

EUR GUIDE

EUROGUIDE KÉZIKÖNYV

 Magyar változat

2021

This project is co-funded by the Internal Security Fund of the European Union – **GA N° 871038**

Hogyan beszéljünk fiatalokkal érzékeny társadalmi kérdésekről?

Ötletgyűjtemény és módszertani segédanyag fiatalokkal foglalkozó szakemberek számára

Ennek a médiumnak a tartalma csak a szerzők véleményét tükrözi, és kizárólag a saját felelősségük.
Az Európai Bizottság nem vállal semmilyen felelősséget az abban szereplő információk felhasználásáért.

Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?

Jelen segédanyag távlati célja, hogy segítse a fiatalokkal dolgozó szakembereket abban, hogy fellépjenek az előítéletes és kirekesztő gondolkodás ellen a fiatalok körében. A közvetlen célja pedig az, hogy támogassa a tanárokat, iskolai szociális munkásokat és más gyakorlati szakembereket abban, hogy hatékonyan és proaktívan reagáljanak a megosztó és érzékeny témákról szóló beszélgetésekre és problémákra, amelyekkel munkájuk során találkozhatnak. Meggyőződésünk ugyanis, hogy a kényes társadalmi témák hozzáértő támogatással történő feldolgozása nagyban hozzájárul a társadalmi megosztottság és radikalizáció¹ megelőzéséhez, és erősíti a fiatalok ellenállóképességét a szélsőséges narratívákkal szemben.

Hogyan használjam?

A kézikönyv ötleteket, módszertani segítséget és kereteket ad olyan szakemberek számára, akiket foglalkoztat, hogyan beszélgethetnek érzékeny társadalmi témákról fiatalokkal. A kézikönyvre leginkább úgy tekinthetünk, mint ajánlások gyűjteményére, amely szabadon forgatható és alkalmazható. A tematikus fejezetek és a módszertani részek szervesen kiegészítik egymást, így hasznos őket együtt kezelni. Míg a tematikus fejezetek inspirációt adhatnak arra, milyen kérdések mentén érdemes egy adott témáról párbeszédet kezdeményezni, addig a módszertani rész abban segíthet, milyen konkrét eszközökkel és milyen lépések mentén érdemes ezt a párbeszédet elindítani és keretben tartani.

A kézikönyvben szereplő témák és foglalkozástervek célcsoportjának meghatározásakor szándékosan hivatkozunk tágra – a szigorú korosztályi meghatározást mellőzve – fiatalokra. Ötlettárunkat elsősorban a 15-19 éves középiskolás korosztállyal foglalkozó szakembereknek ajánljuk, hiszünk ugyanakkor abban, hogy az ötletgyűjtemény az egyetemistákkal, fiatal felnőttekkel folytatott munkának is hasznos eszköze lehet. A bemutatott témákat és gyakorlatokat nem társítottuk konkrét iskolai évfolyamokhoz, és minden szakembert, aki kézbe veszi a gyűjteményt, arra bátorítunk, hogy a csoportjuk, osztályuk felkészültségéhez, érdeklődéséhez és sajátosságaihoz igazodva szabadon válogasson közülük, alakítson rajtuk, kombinálja őket.

Hogyan épül fel?

Ahogy az érzékeny társadalmi témák megvitatásához elengedhetetlen, hogy tiszteletben tartsuk egymás személyét és véleményét, úgy a kézikönyv megírása során is arra törekedtünk, hogy a társadalmi párbeszédnek minél inkább teret adva mutassunk be társadalmi problémákat.

Kézikönyvünk három fő részből épül fel. Az [Elméleti bevezetőben](#) röviden áttekintjük azokat a szempontokat, amelyek háttérként fontosak az érzékeny témák feldolgozásához. Az ezt követő tematikus fejezetek érzékeny társadalmi témákat vesznek sorra, az alábbi három kategóriába rendezve: [társadalmi együttélés](#), [társadalmi nemek](#), [társadalmi ideológiák és vallás](#). Az ezután

¹ A polarizáció és a radikalizáció kifejtése az [elméleti bevezető fejezet](#) elején található.

következő [Hova fordulhatok?](#) és [Módszertani gyűjtemény](#) fejezetek e témák megvitatásához ajánlanak konkrét partnereket és eszközöket.

Minden tematikus fejezet két nagy részre tagozódik. Az alapvető fogalmak, adatok és kutatási eredmények mentén először rövid áttekintést adunk az adott témáról, ami kapaszkodóként szolgál a témához kapcsolódó kérdések, megnyilvánulások kezeléséhez és megvitatásához. Ezt követően a „Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?” alfejezetben bemutatjuk az adott témához kapcsolódó, jellemző egyoldalú vagy szélsőséges kijelentéseket, valamint felsorolunk olyan beszélgetésindító kérdéseket és tételmondatokat, amelyek – gondosan megválasztva és megfelelő körülmények között alkalmazva – katalizátorai lehetnek a fiatalokkal folytatott párbeszédnek, és a Módszertani gyűjteményben bemutatott [vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálhatnak. A beszélgetésindító kérdések és tételmondatok – a csoportok, osztályok felkészültségéhez, érdeklődéséhez, sajátosságaihoz igazodva – szabadon variálhatók és alakíthatók.

A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben olyan [szakmai és civil szervezeteket](#) ajánlunk, amelyek valamely társadalmi probléma mentén végeznek fontos munkát, és partnerek lehetnek abban, hogy a fiatalok szakértő segítséggel mélyülhessenek el egy-egy témában. A szervezetek mellett olyan [szakmai és módszertani anyagokra](#) is hivatkozunk, amelyek további segítséget és ötleteket adhatnak az érzékeny társadalmi témák megvitatásához, feldolgozásához. Bátorítjuk az olvasót, hogy ismerje meg a szervezeteket és a felsorolt anyagokat, és működjön együtt velük, használja őket – iskolai foglalkozások vagy más programok keretein belül. A [Segítségnyújtás fiataloknak](#) pontban pedig olyan szervezetekre is utalunk, amelyek közvetlen segítséget nyújthatnak azoknak a fiataloknak, akiket valamelyik téma különösen érzékenyen érint, vagy akiknek bármilyen más okból támogatásra, pszichológiai vagy akár jogi segítségre van szükségük.

A [Módszertani gyűjteményben](#) sorakoztattuk fel azokat a kérdéseket, amelyekről úgy gondoljuk, segíthetnek rendszerben látni és végiggondolni a kihívásokat, amelyekkel minden szakember szembesülhet, aki vállalja, hogy érzékeny társadalmi témákkal foglalkozik iskolai vagy más intézményes környezetben. Rövid gyakorlat-leírásainkkal arra törekedtünk, hogy olyan eszközöket is beemeljünk a kézikönyvbe, amelyekkel a vélemények sokszínűségére és egymás tiszteletére épülő vita megvalósítható az osztályteremben (és azon kívül is).

Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt

Az EUROGUIDE projekt az Európai Unió támogatásával valósult meg 2020-2021 során Belgiumban, Hollandiában, Magyarországon, Olaszországban és Svédországban. Hogy segítsük a fiatalokkal foglalkozó szakembereket a polarizáció és radikalizáció elleni fellépésben, a nemzeti partnerek minden országban kézikönyvet dolgoztak ki az érzékeny témák feldolgozásához.

A projektben résztvevő szervezetek:

- Associazione Nazionale Assistenti Sociali, Olaszország
- CEAPIRE, Belgium
- Conflict and Education Learning Laboratory, Hollandia
- Coordinamento Nazionale Comunità di Accoglienza, Olaszország
- Demokratikus Ifjúságért Alapítvány, Magyarország
- European Foundation for Democracy, Belgium
- Het Gemeenschapsonderwijs, Belgium
- Istituto don Calabria, Olaszország

- NOMOS Centro Studi Parlamentari, Olaszország
- Political Capital, Magyarország

Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek

A [Demokratikus Ifjúságért Alapítvány](#) (DIA) elsődleges célkitűzése maradandó tanulási élményeket biztosítani fiatalok és a velük foglalkozó szakemberek számára. Azért dolgozunk, hogy a fiatalok képesek legyenek egymással együttműködni, érzékennyé váljanak a társadalmi problémákra, és ezekre újszerű és fenntartható megoldásokat dolgozzanak ki. Olyan eszközöket és tudást adunk a fiatalok kezébe, amelyek által innovatív, gondolkodó felnőttekké és a társadalom aktív alakítóivá válhatnak. A DIA módszertani tárházában többek között olyan területek vannak jelen, mint a vitakultúra-fejlesztés, a közösségépítés, a közösségi szolgálat, a design thinking és service design. Több módszertani kézikönyvet is készítettünk, amelyek szabadon hozzáférhetők az ifjúsági és pedagógiai szakma számára.

A [Political Capital](#) független politikai kutatóintézet, amely nem kötődik semmilyen politikai szereplőhöz vagy kormányzati szervezethez, de elkötelezett az emberi jogok, a parlamentáris demokrácia, a piacgazdaság és az euroatlanti orientáció mellett. Célunk, hogy hozzájáruljunk a politikáról való kritikus gondolkodáshoz, és elősegítsük az ismereteken és tényeken alapuló politikaformálást és közbeszédet. Kiemelten foglalkozunk az összeesküvés-elméletek és álhírek problémájával, a demokratikus értékekkel és intézményekkel, valamint a radikalizáció és szélsőségeség témájával. Kutatásaink, elemzéseink mellett tájékoztató és segédanyagokat is készítünk tanárok és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek számára.

Köszönetnyilvánítás

E segédkönyv nem jöhetett volna létre azon tanárok, civil szervezetek munkatársai és fiatalokkal foglalkozó más szakemberek elkötelezett és lelkes segítségével, akik ötleteiket és véleményüket megosztották a szerzőkkel. Nagy köszönettel tartozunk nekik, hogy idejüket áldozták arra, hogy interjúkon és fókuszcsoportos beszélgetéseken vegyenek részt, valamint hogy átolvassák a készülő könyv kisebb-nagyobb részeit, és megosszák velünk benyomásaikat és fejlesztést célzó javaslatukat. Az ő meglátásaik formálták a tárgyalta témákat, általuk lett az anyag még inkább gyakorlatorientált és jobban strukturált. Az ő kritikus észrevételeik vezettek minket, amikor a kiegyensúlyozottságra törekedve megfogalmaztuk a beszélgetésindító kérdéseket. Ha hasznos ez az anyag, az sokban nekik köszönhető, ha pedig nem az, az leginkább a szerzők felelőssége.

Köszönet illeti továbbá mindazokat a fáradhatatlan és elkötelezett szervezeteket és szakembereket, akik megannyi értékes háttéranyagot, oktatási segédanyagot, útmutatót és kutatást készítettek az általunk tárgyalta témákban. Munkájuk elengedhetetlen pillére volt e kézikönyv készítésének. Bízunk benne, hogy az általuk végzett fontos szolgálathoz – az érzékeny társadalmi témák fiatalokkal történő szakszerű feldolgozásához és a demokratikus értékekre neveléshez – ez a segédkönyv is hozzá tud járulni.

Tartalomjegyzék

Előszó és használati útmutató.....	3
Mi ez a kézikönyv, és kinek szól?.....	3
Hogyan használjam?.....	3
Hogyan épül fel?.....	3
Hogyan született a kézikönyv? – Az EUROGUIDE projekt	4
Kik készítették? – A magyar EUROGUIDE partnerek	5
Köszönetnyilvánítás.....	5
Tartalomjegyzék.....	6
1. Elméleti bevezető.....	9
1.1 Mi a polarizáció, a radikalizáció, és miért kell megelőznünk?	9
1.2 Iskola és társadalom, társadalmi témák az iskolában	9
1.3 Emberi jogok az iskolában.....	10
1.4 Az előítéletek pszichológiai mechanizmusa.....	12
1.5 A szélsőséges érvrendszer.....	13
2. Téma I – Társadalmi együttélés	17
2.1 Cigányellenesség	17
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	21
2.2 Antiszemizmus.....	25
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	28
2.3 Idegenellenesség	30
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	33
2.4 Történelmi emlékezet, történelmi traumák.....	36
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	40
3. Téma II – Társadalmi nemek (Gender)	43
3.1 Nemi szerepek és egyenlőtlenségek	43
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	47
3.2 LMBTQ+	51
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	53
4. Téma III – Társadalmi ideológiák és vallás.....	56
4.1 Politikai ideológiák	56
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	59

4.2 Vallás	62
Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?	63
5. Hova fordulhatok?	67
5.1 Szervezetek	67
Általános ajánlások	67
Cigányellenesség	71
Antiszemitizmus	72
Idegenellenesség	73
Történelmi emlékezet, történelmi traumák	74
Nemi szerepek és egyenlőtlenségek	74
LMBTQ+	75
Politikai ideológiák	76
5.2 Szakmai és módszertani anyagok	77
Általános ajánlások	77
Romaellenesség	77
Antiszemitizmus	78
Idegenellenesség	78
Történelmi emlékezet, történelmi traumák	79
Nemi szerepek és egyenlőtlenségek	79
LMBTQ+	80
Politikai ideológiák	80
5.3 Segítségnyújtás fiataloknak	80
6. Módszertani gyűjtemény	81
6.1 Hogyan foglalkozunk az iskolában érzékeny társadalmi problémákkal?	81
1. Hogyan teremtsünk megfelelő közeget az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszédhez?	81
2. Hogyan értékeljük, hogy mennyire adottak a megfelelő körülmények az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszédhez?	82
3. Milyen módszert válasszunk az érzékeny társadalmi témák megvitatásához?	83
4. Miért elengedhetetlen a fiatalok aktív bevonása az érzékeny társadalmi témák megvitatásába?	83
5. Milyen készségeket fejleszthet az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszéd?	84
6. Mit tegyünk, ha úgy érezzük, hogy egy vita csak még polarizáltabbá teszi a csoportot?	84
7. Hogyan kezelhetjük a konfliktusokat a csoporton belül?	84
8. Hogyan ismerjük fel, és mit tegyünk, ha „azonnali beavatkozásra” van szükség?	85
9. Mit tehetünk, ha azt tapasztaljuk, hogy a szélsőséges megnyilvánulások zaklatáshoz vagy bántalmazáshoz vezetnek?	85
10. Hogyan előzhetjük meg az iskolai bántalmazást?	86
6.2 Milyen módszerekkel vitathatunk meg érzékeny társadalmi problémákat?	87
Hogyan építsünk fel egy érzékeny társadalmi témáról szóló foglalkozást?	87
Rövid gyakorlatok	87

Közösségi vitagyakorlatok	89
Szakértők meghívása	92
Művészeti alkotások feldolgozása	93
Reflexió	94
<i>6.3 Módszertani tippek az online foglalkozásokhoz.....</i>	<i>95</i>
Hogyan alakíthatók át a beszélgetős feladatok az online térben úgy, hogy megőrizzük az interaktivitást és az egymásra reagálás lehetőségét?	95
7. Felhasznált irodalom.....	97

1. Elméleti bevezető

1.1 Mi a polarizáció, a radikalizáció, és miért kell megelőznünk?

A polarizáció és a radikalizáció hasonló folyamatok.² Mindkettő a „mi”–„ők” ellentétpáron alapuló gondolkodásra, felosztásra, a más csoportokkal („ők”-kel) szembeni negatív attitűdökre és viselkedésre épül.

A polarizáció a társadalom megosztottá válásának folyamata, amely során egymással szemben álló csoportok jönnek létre, gyakran identitásalapú kérdések mentén. A csoportok egyre inkább a másikkal szemben határozzák meg magukat, ez öndefiníciójuk fontos elemévé válik. A gyakran tudatosan gerjesztett folyamat során háttérbe szorulnak a közösséget összekötő közös jellemzők és értékek, és egyre meghatározóbbak lesznek a (vélt) különbségeket hangsúlyozó, azokat erősítő, leegyszerűsítő és túlzó narratívák. A polarizáció növekvő ellenségeskedéshez, majd gyűlölködéshez és akár erőszakos cselekményekhez vezethet.

A radikalizáció az egyén szélsőségesé válásának folyamata, amely során valaki egyre negatívabb véleményt alakít ki, és egyre durvábban lép fel egy általa idegennek, fenyegetőnek tartott „külső” csoporttal és az ahhoz tartozónak vélt személyekkel (az „ők”-kel, „mások”-kal) szemben, mindezt jogosnak és elfogadhatónak tartva. Bár a radikalizáció során is nagy jelentősége van az identitáskérdéseknek, azok gyakran összekapcsolódnak olyan tulajdonságokkal is, mint például a nemzeti, etnikai vagy vallási hovatartozás, a szexuális irányultság. A radikalizáció folyamatára számos tényező hatással lehet, például külső körülmények (pl. társadalmi, politikai folyamatok), aktuális egyéni élethelyzetből, életútból, családi háttérből, motivációból, gondolkodásból adódó tényezők, kortárs csoport hatása.

A polarizáció ösztönözheti a radikalizációt, hiszen megosztott, ellenségeskedő társadalmi környezetben az egyén könnyebben teszi magáévá a „mi”–„ők” gondolkodást, alakít ki egyre negatívabb véleményt más csoportokról, és fogadja el legitimnek a „mások” elleni agressziót, erőszakot. A polarizáció és a radikalizáció közös veszélye, hogy gyengítik a közösség összetartását, fenyegetik a társadalmi békét. Amellett, hogy már korai stádiumban is veszélyt jelentenek az egyénre, a közösségekre és a társadalomra, megjósolhatatlan, hogy milyen sebességgel és minek hatására eszkalálódnak, és vezetnek egyéni vagy társadalmi tragédiákhoz. Ezért ezeket a folyamatokat lehetőleg meg kell előzni, illetve minél hamarabb megállítani.

1.2 Iskola és társadalom, társadalmi témák az iskolában

Egy fiatalokkal foglalkozó szakember számára sem újdonság, hogy az aktuális társadalmi kérdések és az iskolában, a fiatalok közösségeiben zajló folyamatok egymással állandó és szoros kölcsönhatásban

² A polarizációról és a radikalizációról szóló részekhez az alábbi kiadványt használtuk fel: Ex-post paper RAN Polarisation Management Manual, Radicalisation Awareness Network, 2017, https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_polarisation_management_manual_amsterdam_06072017_en.pdf

állnak. Azt, hogy milyen témák, előítéletek, vélemények és töréspontok jelennek meg ezekben a csoportokban, az épp napirenden lévő közéleti kérdések és aktuális ügyek is formálják. Ezért megkerülhetetlen, hogy foglalkozzunk a társadalmi témákkal. Ez a kölcsönhatás ellentétes irányban is igaz: szemléletformáló erejű az, ahogy a fiatalokkal ezekről a témákról, különösképpen az érzékeny kérdésekről és szélsőséges álláspontokról beszélünk. Mivel az iskola – mint a fiatalok egyik elsődleges szocializációs közege – a társadalmi „játékszabályok” gyakorlóterepe, az itt történő szemléletformálás a társadalom egészére is kihat.

Az, ahogyan a fiatalok közösségeiben felmerülő feszültségeket, esetleges ellentéteket, előítéleteket vagy egyéb radikális véleményeket kezeljük, mintaként szolgál számukra az intézmények falain kívül zajló világban is. Egy megfelelően kezelt érzékeny helyzet pedig mindezekben felül erősítheti az osztályközösséget, fejlesztheti a fiatalok kritikus gondolkodását, nyitottabbá, elfogadóbbá teheti őket a sajátjuktól különböző véleményekkel szemben és – bizonyos esetekben – további sérülésektől, traumáktól óvhatja meg őket. Ezért ahelyett, hogy elnyomnánk a fiatalok között megjelenő szélsőséges véleményeket, radikális nézeteket és az ezekből fakadó nézeteltéréseket, fontos, hogy minél hamarabb kezeljük és feldolgozzuk őket.

Sok esetben ezek a témák nem explicit módon jelennek meg a közösségben; van, hogy szakemberként már csak a hatásukkal találkozunk. Érdekes minden felmerülő problémát komplex módon, a lehető legtöbb tényezőt figyelembe véve kezelni. Például többnyire az iskolai konfliktusok vagy bullying mögött sem csak személyes ellentétek állnak, így fontos feltérképezni és azonosítani az ezek hátterében meghúzódó társadalmi összefüggéseket is. Ezekre a beszélgetésekre pedig álláspontunk szerint fontos időt szakítani. A fiatalokat érdeklő, véleményüket befolyásoló társadalmi kérdések nyílt megvitatásának helye van bármilyen tanórán, nem csak osztályfőnöki órán, vagy társadalomismereti, közéleti tárgyak keretében. Az, hogy ezek a témák felmerülnek, jelzi a fiatalok azon igényét, hogy megvitathassák az érzékeny kérdéseket, kifejthessék álláspontjukat, és ütköztethessék érveiket. Természetesen nem mindegy, hogy mindez milyen keretek között és milyen módon történik; jelen kiadvány ehhez kíván ötleteket és módszertani segítséget adni.

Fontos beszélnünk arról is, hogy a legtöbb társadalmi kérdés egyszerre politikai is, de legalábbis könnyen átpolitizálható. Ez azonban ne riasszon vissza bennünket a nyílt beszélgetésektől; a pártpolitizálást ugyan mindenképpen kerülnünk kell a fiatalokkal történő munka során, azt viszont érdemes tisztázni, hogy a politika önmagában nemcsak ezt jelenti. Politika ugyanis minden, az együttélés szabályairól, a közös értékekről és a közélettről való gondolkodás, beszélgetés, véleménycsere is. Erre pedig egy nyitott, elfogadó és befogadó társadalomhoz elengedhetetlen szükségünk van.

1.3 Emberi jogok az iskolában

Amikor érzékeny társadalmi kérdésekről, szélsőséges nézetekről beszélünk, fontos lefektetnünk, mintegy közös erkölcsi alapként, azokat az alapvető emberi jogokat, amik megkérdőjelezhetetlenül és egyenlően megilletnek minden emberi lényt. Ezeket érdemes a diákjainkkal is átbeszélnünk és értékként beépítenünk a velük folytatott közös munkába is, hogy érvényesülésük biztosított legyen. Ha ugyanis a ténybeli tudás mellett attitűdként is elsajátítják a fiatalok az alapvető jogok által jelzett értékeket, máris óriási lépést tettünk a szélsőséges eszmék terjedésének megakadályozása érdekében.

Az ENSZ tagállamok által elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata mellett Magyarország Alaptörvénye is szól az alapvető emberi jogokról a „Szabadság és felelősség” című fejezetében. Ennek I. cikkében az alapvető jogok elismerésre kerülnek, és azok tiszteletben tartása, valamint állam általi védelme is megfogalmazódik. Ez olyan fontos jogi alap, ami legális háttérrel is ad az emberi jogok érvényesülésének és védelmének.

Az emberi jogok közül az érzékeny kérdések megvitatásakor kiemelten fontos az alábbiakat figyelembe vennünk és érvényesülésüket elősegítenünk:

- **Minden ember szabadnak és egyenlőnek született:** Az egyik első és legalapvetőbb emberi jog, a francia forradalomban született Emberi és polgári jogok nyilatkozata is ezt említi első helyen. Azt jelenti, hogy emberek között nincsen különbség, így megkülönböztetni és diszkriminálni sem lehet őket. Fontos alapelve ez a társadalmi együttélésünknek, hiszen kimondja, hogy bármilyen jellemzőtől, tulajdonságtól, nemtől, kortól, származástól, szexuális orientációtól, politikai beállítódástól függetlenül mindenki egyenlő. Ebből fakad az az elv is, hogy senkit sem szabad semmilyen tulajdonság miatt hátrányosan megkülönböztetni.
- **A jog előtti egyenlőség elve:** Eszerint minden ember egyenlő és minden ember egyenlően jogosult a jog védelmére is bármilyen hátrányos megkülönböztetés nélkül. Ez tulajdonképpen az előzőekben említett, emberek közötti egyenlőség elvének a jog és a törvények előtti érvényesülésének lefektetése, ami egyszersmind azt is kimondja, hogy bármilyen jogvita esetén a törvény előtt is tilos az emberek közötti diszkrimináció; mindenkinek egyenlő mennyiségű és minőségű jogot kell biztosítani. Az Alaptörvény XV. cikke szól erről, ami kimondja, hogy „a törvény előtt mindenki egyenlő”.
- **A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága:** Eszerint mindenki szabadon gondolhat, érezhet azt, amit szeretne, és hihet abban, amiben szeretne – mindezt pedig szabadon választhatja meg minden ember. Senkit nem lehet amiatt hátrányosan megkülönböztetni, mert mást gondol, érez vagy másban hisz, mint mi. Ez az alapvetés hivatott biztosítani a társadalmi sokszínűséget, és azt is, hogy mindenki komfortosan érezze magát a világban. Az Alaptörvény VII. cikke szerint ezen túl ahhoz is joga van mindenkinek, hogy vallását ott és úgy gyakorolja, hitbéli meggyőződését pedig olyan módon nyilvánítsa ki, ahogy azt ő szabadon megválasztja. Ebből fakad például az az elv is, hogy senkit nem érhet amiatt hátrányos megkülönböztetés, mert valamilyen vallási jelképet vagy vallási szokásnak megfelelő viseletet hord.
- **A vélemény és annak kinyilvánításának szabadsága:** A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságán túl minden ember szabadon választhatja meg véleményét, arról pedig szabadon és nyíltan beszélhet. Az Alaptörvény IX. cikke garantálja ezen jog érvényesülését Magyarországon. Fontos azonban tisztáznunk, hogy a véleménynyilvánítás nem keretek nélkül szabad; törvény (a Büntető Törvénykönyv a „Közösség elleni uszítás” bűncselekmény tényállásában) tiltja a gyűlöletbeszédet. Tilos tehát bárki ellen nagy nyilvánosság előtt gyűlöletre vagy erőszakra uszítani származása, nemzetisége, vallása, nemi identitása, szexuális orientációja, fogyatékosága vagy bármilyen más megkülönböztető jellemzője, tulajdonsága miatt. A törvényi kereteken kívül az általános morál is azt diktálja, hogy gyűlölködő, másokat identitásában sértő véleményt ne lehessen teljesen szabadon kinyilvánítani.

1.4 Az előítéletek pszichológiai mechanizmusa

Amikor előítéletekről, előítéletességről beszélünk, akkor – köznapi értelemben – az egyénnel vagy csoportokkal kapcsolatos, jellemzően negatív véleményekre gondolunk, amelyek a csoport – minden csoporttagra jellemzőnek tartott – vélt tulajdonságain (sztereotípiákon) alapulnak. Az előítéletesség veszélye, hogy a viselkedésben is megjelenhet, például hátrányos megkülönböztetés, kirekesztés, vagy akár erőszak formájában.

Sztereotípiák és társas kategorizáció

A sztereotípiák kialakulásának egyik fő oka, hogy az embereket nem egyénként észleljük, hanem valamilyen társas csoport tagjaként. Ez különösen igaz bizonyos kiugró tulajdonságok esetén, mint a nem, a kor vagy a bőrszín, amiket automatikusan észreveszünk.

A társas kategóriáknak számos előnye van. Mivel a legtöbb esetben könnyen elkülöníthetővé tesznek egymástól csoportokat, használatuk sok kognitív erőforrást „megspórol”. Nagy szerepük van az identitásképzésben is: gyakran használjuk őket önmagunk jellemzésére is, ami megadja a „valahová tartozás” élményét. Így tudjuk, hogy melyik a „mi” csoportunk, például nemi, vallási, etnikai, vagy más alapon. Ez egyúttal kijelöli a „külső” csoportot, az „ők”-et is.

A társas kategóriák ugyanakkor rendelkeznek néhány szisztematikus torzítással: a „külső” csoport tagjait mindig hasonlónak látjuk egymáshoz, míg a saját csoportjainkat hajlamosak vagyunk változatosabbnak, sokszínűbbnek látni. A mindennapokban ezt a jelenséget úgy vehetjük észre, hogy míg más csoportok tagjaival kapcsolatban gyakran általánosítunk, a saját csoportunkkal kapcsolatban ezt kikérjük magunknak. A valóságban pedig a csoportokon belüli különbségek gyakran nagyobbak, mint a csoportok közöttiek.

A sztereotípiák csoportokra vonatkozó, általánosításon alapuló összegzések, amelyek részben a különböző csoportok tagjaival való érintkezés, részben mások – például szocializáción, médián keresztül érkező – tapasztalatainak általánosítása révén alakulnak ki. A sztereotípiák ezért nem csak az adott csoport tagjainak tulajdonságairól tanúskodnak, hanem sok esetben a társadalomban meglévő különbségek magyarázataként jönnek létre és maradnak fenn. A sztereotípiák lehetnek pozitívak vagy negatívak, de még a pozitív tartalmúak is gyakran károsak az adott csoporthoz tartozó (vagy tartozónak vélt) egyénekre. Ennek egyik oka, hogy a sztereotípiák társadalmi nyomásként, elvárásként jelennek meg az adott csoporttal azonosított személy számára, és könnyen önbeteljesítő jóslattá válnak. A csoporttal kapcsolatos sztereotípiák ugyanis mind az adott csoporthoz tartozó egyén, mind a környezete viselkedését befolyásolják, és a megfelelés irányába hatnak.

A pozitív sztereotípiák azért is károsak, mert egy negatívan megítélt csoport esetében legtöbbször ezek is illeszkednek a kedvezőtlen összképhez, tehát ugyanazt a véleményt erősítik, mint a negatív sztereotípiák, csak a másik oldalról. A romákat jó zenészeknek tartó sztereotípia például megerősíti a romák alacsonyabb társadalmi státuszával kapcsolatos képet („ők ehhez értenek”), a zsidókat jó pénzügyi érzékkel felruházó sztereotípia pedig a kapzsi, kizsákmányoló képet erősíti. Ez azt is jól jelzi, hogy a sztereotípiák megítélése változó: ami az egyik csoport esetén pozitív tulajdonságként jelenik meg, az egy másik csoporttal kapcsolatban már negatívvá válhat. Itt kerülnek a képbe az előítéletek.

Előítéletek és leküzdésük

Az előítéletek túlmutatnak a sztereotípiákon. Míg a sztereotípiák pusztán információkat tartalmaznak az adott csoport tagjairól, addig az előítéletekben már megjelenik az érzelmi viszonyulás is az adott csoporthoz. Azonban a kettőt nagyon nehéz szétválasztani, és sok szempontból az a célravezető, ha az előítéletekre a sztereotípiákon keresztül próbálunk meg hatni.

Fontos, hogy már tudatosított, vagy még fel nem ismert sztereotípiákról és előítéletekről beszélünk-e. Az előítélet-mentesség nem azt jelenti, hogy soha nincsenek sztereotip gondolataink és érzéseink. Sokkal inkább azt, hogy felismerjük létezésüket és azt, hogy hatással vannak ránk, valamint hogy tudatos erőfeszítéseket teszünk befolyásuk elhárítására. Ha tisztában vagyunk sztereotípiáinkkal, tudatosan törekedhetünk ellensúlyozásokra és a nekik ellentmondó információk azonosítására.

Szeretjük azt gondolni, hogy a sztereotípiákat könnyű leküzdeni. Sajnos azonban olyan a természetük, hogy ha egyszer kialakultak és rögzültek, csak nagyon nehezen megváltoztathatóak. Azonban megfelelő eszközökkel – például kellő nyitottsággal, az érzékeny társadalmi témákról szóló nyílt párbeszéddel, csoportközi kapcsolatok megfelelő feltételek melletti kialakításával – a sztereotípiák is alakíthatóak.

1.5 A szélsőséges érvrendszer

Sok fiatal foglalkoztatnak a körülöttük levő világ eseményei, kérdései. Ha nincs alkalmuk ezekről szervezett formában, szakszerű keretek között gondolkodni, beszélgetni, könnyen előfordulhat, hogy ellenőrizetlen forrásból szerzik be információikat, téves és káros eszmék követőivé válnak. A közéleti témák szakmai követelményeknek megfelelő, módszertanilag megalapozott feldolgozása ezért nemcsak a közéleti részvételhez és a társas élethez elengedhetetlen képességeket fejleszti, de segít megelőzni a szélsőséges nézetek kialakulását, terjedését is. Közéleti témákról, főleg érzékeny kérdésekről beszélve ugyanakkor könnyen előfordulhat, hogy a foglalkozás során elhangzanak a fiatalok részéről megosztó, másokat bántó, radikális, netán szélsőséges vélemények is. Fontos, hogy a foglalkozásvezetők felismerjék és megfelelően kezeljék ezeket.

Mi számít radikális, szélsőséges véleménynek?

Általában azokat a nézeteket, cselekedeteket, viselkedési módokat nevezzük radikálisnak vagy szélsőségesnek, amelyek eltérnek az általánosan elfogadott normáktól, szabályoktól, és szembehelyezkednek velük. Ez megjelenhet számos területen, például az öltözködésben, életmódban, vallásban, politikai nézetekben. Hogy mi számít radikálisnak vagy szélsőségesnek, nem mindig könnyű meghatározni, mert nincs általánosan érvényes definíciója, pontos határa – változik térben és időben. Leginkább a közmegegyezés és a konkrét körülmények segítenek meghatározni. Radikális nézeteket képviselni ráadásul nem is feltétlenül elítélendő – a történelemben visszatekintve azt látjuk, hogy sok esetben éppen ilyen gondolatok és tettek vezettek el fontos társadalmi változásokhoz (lásd például a női egyenjogúság és az általános választójog ügyét).

Van azonban egy világosan megkülönböztethető fajtája a radikalizmusnak és szélsőségesnek, ami veszélyes és káros mind az egyénekre, mind a közösség egészére. Jelen kiadványban mi ebben az értelemben használjuk ezeket a fogalmakat. Ez pedig a világnézeti szélsőségeség, amelynek alapja

„mások” elutasítása és gyűlölete, valamint a saját meggyőződés kizárólagosságába és egyedüli igazságába vetett hit. A radikalizáció pedig a szélsőségesé válás folyamata, amely során valaki egyre negatívabb véleményt alakít ki, egyre durvábban lép fel egy másik csoporttal szemben, és mindezt jogosnak és elfogadhatónak tartja. A radikalizációnak számos jele lehet – például, ha valaki

- nem hajlandó tudomást venni a sajátjától eltérő véleményekről,
- nem hajlandó kapcsolatba lépni olyan csoporthoz tartozókkal, amellyel szemben előítéletei vannak,
- összeesküvés-elméletekben hisz,
- hirtelen és gyökeresen megváltoztatja a gondolkodását, viselkedését, öltözködését,
- egyoldalú, leegyszerűsítő magyarázatokban hisz és ilyen tartalmakat oszt meg online,
- szélsőséges ideológiák és csoportok szimbólumait használja.

Hogyan ismerhető fel a radikális, szélsőséges érvrendszer, mik a jellemzői?

A radikális, szélsőséges érvelésnek öt fő alkotóeleme és számos további jellemzője van.

1. Megkonstruált „mi”–„ők” szembeállítás

A szélsőséges gondolkodás alapvető eleme a „mi”–„ők” szembeállítás. Az idealizált, kizárólag pozitív tulajdonságokkal felruházott „saját” csoport „külső” csoportokkal („ők”, „mások”) szemben fogalmazódik meg, utóbbiakat többnyire negatív tulajdonságokkal jellemezve, bűnbakként vagy ellenségként ábrázolva. Fontos, hogy a „mi” és „ők” csoportfelosztás nem tényeken, objektív kritériumokon alapul, hanem önkényes konstrukció, amelyet a szélsőséges logika az aktuális cél érdekében, az adott gondolatmenet igényei szerint alkot meg. A különböző típusú szélsőségek eltérnek abban, hogy milyen kritériumok alapján alkotják meg a „mi” és „ők” csoportokat.

- A jobboldali szélsőségeség fő kritériuma a rassz/etnikum és a nemzet, így ez az irányzat leginkább a bőrszín, etnikai és nemzeti hovatartozás alapján határozza meg a „mi” csoportot (pl. magyarok). Ám ezt is önkényesen teszi: aki valamiért mégsem felel meg neki (pl. mást gondol a nemzetről), azt kizárja a saját csoportból, még ha objektív kritériumok alapján (pl. állampolgárság) oda is tartozik.
- A baloldali szélsőségeség főleg szociális és gazdasági kritériumok mentén konstruálja a csoportokat (pl. proletárok vs. burzsoák).
- A vallási alapú (pl. iszlamista) szélsőségeség elsődleges kritériuma a valláshoz tartozás és a megfelelés a helyesnek gondolt vallási elveknek. Ha valaki nem fogadja el maradéktalanul a vallás ezen interpretációját, ellenséggé válik, még ha ugyanazon vallást követi is.

2. Fekete-fehér világbkép (leegyszerűsítés, sztereotipizálás, általánosítás)

A szélsőséges érvelés az események kétdimenziós magyarázatára épül: valami vagy jó vagy rossz. A világ vagy fekete, vagy fehér. Nincsenek köztes pozíciók, árnyalt érvek, objektív szereplők. Totális szembenállás, végletekig fokozott törzsi-/szekértábor logika érvényesül. Vagy „ők”, vagy „mi”. „Mi” képviseljük a jót, „mi” vagyunk a kizárólagos igazság birtokában, „ők” a rosszak, az ellenség. A véleményükre nem kell adni, az érveiket nem kell megfontolni. Minden relatív, nincsenek tények, csak csoporthovatartozáson és (csoport)érdekeken alapuló vélemények (*relativizálás*). Hogy mindent be lehessen illeszteni ebbe a jó-rossz keretbe, a szélsőséges gondolkodás végletekig leegyszerűsített magyarázatokkal és általánosításokkal dolgozik. Mivel csak két dimenzió, két csoport van, ezért azoknak egységesnek kell lenniük: mindenki, aki az adott csoportba tartozik, ugyanolyan (*homogenizálás*). Ugyanolyan a bőrszíne, ugyanúgy gondolkodik, ugyanazokban az értékekben hisz, ugyanolyan az ízlése, ugyanazok az érdekei és céljai. Ez egyrészt a „saját” csoport kohézióját, a „másoktól” való megkülönböztetését, másrészt „azok” demonizálását szolgálja.

3. Bűnbak- és ellenségképzés (dehumanizálás)

A „mi”–„ők” szembeállításon és a fekete-fehér világbképen alapszik a folyamatos *bűnbak- és ellenségképzés*. A történelmi vagy jelenkori kudarcokért, nehézségekért, problémákért jellemzően valamely „külső” csoport felelős, és nem a „saját” csoport, netán komplex politikai, társadalmi, gazdasági folyamatok. A „külső” csoport elutasításának, ellenséggként kezelésének kifejeződése és retorikai eszköze az „ők” *dehumanizálása*, azaz megfosztása az emberi méltóságtól. A szélsőséges narratíva olyan jelzőkkel illeti a „külső” csoport tagjait, amik kifejezik, hogy nem veszi őket emberszámba, alacsonyabb rendűként tekint rájuk (gyakran állatokhoz hasonlítja őket, pl. patkányok, paraziták).

4. Fenyegetettség percepciója (biztonságiasítás, áldozatszerep, dramatizálás)

A szélsőséges érvelés elsősorban az aggodalmakra, félelmekre épít: meglovagolja őket, rájuk játszik, gerjeszti őket. A „külső” csoport a „saját” csoporttal szembeni fenyegetésként jelenik meg, mint bűnbak és/vagy ellenség. E fenyegetés sokrétű lehet – többek közt. kulturális (pl. eltérő vallásúak), faji vagy etnikai (pl. eltérő bőrszínűek), gazdasági (pl. munkahelyek fenyegetése), szociális (pl. elszegényedés). Mégis, minden félelem és probléma végeredményben biztonsági kérdésként artikulálódik (*biztonságiasítás*). Az „ők” részéről érkező vélt fenyegetés a „mi” áldozatként történő ábrázolásával párosul (*áldozatszerep*). „Mi” elszenvetők vagyunk, „ők” felelősek a minket ért bajokért, vagy egyenesen veszélyeztetnek minket. Ráadásul a veszély egyenesen az egyén és a közösség megmaradását fenyegeti – a félelmek ébren tartása és gerjesztése miatt ugyanis a szélsőséges érvelés előszeretettel nagyítja fel a problémákat (*dramatizálás*), és riogat válságokkal, összeomlással, egyenesen pusztulással. Ezzel legitimálja a maga által propagált nézeteket és intézkedéseket. Hiszen válságos időkben radikális megoldásokra van szükség.

5. Jogos erőszak percepciója

A dehumanizálás, a kizárólagosság, a fekete-fehér világkép és a felnagyított fenyegetés megalapozzák az erőszak elfogadását és végül alkalmazását a „másokkal” szemben. Hiszen ha már nem tekintem „őket” egyenrangú félnek, akkor több mindent megengedek magamnak velük szemben. Ha pedig fenyegetnek, meg is védhetem magam. Ha pedig már a „mi” léte kerül veszélybe, ha „nemzethalál” fenyeget, az már nem is csak radikális, de egyenesen szélsőséges megoldásokat követel meg. A szélsőséges narratíva szerint tehát, ha a lét a tét, bármilyen eszköz megengedett. Jogos az önbíráskodás, jogos az önvédelem, és mindezek érdekében az erőszak.

A radikális, szélsőséges érvelés gyakran használt eszközei még a provokáció és botránykeltés, valamint a kétértelmű, kódolt kifejezések, megbotránkoztató elnevezések használata. Ezek nem feltétlenül sértik ugyan explicite a normákat, de olyan többletjelentést hordoznak, olyan konnotációjuk van, amelyek az arra fogékonyak számára dekódolhatóvá teszik a szélsőséges üzeneteket. Ezek azért különösen veszélyesek, mert hozzájárulnak a szélsőséges gondolatok terjedéséhez és megszokottá, elfogadottá válásához.

Nincs ez kicsit eltúlozva? Ezt nem tudom elképzelni egyik diákomról sem!

A fent bemutatott gondolati és érvelési ívet a radikalizációs folyamat során járják végig az erre fogékonyak. Szerencsére nagyon kevés fiatal járja végig ezt a gondolati utat, így nem valószínű, hogy ez a maga teljességében megjelenik a fiatalokkal történő foglalkozásokon. Mégis azt gondoljuk, fontos egyben látni a narratíva elemeit és a köztük levő logikai kapcsolatokat.

2. Téma I – Társadalmi együttélés

2.1 Cigányellenesség

Kik a romák?

A cigányok, vagy más néven romák, Magyarország legnagyobb nemzetisége a becslések szerinti 800-900 ezres lélekszámukkal³. A roma kisebbség jelen van Európa egész területén, de legtöbbször a Balkánon és Kelet-Európában élnek, ott a lakosság 3-10%-át alkotva. Nyugat-Európában több helyen is jelentős a roma népesség aránya, főleg Spanyolországban, Olaszországban és Franciaországban. Az Európai Bizottság becslése szerint a teljes roma népesség 8-12 millió közt mozog Európában.⁴

A cigány/roma kifejezést általában homogén etnikai kategóriaként használjuk, holott a magyarországi cigányság nagyon heterogén, különböző nevű és nyelvű csoportokból áll. Csak néhány példát említve ezekre: beások (ezen belül muncsán, ticsán, árgyelán), muzsikások, köszörűsök, búcsúsok (vendek), oláh-cigányok (ezen belül többek közt Lovari, Posot'ari, Kherari).⁵

A cigány és a roma kifejezés egyaránt használatban van, de a roma kifejezés használata az 1971-es első Roma Világkongresszus hatására általánosan elfogadottabbá vált. A cigányellenesség jelenségéről beszélve azonban kifejezetten a „cigány” szót használjuk – ennek okát lejjebb, a Mi a cigányellenesség? résznél fejtjük ki.

A közbeszédben gyakran előfordul, sokszor nem is tudatosan vagy rossz szándékkal, a roma-magyar/cigány-magyar megkülönböztetés, szembeállítás. Ez a szóhasználat ugyanakkor azt a jelentést hordozza magában, mintha a magyar romák nem lennének a magyar nemzet részei. Ezért sokkal szerencsésebb a roma-nem roma megkülönböztetést alkalmazni.

Mit jelent, hogy a romák látható kisebbség?

Minél nagyobbak a szakadékok egy társadalomban a különböző csoportok között, annál kevesebb a kölcsönös személyes kapcsolat és tapasztalat, és annál inkább sztereotípiák és előítéletek alapján ítélik meg egymást az emberek. A romák gyakran látható kisebbségként jelennek meg, ami azt jelenti, hogy egyes külső jegyeik alapján mások számára könnyen beazonosíthatóak, vagy legalábbis beazonosíthatónak tűnnek. Emiatt könnyen válnak diszkrimináció célpontjává. Ezzel szemben nem látható kisebbségnek azt nevezzük, amikor a kisebbségi csoportba tartozó személyek külső jegyeik alapján nem sorolhatóak be az adott csoportba.

³ Péntes János et al.: „A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben”, *Területi Statisztika* 58, 1. szám (2018): 3-26, doi: 10.15196/TS580101, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/01/ts580101.pdf>

⁴ Ellie Keen: *Tükrök – Kézikönyv: Emberi jogi neveléssel a cigányellenesség leküzdéséért*, (Budapest: Council of Europe, 2015), <https://rm.coe.int/mirrors-hun-web/16808cf807>

⁵ Uccu Alapítvány: *Kézikönyv Önkéntes képzők számára*, megnyitva: 2021.04.28. <https://www.uccualapitvany.hu/pdf/uccu-oktatoi-anyag.pdf>

Bár vannak jellemzően láthatóbb és kevésbé vagy egyáltalán nem látható kisebbségek, az egyes csoportokon belül is jelentősen eltérhet az egyes tagok „láthatósága”. Sztereotípiáink és előítéleteink is könnyen félrevezethetnek minket az egyének kisebbségi csoporttal történő azonosításakor. Azokat, akik nem felelnek meg az adott kisebbségről alkotott sztereotipikus képünknek, hajlamosak vagyunk nem az adott csoport tagjainak vélni, másokat meg tévesen igen.

Fontos kérdés tehát, hogy ki vagy mi dönti el, hogy ki számít romának. Ideális esetben roma az, aki annak tartja magát. A meghatározás tehát az egyének identitása, öndefiníciója alapján történik. Társadalmi szinten viszont a roma etnikai kategóriát jelöl, mely a társadalmi viszonyok összefüggésében értelmeződik. A többségi társadalom pedig azokat az egyéneket azonosítja romaként, akik megfelelnek a romákról alkotott képnek, mely korszakonként és helyzetenként változik.⁶

Mi a cigányellenesség?

A cigányellenesség a rasszizmus egyik speciális, romák, illetve romának vélt egyének és csoportok ellen megnyilvánuló formája.⁷ A kifejezés lényeges eleme a cigány szó használata, ez ugyanis inkább a többség által megalkotott jelentéstartalommal bír, és magában foglalja a cigánynak gondolt, ekként észlelt személyeket is. Míg a romafóbia, a romaellenesség a „valós” csoportra vonatkozik, a cigányellenesség nem csak a romákat érinti, hanem azokat is, akik nem azonosítják magukat romaként, és/vagy a közösség sem tartja őket annak, csak a külső szemlélő (pl. travellerek, ashkalik). Ezért a jelenségről beszélve javasolt a cigányellenesség kifejezés konzekvens használata.

A cigányellenesség magában foglalja a romákkal és romának vélt személyekkel szembeni sztereotípiákat és előítéleteket, valamint az őket érő kirekesztő mechanizmusokat (diszkriminációt), amik megjelennek személyes, intézményes és rendszerszinten is. Ezek együttesen gátolják a romák társadalmi előrejutását és felemelkedését, hátrányt okozva az élet számos területén – legyen szó lakhatásról, egészségügyi ellátásról, foglalkoztatásról vagy oktatásról. Bár több szó esik a romákkal kapcsolatos negatív sztereotípiákról és előítéletekről, ugyanúgy elterjedtek pozitív tartalmúak is (pl. a cigányok értenek a zenéhez, szenvedélyesek). Ezek, annak ellenére, hogy pozitívak, ugyanolyan károsak, hiszen nem mozdulnak ki a negatív sztereotípiákból alkotott, a romákat alacsonyabb rendűként ábrázoló keretből, és ugyanazt a negatív képet erősítik, csak a másik oldalról.

Cigányellenesség Magyarországon

A magyar társadalomban hagyományosan magas a cigányellenesség mértéke: a 2011-ben készült, legutolsó részletes felmérés szerint a magyarok 30%-a tekinthető cigányellenesnek, 13%-a „elfogadónak”, 57%-a pedig hezitálónak. Ugyanakkor az előítéletesség szintje nagy eltéréseket mutat témától függően: 82% gondolja, hogy a „cigányok gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének

⁶ Uccu Alapítvány: Kézikönyv Önkéntes képzők számára, megnyitva: 2021.04.28, <https://www.uccualapitvany.hu/pdf/uccu-oktatoi-anyag.pdf>

⁷ Alliance Against Antigypsyism: Antigypsyism - A Reference Paper (2017. június), https://www.antigypsyism.eu/?page_id=17

dolgozni”, 60% szerint „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, 42% szerint pedig „csak helyeselni lehet, hogy még vannak olyan szórakozóhelyek, ahová a cigányokat nem engedik be”.⁸

Iskolai szegregáció

A szegregáció általában az előítéletek következtében kialakult elkülönítés, amely létrejöhet természetes vagy mesterséges folyamat eredményeképp. Legjellemzőbb a lakóhelyi és az iskolai szegregáció. Ez utóbbinak több formája létezik, mint például a települések közti, az iskolán belüli, illetve a speciális körülmények között (pl. speciális iskolákban) megvalósuló szegregáció.⁹

A romák etnikai alapú iskolai szegregálása gyakori Magyarországon: egy tanulmány szerint a szegregált iskolák száma 2008 és 2016 között majdnem másfélszeresére nőtt.¹⁰ A helyzet azóta sem javult, annak ellenére sem, hogy a bíróság már több esetben kimondta, hogy a szegregált oktatás sérti az elkülönített diákok jogait (pl. Kaposvár¹¹, Gyöngyöspata¹²). A szegregáció mellett a romákat gyakran éri személyes diszkrimináció is az iskolában mind szóban, mind cselekedetek formájában, diáktársaik és tanáraik részéről is.

Tanulmányok mutatják, hogy a rossz szocioökonómiai háttér nagyban rontja a tanulók teljesítményét és esélyét az előrejutásra az oktatási rendszerben.¹³ A rossz eredményekért tehát nem az etnikai háttér, hanem a gazdasági-társadalmi státusz és a rendszerszintű hátrányos megkülönböztetés a felelős. A hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzet nagyban csökkenti a diákok esélyét a továbbtanulásra és így az elhelyezkedésre a munkaerőpiacon, amit az iskolai szegregáció tovább hátráltat. Az integrált oktatás ezzel szemben nem csak növeli a hátrányos helyzetű roma diákok továbbtanulásának esélyét, de az interetnikus viszonyok erősítésével csökkenti a társadalmi polarizációt és növeli az elfogadást is.¹⁴ Az integrált oktatás eredményességét jól mutatja például a hódmezővásárhelyi deszegregációs program, ahol a program hatására javultak az addig szegregált intézményben tanuló diákok kompetenciaeredményei.¹⁵

⁸ Bernát Anikó et al.: A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében (2011), https://www.academia.edu/32724685/A_radikalizmus_%C3%A9s_a_cig%C3%A1nyelleness%C3%A9g_gy%C3%B6kerei_a_sz%C3%A9ls%C5%91jobboldal_szimpatiz%C3%A1nsai_k%C3%B6r%C3%A9ben_co-authors_Juh%C3%A1sz_Attila_Krek%C3%B3_P%C3%A9ter_Moln%C3%A1r_Csaba

⁹ Fehér könyv az oktatásról (Budapest: Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, 2013), 85.

¹⁰ Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk.): Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról (Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 2018), <https://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf> 13.

¹¹ Ónody-Molnár Dóra: Precedensértékű ítélet született, a Kúria is kimondta, hogy jogsértő, amit Kaposvár a roma gyerekekkel művel, 168óra, 2017.10.04., <https://168ora.hu/itthon/precedenserteku-itelet-szuletett-a-kuria-is-kimondta-hogy-jogserto-amit-kaposvar-a-roma-gyerekekkel-muvel-7472>

¹² Cseke Balázs: Döntött a Kúria: ki kell fizetni a kártérítést a gyöngyöspatai roma diákoknak, Index, 2020.05.12.

https://index.hu/belfold/2020/05/12/gyongyospata_iskolai_szegregacio_roma_diakok_karteritesi_per_itelet_kuria/

¹³ Felvégi Emese: A tanulói teljesítményt meghatározó tényezők, Világtükör, 2005/2., <https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-tanuloi-teljesitmenyt-meghatarozo-tenyezok-pisa-2003>

¹⁴ Hajdu Tamás et al.: Az általános iskolában tanuló roma és nem roma gyerekek közti barátságok segítik a társadalom összetartozását, Magyar Tudományos Akadémia, 2019., https://mta.hu/tudomany_hirei/az-altalanos-iskolaban-tanulo-roma-es-nem-roma-gyerekek-kozt-baratsagok-segitik-a-tarsadalom-osszetartozasat-109677

¹⁵ Szűcs Norbert (2012): A hódmezővásárhelyi deszegregációs program. In: Arató Ferenc - Varga Aranka: Együttnevelés a gyakorlatban. Válogatás az óvodai és iskolai IPR intézményi adaptációs gyakorlataiból. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest. 13-16. http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/79/a_a_hdmezvsrhelyi_deszegregcis_program.html

Romakép a társadalomban

A romáról alkotott általános kép kialakulásában és a sztereotípiák ledöntésében nagyon fontos szerepe van mind a média által sugallt romaképnek, mind a romák önreprezentációjának.

A médiának Magyarországon nagy felelőssége van a romákkal szembeni előítéletek tartós fennmaradásában, többek között azért, hogy a romákat elsősorban problémahalmazként ábrázolja, a hátrányos helyzet kialakulásának okaival azonban nem foglalkozik.¹⁶ A romákkal kapcsolatos médiamegjelenések nagy részében a romák általában passzív szereplőként vannak jelen, elsősorban szociális intézkedések alanyaiként, vagy bűnözéssel kapcsolatban.¹⁷ Aktív szereplőként nagyon ritkán jelennek meg: roma közéleti személyekkel, pláne a sztereotípiáktól eltérő szereplőkkel, alig találkozni a nyilvánosságban. Mindemellett a populáris média romaképe még mindig sokkal visszafogottabb, mint az egyes politikai szereplők által sugallt romakép, amely tudatosan meglovagolja és rá is erősíti az előítéletekre.¹⁸

A közbeszédben és a médiában is egyaránt erőteljesen jelen van a szegénység etnicizálása. Erősen tartja magát a kép, hogy a romák szegények és könnyebben azonosítanak valakit romaként, ha az szegény. Régi hagyománya van a szegények „érdemesre” és „érdemtelenekre” osztásának. A romák, mint szegények általában az érdemtelen szegények kategóriájába esnek, akik önhibájukból szegények, amit alátámasztanak a velük kapcsolatos sztereotípiák is. Kutatások ugyanakkor kimutatták, hogy Magyarországon a szegények nagy része nem roma¹⁹ – a romák esetleges vagy látszólagos felülreprezentáltsága a szegények körében a rendszerszintű cigányellenesség következménye. Az általánosan elterjedt, negatív romaképet fenntartják és erősítik az iskolai tankönyvekben a romákkal kapcsolatban található pontatlanságok és csúsztatások is.²⁰

Az egyik legelterjedtebb előítélet: a „cigánybűnözés”-narratíva

A romákkal szembeni, széles körben elterjedt előítéletek közül az egyik legdominánsabb a „cigánybűnözés” narratívája, ami a 2000-es évek második felében a szélsőjobboldali szereplők révén terjedt el a közbeszédben. Általánosító, cigányellenes tartalma miatt erőteljesen rasszista és stigmatizáló kifejezés, funkciója leginkább a cigányellenes érvelés alátámasztása.²¹ Márpedig cigánybűnözés nem létezik. Azt, hogy a roma származású magyarok több bűncselekményt követnének el, mint a nem roma származásúak, semmilyen adat nem támasztja, és nem is támaszthatja alá. Az

¹⁶ Uccu Alapítvány: Módszertani segédlet. Megnyitva: 2021.04.28.

https://www.uccualapitvany.hu/pdf/UCCU_glosszarium_A5_01.pdf

¹⁷ Iványi Zsófia: „Nem gondolhatjuk komolyan, hogy a cigányok vagy bűnöznek vagy a segílyt várják”, Magyar Narancs, 2012.01.27., <https://magyarnarancs.hu/belpol/bernath-interju-78498>; Bernáth Gábor, Messing Vera: Szélretolva, Médiakutató, 2012. tavasz, https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/05_roma_mediakep

¹⁸ Munk Veronika: Hogy kerül a cigány a címoldalra? A magyarországi sztárgyár és a sztárgyárban a roma celebek, Apertúra, 2014. nyár-ősz, <https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/munk-hogy-kerul-a-cigany-a-cimoldalra-a-magyarorszagi-sztargyar-es-a-sztargyarban-a-roma-celebek/>

¹⁹ Katus Eszter: A többségi társadalom különbséget tesz a roma és a nem roma szegénység között, pedig nem kellene, Átlátszó, 2020.09.25. <https://szocio.atlatszo.hu/2020/09/25/a-tobbsegi-tarsadalom-kulonbseget-tesz-roma-es-nem-roma-szegenyseg-kozott-pedig-nem-kellene/>

²⁰ Binder Máttyás, Pálos Dóra: Romák a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben, CFCF, 2016. <http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

²¹ Juhász Attila: A „cigánybűnözés” mint „az igazság” szimbóluma, Anblokk, 2010. http://epa.oszk.hu/02700/02725/00003/pdf/EPA02725_anblokk_2010_4_012-019.pdf

etnikai hovatartozás ugyanis fokozottan védett személyes adatnak minősül, így nem készülhet nyilvántartás a bűnelkövetők etnikai hátteréről. Ezzel szemben kutatás mutatta ki, hogy kevesebb bűncselekményt követnek el azokon a településeken, ahol több roma él.²² Hamis állítás tehát, hogy a cigányok nagyobb mértékben követnének el bűncselekményeket.

Bár semmilyen összefüggés nincs az etnikai háttér és a bűnelkövetés közt, ez a kép mégis erősen tartja magát a közbeszédben. Ennek több oka is lehet.

- A bűnelkövetést leginkább magyarázó tényezők a kriminológia álláspontja szerint a bűnelkövető társadalmi helyzete, iskolai végzettsége, lakóhelye, életkora és a környezete anyagi helyzete. Ez az oka annak, hogy az azonos szocioökonómiai háttérrel rendelkező társadalmi csoportok bűnelkövetésében fel lehet fedezni mintázatot. Ahogy bizonyos bűncselekménytípusok (pl. lopás) jellemzőbbek a rosszabb anyagi helyzetben élőkre, ugyanúgy a jó anyagi körülmények közt élőknek is megvannak a maguk „tipikus” bűncselekménytípusaik (pl. fehérgalléros bűnözés, sikkasztás).
- Abban, hogy hány bűnelkövetőt fognak el, szerepet játszik a rendőrségi és bűnüldözési gyakorlat is, ami a rendszerszintű diszkrimináció megnyilvánulásának is egy formája. Kutatások²³ mutatják, hogy Magyarországon és több európai országban is egy romának kinéző embert gyakrabban igazoltatnak a rendőrök, mint a nem romának kinézőket.
- Az ilyen hiedelmek terjedésében és fennmaradásában fontos szerepet játszik az egyes csoportok médiareprezentációja. Bizonyos médiumok hajlamosak felülreprezentáltan tudósítani a romák által elkövetett bűntényekről, amik a nagy részét alkotják a romákkal kapcsolatos összes tudósításnak.²⁴

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző cigányellenes megnyilvánulást, a kijelentéseket motiváló félelmek szerinti kategóriákba rendezve. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a cigányellenes kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

²² Szurovecz Illés: Kapott egy pofont a cigánybűnözés, abcúg, 2014.11.03.

<https://abcug.hu/kapott-egy-pofont-ciganybunozes/>

²³ Középpontban az adatok: Rendőri igazoltatások és kisebbségek, Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2010, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1132-EU-MIDIS-police_HU.pdf; dr. Kádár András Kristóf, Körner Júlia, dr. Moldova Zsófia, dr. Tóth Balázs: Szigorúan ellenőrzött iratok – A magyar igazságszolgáltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól – kutatási jelentés, Budapest: Magyar Helsinki Bizottság, 2008., <https://helsinki.hu/wp-content/uploads/books/hu/Szigoruan-ellenorzott-iratok.pdf>

²⁴ Bernáth Gábor, Messing Vera: Szélretolva, Médiautató, 2012. tavasz.

https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/05_roma_mediakep

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a romaellenesség témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a cigányellenesség témájában.

A cigányellenes megnyilvánulásokról történő beszélgetéshez kiemelt segítséget nyújthat az UCCU Alapítvány [önkéntes képzők számára készült kézikönyve](#) és [módszertani segédlete](#), valamint a Phiren Amenca emberi jogi nevelőknek szóló [Tükrök](#) című kézikönyve.

1. Együttélési problémákra, sikertelen integrációra, a szegregáció szükségességére vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A szegregáció szükséges, a felzárkóztatás szegregált körülmények közt is megvalósítható.
- A beilleszkedni nem képes roma gyerekek visszahúzzák a többi diákot is, ezért a szegregációjuk az egyetlen megoldás arra, hogy a nem roma gyerekek biztonságban tanulhassanak, fejlődhessenek.
- Minden gyerek, így a roma gyerekek is egyenlő esélyekkel indulnak, lemaradásuk okát tehát nem a körülményeikben, hanem bennük kell keresni.
- A romák nem magyarok, nem tudnak/nem akarnak integrálódni, nem tartják be a társadalmi együttélés szabályait.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mitől függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres az iskolában? Milyen hatással lehet egy diák iskolai teljesítményére a származása vagy az otthoni körülményei?
- Milyen környezetben lehet jól és hatékonyan tanulni? Mire van szükség a tanuláshoz otthon? Mire az iskolában?
- Mi motivál valakit a tanulásra? Mit tehet az iskola azért, hogy motiválja a diákokat? És mit tehetnek a diákok, hogy motiváltak legyenek?
- Mitől függ, hogy valaki milyen pályát választ? Nektek van már konkrét tervetek, hogy mivel szeretnétek foglalkozni? Van olyan példaképetek, aki nagy hatással van rátok?

Lehetséges tételmondatok

- Magyarországon mindenkinek egyenlő esélye van a munkába állásra és a jó életre.
- Az, hogy valaki mennyire tanul jól, mennyire sikeres az iskolában, csak saját magán múlik.
- Mindenki a saját sorsának kovácsa.

2. Bűnözésre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A legtöbb bűnt Magyarországon romák követik el.
- A bűnözés a romák vérében van.
- A romák lopnak.
- A romák erőszakosak és veszélyesek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mi vezethet ahhoz, hogy valaki bűnözővé váljon? Ki számít szerintetek bűnözőnek?
- Ha egy roma bűnelkövetőnél fontos a származása, más elkövetők esetében is ki szoktuk ezt emelni? Beszélünk „magyarbűnözésről”, „palócbűnözésről”, „németbűnözésről”, „szőkebűnözésről”?
- Mitől függ, hogy valaki milyen bűnt követ el? Mi lehet hatással arra, hogy valaki például lop, nagyobb összeget sikkaszt, vagy valamilyen erőszakos bűncselekményt követ el?
- Milyen veszélyei lehetnek annak, ha egy csoportot kollektíve teszünk felelőssé azért, mert egy tagjuk elkövetett valamit? Történt már veletek olyan, hogy valamilyen hátrány ért benneteket vagy büntetést kaptatok azért, mert egy csoporttársatok megszegett egy szabályt? Ha igen, ez milyen érzés volt számotokra?

Lehetséges tételmondatok

- Mindenki csak saját maga felelős a bűnért, amit elkövet.
- Ha egy gazdag ember lop vagy sikkaszt, nagyobb büntetést érdemel, mint ha egy szegény ember teszi ugyanezt.

3. Szociális helyzetre és munkanélküliségre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A romák természetes közege a nyomor és a szegénység.
- A roma családok sok gyereket vállalnak, hogy a szociális támogatásból tartsák el magukat.
- A romák azért szegények, mert nem akarnak/nem tudnak dolgozni, lusták.
- A romák nem szeretnek dolgozni, inkább a magyarokon élősködnek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen hatással lehet valakire, ha nyomorban és szegénységben él, vagy gyerekként ebben nő fel?
- Mire lehet szüksége egy gyereknek ahhoz, hogy megfelelő körülmények között nevelkedjen? Milyen szerintetek a jó gyerekkor?
- Milyen tényezők segíthetik, hogy valaki munkát találjon, vagy olyan állása legyen, amiben szeret dolgozni?

- Milyen képzettségű, képességű és háttérű embereknek lehet könnyebb, és kiknek nehezebb állást találnia? Ha egy pozícióra ugyanolyan képesítéssel és szakmai tapasztalattal többen is jelentkeznek, mitől függ, hogy kit vesznek fel? Mitől kellene függnie, hogy kit vesznek fel?
- Ismertek sokgyerekes nagycsaládokat? Mit gondoltok, miért akarnak egyes szülők sok gyereket, mások meg kevesebbet?
- Milyen okai lehetnek annak, hogy valaki nem dolgozik?

Lehetséges tételmondatok

- Egy nagyvárosban és egy kistelepülésen ugyanakkora esélye van az embereknek olyan munkát találni, amelyet szeretnének.
- Attól függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres felnőttként, hogy milyen családba születik.

4. Pozitív sztereotípiákra épülő megnyilvánulások

- A romák nagyon szeretik a gyerekeiket.
- A roma családok nagyon összetartóak.
- A romák vérében van a zene.
- A romák őszinték, egyenesek, nem titkolják az érzéseiket.
- A romák számára fontosak a hagyományok.
- A romák szenvedélyesek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyenek szerintetek a magyarok? Milyenek a németek? És az amerikaiak? Mi alapján vannak elképzeléseink arról, hogy egy nép milyen tulajdonságokkal rendelkezik?
- Fel tudtok sorolni roma embereket, akiket ismertek akár személyesen, akár a tévéből, YouTube-ról, Instagramról vagy más médiából? Ők mit csinálnak?
- Tudtok mondani híres roma embereket, tudósokat, művészeket? Ha nem, vagy csak keveset, szerintetek miért van ez így?

Lehetséges tételmondatok

- Egy közösség legfontosabb feladata a közös hagyományok ápolása.

2.2 Antiszemitizmus

Kik a zsidók, mi a zsidóság?

A zsidók hagyományosan a zsidó vallást (judaizmus vagy izraelita vallás) követő ókori közel-keleti népcsoport. A zsidóságra korábban egyszerre jellemző etnikai és vallási jelleg mára elkülönült, ami megnehezíti a zsidóság pontos definiálását. Sokan, akik zsidó származásúak, ma már nem követik a zsidó vallást, és nem, vagy csak bizonyos mértékig tartják a hagyományokat, mégis megőrizték zsidó identitásukat. Vannak ugyanakkor olyanok is, akik bár nem zsidó származásúak, betértek a zsidó vallásba.

A zsidóság kulturálisan és nyelvileg is rendkívül heterogén. A zsidó államon, Izraelen kívül minden kontinens számos országában élnek zsidó közösségek, jelentős kisebbséget alkotva²⁵ (pl. USA, Oroszország, Franciaország, Kanada stb.). A magyarországi zsidó közösség létszámát nehéz megbecsülni: a 2011-es népszámláláskor közel 11 ezren vallották magukat izraelita vallásúnak, azonban a különböző zsidó szervezetek szerint az esetlegesen zsidó származásúak létszáma 75 és 100 ezer közé tehető.²⁶

A zsidóság vallási tekintetben sem egységes: a vallási előírásokhoz és hagyományokhoz való viszony alapján megkülönböztetjük a szigorúbb, ortodox és a kevésbé szigorú, nyitottabb, neológ irányzatot, amelyek még tovább is tagolódnak.

Elkülönülés és diszkrimináció, asszimiláció és emancipáció

A zsidó nép már az ókorban szétszóródott az akkor ismert világban, aminek fő okai az elvándorlás mellett a zsidók elhurcolása, fogságba és rabszolgaságba vetése volt. A rómaiak elleni felkelések eredményeként a Kr. u. 2. században a zsidóknak el kellett hagyniuk őseik földjét. Attól kezdve a kisebbségi zsidó közösségek (diaszpórák) a többségi társadalomtól jórészt elkülönülten éltek. Ez egyrészt eltérő vallásukra és szokásaikra, másrészt és leginkább a velük szembeni diszkriminatív intézkedésekre vezethető vissza. A zsidó közösségekre külön szabályok voltak érvényben – ezek egyrészt biztosították számukra vallásuk gyakorlását, ugyanakkor komoly megszorításokat is eredményeztek: előírták, hol kell lakniuk (elzárt területeken, ún. gettókban), valamint hogy milyen foglalkozásokban dolgozhatnak, illetve milyen vagyontárgyat birtokolhatnak (pl. földet). Az ilyen diszkriminatív szabályok miatt, a kényszer hatására alakultak ki olyan jellemző foglalkozások, amelyeket gyakran zsidók töltöttek be a középkortól kezdve. Sokan foglalkoztak pl. kereskedelemmel, pénzváltással, hitelezéssel, vagy akár italméréssel, a modernizáció kezdetével pedig sokan városi, értelmiségi pályákon helyezkedtek el (pl. orvosként, tanárként, újságíróként).

A szekularizáció (elvilágiasodás) általános folyamata részeként a 19. században a zsidó közösségek körében is megindult az eltávolodás a vallástól, és megindult a zsidó közösségek asszimilációja, azaz beolvadásuk a többségi társadalomba. Ez részben önkéntes volt, részben pedig a kialakuló nemzetállamok politikai szándéka, hogy egységes nemzetet teremtsenek. Ezzel párhuzamosan a

²⁵ „Communities”. World Jewish Congress. <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities>

²⁶ „Hungary”. World Jewish Congress. <https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU>; 2011. évi népszámlálási adatok, 10. fejezet: Vallás, felekezet. KSH 2011.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf

polgári, szekuláris államok kialakulásának részeként sor került a zsidó közösségek emancipációjára, azaz egyenjogúsítására mind polgári, mind vallási értelemben. A társadalom egyenlő polgárai lettek, eltörölték a velük szembeni korlátozó intézkedéseket, és elismerték a zsidó vallás egyenjogúságát. Magyarországon a polgári egyenlőség 1867-ben, a vallási emancipáció 1895-ben valósult meg.

Mi a zsidóellenesség és az antiszemitizmus?

Az antiszemitizmus a zsidókkal szembeni negatív sztereotípiákat, előítéleteket és gyűlöletet jelenti.²⁷ Bár az antiszemitizmus modern szó, amely a 19. században jelent meg, zsidóellenesség már az ókortól létezik. Ennek okai a zsidó közösségek elkülönülő életmódjában, a többségitől eltérő vallásukban és szokásaikban, valamint az általuk betöltött társadalmi szerepekben (pl. jellemző foglalkozások) keresendők. Az elkülönülés, valamint az eltérő és rejtelmesnek tűnő szokások és vallás negatív sztereotípiák kialakulásához vezettek, félelmet és elutasítást szültek.

A zsidóellenesség hátterében különböző okok álltak a történelem során. A középkortól kezdve a zsidóellenesség egyik meghatározó iránya a vallási zsidóellenesség, az ún. antijudaizmus volt, amelynek középpontjában az a vád állt, hogy a zsidók feszítették keresztre Krisztust. A zsidóellenesség egy másik fontos iránya abból táplálkozott, hogy mivel a földbirtoklástól és sok foglalkozástól el voltak tiltva, a zsidók közül sokan foglalkoztak kereskedelemmel, pénzváltással, hitelezéssel, később pedig több országban az iparosításban is fontos szerepet játszottak. Ezért az volt a közkeletű sztereotípia, hogy a zsidók gazdagok és befolyásosak. A történelem során a politikai vezetők (pl. királyok, földesurak) előszeretettel alkalmazták a pénzszerzés azon módját, hogy elűzték a területükön élő zsidó közösségeket, és/vagy elvették a vagyonukat. Ezekből a sztereotípiákból táplálkozik a 19. század második felében megjelent, a zsidóellenességet politikai dimenzióba helyező modern antiszemitizmus is, amely a zsidóságot idegen, a nemzettel és az állammal szemben illojális csoportként ábrázolta. A modern antiszemitizmus összeesküvés-elméletekkel operál, amelyek a zsidóságot befolyásos, a világ sorsát a háttérből irányító, titkos erőként láttatják.

Holokauszt, illetve a holokauszt tagadása és torzítása

A náci, azaz a németországi nemzetiszocialisták az antiszemitizmust rasszista keretbe helyezték, a zsidóságot alacsonyabb rendű fajként definiálva. 1933-as hatalomra kerülésük után sorra hozták a zsidók elleni diszkriminatív intézkedéseket, majd 1938-tól megkezdődtek a zsidók elleni fizikai fellépések. A náci vezetés 1942 januárjában, a wannseei konferencián döntött az európai zsidóság tudatos és tervszerű megsemmisítéséről. A zsidók szisztematikus, állami szervek általi üldözését és meggyilkolását hívjuk holokausztnak (más néven soának), amelyet a német náci rendszer, illetve szövetségesei és kollaboránsai követtek el 1945-ig. A zsidókkal szembeni holokauszt mellett a németek szisztematikusán gyilkoltak különböző kisebbséghez tartozó embereket, főleg romákat, fogyatékkal élőket, melegeket és ideológiailag másként gondolkodókat.

A holokauszt áldozatául esett mintegy hatmillió zsidó, akik az európai zsidóság nagyjából kétharmadát alkották.²⁸ A magyar zsidó közösség is hatalmas veszteségeket szenvedett: 1941 és 1945 között a bécsi

²⁷ „Antiszemitizmus”. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/antisemitism>

²⁸ „A holokauszt alapjai”. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

döntésekkel megnövelt területű Magyarország bő 800 ezer fős zsidóságából a becslések szerint közel 600 ezer ember esett a német nácik és magyar cinkosai áldozatául. A vidéki zsidóság közel 80%-a, a budapesti közösségnek pedig a fele veszett oda.²⁹

A holokauszt az emberi történelem egyik legnagyobb katasztrófája, és az emberi cselekedet egyik legsötétebb és legaljasabb példája. Általa nem csak a zsidóságot, de minden érintett társadalmat pótolhatatlan veszteség ért. Emiatt a holokauszt tagadása és relativizálása elfogadhatatlan, és Magyarországon a büntető törvénykönyv szerint bűncselekmény.³⁰ A Nemzetközi Holokauszt Emlékezési Szövetség (IHRA) definíciója szerint „a holokauszttagadás olyan diskurzus és propaganda, amely tagadja a holokauszt (...) történelmi tényét és annak mértékét”.³¹ Holokauszttagadásnak minősül a zsidóság elleni népiirtás szándékosságának tagadása vagy kétségbe vonása, valamint az is, ha valaki azt terjeszti, hogy a holokausztot maguk a zsidók idézték elő, vagy annak tényeit tudatosan eltúlozzák (pl. politikai vagy pénzügyi érdekből). A holokauszttal kapcsolatos torzítás többek között a relativizálás, ha kisebbit az elkövetők és felelősök szerepét, minimalizálják az általuk okozott károkat, beleértve az áldozatok számát, illetve ha pozitív színben tüntetik fel a holokausztot.

Antiszemizmus ma Magyarországon

Az antiszemizmus az utóbbi másfél évtizedben ismét egyre erősebben van jelen a magyar közéletben³². Ez a tendencia nemzetközi közvélemény-kutatások alapján a magyarok többsége számára is aggasztó méreteket öltött: az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, az FRA 2018-as felmérése alapján a magyar lakosság 77%-a szerint az antiszemizmus „nagy probléma” az országban.³³ A Medián 2018-as közvélemény-kutatása szerint a magyar társadalom közel egyharmada (33%) tekinthető antiszemitának, akik közül 20% erősen, míg 13% mérsékelten antiszemita attitűdökkel jellemezhető. Különösen elgondolkodtató, hogy az antiszemizmus legfőbb megjelenési formája Magyarországon a zsidóellenes összeesküvés-elméletek, és az ilyenekben hívők aránya folyamatosan emelkedik 2013 óta.³⁴

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/introduction-to-the-holocaust>

²⁹ „Holokauszt”. MAZSIHISZ. <https://mazsihisz.hu/a-zsidosagrol/tortenelem/holokauszt/holokauszt-1>;

„A magyar zsidóság embervesztése”. A holokauszt Magyarországon.

http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=1_2_5

³⁰ „A nemzetiszocialista vagy kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadása” bűncselekmény tényállása. A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény, 333.§. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1200100.tv>

³¹ „A holokauszttagadás és a holokauszttal kapcsolatos torzítások munkadefiníciója”. International Holocaust Remembrance Alliance. <https://www.holocaustremembrance.com/hu/resources/working-definitions-charters/holokauszttagadas-es-holokauszttal-kapcsolatos-torzitasok>

³² Antiszemita előítéletek a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

³³ European Union & Agency for Fundamental Rights. (2018). *Experiences and perceptions of antisemitism: Second survey on discrimination and hate crime against Jews in the EU*. Publications Office of the European Union.

³⁴ Antiszemita előítéletek a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző antiszemita megnyilvánulást, valamint olyan kijelentéseket, amelyek a holokauszt tagadásával és torzításával kapcsolatosak. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem az általánosító kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni az antiszemitizmus témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak az antiszemitizmus témájában.

Az antiszemitizmusról beszélgetve érdemes kitérni a jelenséggel kapcsolatos történelmi összefüggésekre, társadalmi és kulturális folyamatokra, és rávezetni a diákokat, hogy ne csak az egyén felelősségét ismerjék fel ezekben a kérdésekben, hanem a hatalom és a társadalmi normák szerepét is.

1. A holokauszt tagadásával és torzításával kapcsolatos kijelentések

- A holokauszt sosem történt meg.
- A holokauszt nem különbözik más korokban, más nemzetek által, más kisebbségek ellen elkövetett atrocitásoktól.
- A holokauszt áldozatainak száma sokkal kevesebb volt, mint azt egyesek el akarják velünk hitetni.
- A holokauszt emlékének mesterséges felszínen tartása csak egy eszköz arra, hogy a zsidók folyamatosan bűntudatot keltsenek a világ népeiben.
- A holokausztról nem lehet őszintén beszélni, mert ha elmondod az igazságot, megbüntetnek.
- A háború alatt a nem zsidó magyarok is szenvedtek annyit, mint a zsidók.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Ismertek valakit, akinek van személyes érintettsége a holokausztban, akinek rokonai vagy ismerősei átérték a holokausztot, esetleg áldozatául estek?
- Miben különbözik a katonák által egy háború során elkövetett emberölés a civilek ellen elkövetett atrocitásoktól? És mi különbözteti meg ezeket a szervezett népiirtástól?
- Kinek és miért állhat érdekében tagadni a holokausztot, vagy megkérdőjelezni bármilyen múltbeli eseményt?

- Hogyan tudják igazolni a történészek, hogy egy múltbeli esemény valóban megtörtént-e?
- Többet hallunk/beszélünk Magyarországon a holokausztról, mint a világban lezajlott más népirtásokról és kisebbségek elleni atrocitásokról? Ha igen, vajon mi lehet ennek az oka?
- Láttatok olyan filmet, vagy olvastatok olyan könyvet, ami valamilyen formában a holokauszt témáját dolgozza fel? Milyen különböző szemszögekből mutathatják be ezek az alkotások a holokausztot?
- Mit gondoltok, miért lehet nehéz beszélni a holokausztról?

2. Antiszemita kijelentések

- A zsidók gazdagok és befolyásosak, titokban ők irányítják a világot.
- A zsidók nagyon szeretik a pénzt.
- A zsidók nagyon összetartóak, minden helyzetben egymást részesítik előnyben.
- A zsidók megbocsáthatatlan bűne, hogy megölték Jézust.
- A zsidók szenvedése Isten büntetése volt.
- Zsidó személyek és szervezetek nyomást gyakorolnak a magyar politikára saját céljaik megvalósítása érdekében.
- A zsidók világszerte a kezükben tartják a médiát, ők döntenek el, miről szabad és nem szabad beszélni, és elnyomják a nekik nem tetsző véleményeket.
- Létezik egy titkos zsidó együttműködés, amely döntően képes befolyásolni politikai és gazdasági folyamatokat.
- A cionista világhatalom le akarja igázni Magyarországot.
- A magyarországi zsidóság a saját hazája érdekeivel szemben is Izrael érdekeit szem előtt tartva cselekszik.
- A zsidók eszközként használnak különböző csoportokat (pl. romák, menekültek, melegek), hogy belülről gyengítsék a hagyományos társadalmakat, és így átvehessék a hatalmat.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Szerintetek mitől zsidó valaki? Ki dönti el, hogy valaki zsidó-e? Meg lehet mondani kívülről, hogy valaki zsidó-e (például a kinézete alapján)? Ütközhet-e a külső megítélés és az adott személy öndefiníciója, identitása? Mit jelenthet egyáltalán zsidónak lenni, milyen rétegei vannak a zsidóságnak? (pl. nép, vallás, kultúra)
- Lehet valakinek többféle identitása párhuzamosan?
- Mit gondoltok, mitől lehet egy csoport egységes vagy összetartó? (Gondolhattok akár a saját családokra, barátaitokra, osztályotokra.) Szerintetek létezik egységes nép, egységes népcsoport? Milyen szempontból? Mitől függ, hogy mennyire összetartó egy nép, egy nemzet? Lehet különbség abban, hogy egy csoport mennyire tűnik egységesnek kívülről és belülről?

- Hallottátok már azt a kifejezést, hogy összeesküvés-elmélet? Mit gondoltok, mit jelenthet, mikor használjuk? Tudtok példát mondani ilyenre?
- Szerintetek kik a világon a legbefolyásosabb emberek? Mitől függ, hogy valaki mekkora befolyással rendelkezik lokálisan/az országban/globálisan?
- Milyen különböző (gazdasági vagy társadalmi) érdekcsoportok gyakorolhatnak nyomást a politikára?

Lehetséges tételmondatok

- A rossz törvényeknek nem kell engedelmeskednünk.
- Vannak olyan témák, amikről nem lehet vitázni.
- Jobb világpolgárnak lenni, mint egy kisebb, de összetartó csoporthoz tartozni.
- Attól függ, hogy valaki mennyire lesz sikeres felnőttként, hogy milyen családba születik.

2.3 Idegenellenesség

Mi az idegenellenesség?

Az idegenekkel – azaz a bevándorlókkal, menekültekkel, más népcsoportokkal – szembeni elutasítás és ellenségesség (idegen szóval xenofóbia). Más kisebbségi csoportok (pl. romák, zsidók, melegek) elutasításához hasonlóan az idegenellenesség is a többség-kisebbség viszonylatában értelmezendő attitűd, amely sztereotípiákra, előítéletekre és félelmekre épül. (Ezek működését az [1.4 fejezetben](#) részletesen bemutattuk.)

Mi a migráció?

Migrációnak nevezzük azt, amikor egy személy, vagy személyek egy csoportja helyet változtat, akár egy államon belül, akár határokat átlépve. A migráció fogalmába beletartoznak a lakóhelyüket elhagyni kényszerült, menekülő személyek, a gazdasági migránsok és más migrációs tevékenységek is.³⁵

Az emberiség történelmének a kezdetektől szerves részét képezi a migráció. A különböző népek vándorlásaik során mindig magukkal vitték kultúrájukat, vallásukat és szokásaikat, így a különböző kultúrák, vallások és civilizációk mindig találkoztak egymással és hatással voltak egymásra. Ez a folyamat a technológia fejlődésével mára jelentősen felgyorsult, ezt nevezzük globalizációnak. A globalizáció jelensége részben közelebb hozza egymáshoz a különböző országokban és kultúrákban élőket, és egységes globális kultúrát hoz létre, részben azonban erősíti a lokális identitásokat, jellemzőket is (ez az ún. glocalizáció jelensége).

Magyarországon ma több eltérő etnikai és kulturális hátterű ember él, akik a történelem során telepedtek le hazánkban. Jelenleg 13 elismert nemzetiség él az országban. Az Alaptörvény XXIX. cikke

³⁵ Migrációkutató Intézet. Szótár: Migráció, <https://www.migraciokutato.hu/glossary/migracio/>

szerint „a Magyarországon élő nemzetiségek államalkotó tényezők”, ami azt jelenti, hogy a Magyarországon élő nemzetiségek egyenlő jogú állampolgárai az országnak.

Bevándorlók és menekültek

Bár a köznyelv gyakran összemosva beszél bevándorlókról és menekültekről, fontos ezen kategóriák megkülönböztetése az eltérő jogi megítélés miatt. Bevándorló az a személy, aki letelepedési vagy hosszú távú tartózkodási szándékkal érkezik külföldi lakóhelyéről egy országba. Ha valaki vallási, faji, politikai okokból, vagy valamely nemzetiséghez, meghatározott társadalmi csoporthoz tartozása miatti üldöztetése, vagy az attól való megalapozott féltelme miatt menekül el hazájából, és egy másik országban kérelmezi a menekült státuszt, menedékkérőnek minősül. Ha az állam teljesen vagy részben megalapozottnak látja a kérelmet, menekült, oltalmazott vagy befogadott státuszt ad a menedékkérőnek, aki ettől kezdve legálisan tartózkodik az országban. Azok a menekültek, akik nem kérelmezik a menekültstátuszt, de tartósan, letelepedési szándékkal tartózkodnak egy országban, illegális bevándorlónak minősülnek.³⁶ A bevándorlásra és menekültügyi eljárásra vonatkozó szabályokat minden ország maga alakítja ki, ám azoknak összhangban kell lenniük a nemzetközi egyezményekkel, amelyekhez az adott ország is csatlakozott. A legfontosabb nemzetközi menekültügyi jogi szabályozás az 1951-es genfi egyezmény, emellett az Európai Uniónak is vannak saját szabályai, melyek betartása a tagországok számára kötelező.³⁷

Gazdasági migráció

A migráció jellemzően a fejletlenebb, elmaradottabb régiókból a fejlettebb, gazdagabb régiók felé irányul. Európán belül is jelentős a migráció, elsősorban is keletről nyugatra. Rengeteg kelet-európai – köztük magyar – vándorolt ki Nyugat-Európa országaiba a rendszerváltás és főleg az Európai Unióhoz csatlakozás után a jobb anyagi helyzet és munkalehetőségek reményében.³⁸ A gazdaság teljesítőképességét jelentősen korlátozza, ha nincs elég ember a munkák elvégzésére, és gazdasági fellendülés idején Magyarországon is könnyen alakul ki munkaerőhiány. Ezért, illetve alacsonyabb bérigényük miatt, Magyarországon is rengeteg külföldi idénymunkás és vendégmunkás dolgozik több ágazatban (pl. mezőgazdaságban, építőiparban).

A KSH 2015-ös áttekintése kimutatta, hogy a Magyarországon élő, harmadik országbeli (az Európai Unió területén kívülről érkező) állampolgárok képzetesebbek, mint az azonos korcsoportba tartozó honfitársaink: a 15-74 éves harmadik országbeli állampolgárok 47,8%-a felsőfokú végzettségű, míg a magyar állampolgároknak csupán 19,5%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel. Az adatok szerint a vállalkozási hajlandóság is jellemzően magasabb a bevándorlók körében: míg a harmadik országbeli állampolgárok 11,4%-a, a magyar állampolgárok 6,9%-a egyéni vállalkozó/önfoglalkoztató.³⁹

³⁶ Kapitány Balázs (szerk.): Demográfiai Fogalomtár. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, <http://demografia.hu/hu/letoltes/fogalomtar/pdf/menekult.pdf>

³⁷ Common European Asylum System, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum_en

³⁸ Gödri Irén: Nemzetközi Vándorlás, Demográfiai portré 2018, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2018, 237-271., <http://www.demografia.hu/kiadvanyonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638>

³⁹ Statisztikai tükör 2015/85, KSH, 2015, http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/harmadik_mpiaci_helyzete.pdf

A társadalmak legmobilisabb rétegét a fiatal férfiak alkotják, így általában ők indulnak el először. Az Európán belüli, keletről nyugatra történő migráció során is első hullámban jellemzően ők mennek más országokba, hiszen egy férfi egyedül könnyebben kap munkát és talál szállást, és így tudja támogatni az anyaországban maradt családját abban a reményben, hogy egy nap újra egyesülhetnek. Erre jogi folyamatok is ráerősítenek (ha a család egy tagjának már van státusza a befogadóországban, az megkönnyíti a későbbi egyesülést). Ráadásul háborús övezeteken keresztül maga az utazás is kockázatos, és családdal, gyerekekkel sokan csak akkor vágnak neki, ha tényleg nincs más megoldás.

Idegenellenesség Magyarországon

A rendszerváltás óta nagyon sokat változott a magyar társadalom hozzáállása az idegenekhez. Bár mindig is jelentős volt a menedékkérők befogadását elutasítók aránya, a 2010-es években tartósan a lakosság több, mint egyharmada volt elutasító, 2013-tól pedig folyamatosan növekedett ez az arány. Kivételt képez ez alól az a pár hónap, amikor 2015-ben ténylegesen sok menedékkérő érkezett Magyarországra, és sokan találkoztak személyesen a segítségre szoruló családokkal, és nyújtottak nekik támogatást.⁴⁰

A kisebbségi csoportok közül leginkább a menekülteket és a bevándorlókat utasítják el Magyarországon, a különböző etnikai csoportok közül pedig – 2015 óta – az arabokat.⁴¹ Korábban hagyományosan a romákkal szembeni elutasítás volt a legmagasabb Magyarországon.

Van kapcsolat a bevándorlás és a bűnözés, terrorizmus között?

A bevándorlás és a bűnözés kapcsolata cáfolható rendőrségi adatokkal és helyi tapasztalatokkal. Bizonyított, hogy a 2013-tól erősödő irreguláris migráció⁴², azaz a szabálytalan határátlépések számának növekedése ellenére is alacsony szinten maradt a külföldi bűnelkövetők száma és aránya az összes bűnelkövetőhöz képest. A külföldi bűnelkövetők arányában 2015-ben következett be enyhe növekedés, feltételezhetően annak következtében, hogy ebben az évben új bűncselekménytípusok kerültek kriminalizálásra⁴³. Külföldi bűnelkövetőkre vonatkozó statisztikai adatok is alátámasztják, hogy a Magyarországon legálisan, tartózkodásra jogosító engedéllyel tartózkodó külföldi állampolgárok döntő többsége nem jelent közbiztonsági kockázatot.⁴⁴

A bevándorlás és terrorizmus közötti kapcsolat témájában érdemes árnyalni a megközelítést. Tanulmányok kimutatták, hogy a terrorista bűncselekményeket általában az adott országban már letelepedett, ott felnőtt, másod-, vagy harmadgenerációs migrációs háttérrel rendelkező

⁴⁰ Sik Endre: Nyomkodja a kormány a pánikgombot, így egyre jobban irtózunk az idegenektől, 24.hu, 2018.12.19. <https://24.hu/belfold/2018/12/19/migrans-moralispanik-kutatas/>

⁴¹ Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019., https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antisemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

⁴² Migrációkutató Intézet. Szótár: Irreguláris (Illegális) Migráció <https://www.migraciokutato.hu/glossary/irregularis-illegalis-migracio/>

⁴³ Például 2015.09.15-től számít bűncselekménynek a határzár tiltott átlépése (Btk. 352/A. §), a határzár megrongálása (Btk. 352/B. §), valamint a határzárral kapcsolatos építési munka akadályozása (Btk. 352/C. §).

⁴⁴ Hautzinger Zoltán (szerk.): A migráció bűnügyi hatásai, Budapest, A Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozata, 2016, http://real.mtak.hu/62503/1/Migr_bunu_hatasai_2016_full_u.pdf

állampolgárok követik el.⁴⁵ Ebből az következik, hogy nem maga a migráció, hanem egyrészt a befogadó országok szociális és integrációs politikája és annak hiányosságai vannak hatással a jelenségre, másrészt a terroriszervezetek igyekeznek ilyen sérülékeny személyeket behálózni és felhasználni a céljaikra.

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző idegenellenes megnyilvánulást, a kijelentéseket motiváló félelmek szerinti kategóriákba rendezve. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem az idegenellenes kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni az idegenellenesség témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak az idegenellenesség témájában.

Amikor bevándorlásellenes megnyilvánulásokra reagálunk, fontos hangsúlyozni, hogy a migráció a természeti élet alapvető jelensége, és így az emberi történelemnek is szerves része, a kezdetektől kezdve. Ugyanakkor napjaink egyes társadalmi, gazdasági, természeti jelenségei – mint pl. a globalizáció, a közlekedési és az információs technológia fejlődése, a globális észak-dél között kialakult egyenlőtlenségek, a klímaváltozás – közvetve vagy közvetlenül fokozzák a migrációt. Az, hogy a migráció természetes jelenség, nem jelenti ugyanakkor, hogy ne okozhatna társadalmi, politikai, gazdasági nehézségeket, feszültségeket. Fontos azonban, hogy ezekről nyíltan és őszintén, de másokat nem sértve tudjunk beszélni.

1. Kulturális és értékrendbeli különbségekre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók kultúrája nem egyezik meg a mi kultúránkkal és értékrendünkkel.
- A bevándorlók gyengítik az európai identitást és értékeket.
- A bevándorlók nem tisztelik a nőket.
- A bevándorlók nem akarnak és nem tudnak beilleszkedni.

⁴⁵ Rostoványi Zsolt: Európa és az iszlám: a migrációs válság kihívásai, Magyar Tudomány 2019/1, Budapest, Akadémiai kiadó, 2019. https://mersz.hu/hivatkozas/matud_fn_2019_01_22#matud_fn_2019_01_22

- Magyarország a magyaroké.
- A bevándorlók az európai keresztény, fehér civilizáció létét fenyegetik.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mitől lesz valaki „magyar”? Ki határozza ezt meg, és mi alapján? Hányféle identitása lehet valakinek?
- Ki számít „idegen kultúrájúnak”? A már itt született, második vagy harmadik generációs „bevándorló” még idegennek, külföldinek vagy már magyarnak számít? És ki dönti ezt el?
- Hogyan látjátok a külföldön élő magyarok helyzetét? Mi alapján számítanak magyarnak? Lehet egyszerre többféle identitásunk?
- Meddig lehet szűkíteni a szlogent, hogy „Magyarország a magyaroké”? Mondhatjuk, hogy „Barcs a barcsiaké”, „Budapest a budapestieké”, a „Duna-Tisza köze a duna-tisza-közeieké”? Mit jelenthet ez a gyakorlatban (ki költözhet például Magyarországra vagy Budapestre), és ki dönti ezt el?
- A kultúrák és szokások állandóan változnak és fejlődnek. Milyen szerepe lehet ebben a bevándorlóknak?
- Gondoljatok például arra, hogy mik a kedvenc ételeitek! Van köztük nem magyar eredetű?
- Európán belül, de akár országokon és területeken belül is rengeteg eltérés van értékrendbeli szinten. Mindenkinek sajátos értékrendje van, amiben nagy szerepet játszik a társadalom, amiben él. Azonban, mint a kultúra vagy a szokások, az értékrendünk is állandóan változik, fejlődik. Mi határozza meg, hogy valaki milyen értékrendet vall? Van-e, amiben más értékek szerint éltek, mint a szüleitek vagy a közösségeitek? Változtak-e ezek az értékeitek az elmúlt években?
- Gondolkozzatok például azon, hogy öltözködtök, milyen ruhákat hordtok, milyen filmeket néztek, zenéket hallgattok. Mit gondoltok, mennyire különbözik az életmódotok a hozzátok hasonló társadalmi státuszú és a tiétekhez hasonló településen élő európai kortársaitokétól? És vajon mennyire különbözik a más státuszú és más jellegű településen élő magyar kortársaitokétól?

Lehetséges tételmondatok

- A különböző kultúrák kölcsönösen gazdagították egymást a történelem során.
- A család fontosabb szerepet játszik az egyének értékrendjének kialakulásában, mint a tágabb társadalmi közeg.
- Az egy családban élők általában azonos értékrendet vallanak.
- A globalizáció veszélyt jelent a különböző, hagyományos népcsoportok kultúrájára.

2. Jóléttel kapcsolatos félelmekre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók elveszik a munkánkat.
- A bevándorlók csak azért jönnek ide, hogy kihasználják a szociális jóléti rendszerünket.

- A migránsok nem háborúk vagy üldöztetés elől menekülnek, hanem csak a jó élet reményében jönnek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen okokból és milyen céllal érkezhettek bevándorlók Magyarországra?
- Ti ismertek magyarokat, akik külföldön élnek? Ismertek olyan külföldieket, akik Magyarországon élnek?
- Milyen motivációi lehetnek a külföldön élő magyaroknak, hogy ne Magyarországon éljenek? Milyen okokból hagyhatták el az országot?
- Mi határozza meg, hogy valaki sikeresen el tud-e helyezkedni a munkaerőpiacon a hazájában/egy idegen országban?

Lehetséges tételmondatok

- A bevándorlók jó eséllyel tudnak elhelyezkedni a magyar munkaerőpiacon.
- A külföldön élő magyarok hűtlenek a hazájukhoz.
- A menekültek és bevándorlók jellemzően motiváltabbak, hogy dolgozzanak, és megteremtsék az egzisztenciájukat, mint a „jólétbe” beleszületett honi lakosság.

3. Fizikai fenyegetésre, bűnözésre vonatkozó előítéletes megnyilvánulások

- A bevándorlók terroristák.
- A bevándorlók több bűncselekményt követnek el.
- Fiatal, harcedzett férfiak jönnek tömegével, hogy elfoglalják az országunkat.
- A bevándorlási hullám nem magától indult el, a bevándorlókat „valakik” kívülről szervezik és finanszírozzák.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Milyen okokkal magyarázható az a jelenség, hogy a bevándorlók között nagy arányban vannak fiatal férfiak?
- Miért kényszerülhet valaki arra, hogy menekülnie kelljen a hazájából?
- Milyen félelmek kapcsolódnak Magyarországon a bevándorlókhoz vagy a menekültekhez? Mire épülnek, és mennyire megalapozottak ezek a félelmek? Mivel lehetne csökkenteni ezeket a félelmeket?

Lehetséges tételmondatok

- Be kellene fogadnunk minden menedékkérőt, aki háború vagy üldöztetés elől menekül.
- Mindenkinek a saját hazájában kellene küzdenie azért, hogy ott béke legyen.
- Az európai országok/az Európai Unió/Magyarország felelőssége, hogy segítsék azokat, akik Európán kívüli országokból menekülni kényszerülnek.
- Mindenkinek a magánügye, hogy mit mond a bevándorlókról/menekültekről.

2.4 Történelmi emlékezet, történelmi traumák

Miért fontos a történelmi emlékezet és a történelmi traumák feldolgozása?

Történelmünk meghatározza jelenünket, kihat életünkre egyéni és társadalmi szinten is. A közös történelmi emlékezet konszenzuson alapul. Minden korban számos olyan esemény történik, amely akár egyéni, akár társadalmi szempontból emlékezetes és identitásformáló lehet. Hogy mindezekből mi és hogyan lesz a nemzeti emlékezet része, az a történészeken, a döntéshozókon és magukon az állampolgárokon múlik. A 20. század során több sorsfordító, traumatikus esemény is érte a magyar nemzetet, amelyek feldolgozása máig nem vagy nem teljesen zajlott le. Bár nem mindig vagyunk tudatában, de ezen események egyénekre és csoportokra gyakorolt hatásai a mai napig jelen vannak, sokszor falakat emelve egyes emberek, csoportok közé. A múltbeli traumák megismerése és feldolgozása mindannyiunk érdeke. Ennek hiányában a különböző csoportok közötti szakadékok könnyen tovább mélyülhetnek.

A történelmi trauma fogalma és hatása

Időről időre történnek olyan viszonylag gyorsan bekövetkező, nagy horderejű események, melyek egyszerre sok embert érintenek, és drasztikusan változtatják meg az addigi, biztosnak vett életkörülményeket. Az ilyen események elszenvedői gyakran a történelem passzív résztvevői, vagy ha van is döntési szabadságuk, cselekvési lehetőségük, a folyamat végkifejletét csak ritkán tudják jelentősen befolyásolni. Az elszenvedett traumát ilyen esetekben általában valamilyen hatalom okozza erőszakkal, az áldozatot a kiszolgáltatottság, kontrollvesztés állapotába helyezve. Az ilyen események nagy megpróbáltatást, sokszor traumatikus élményt jelentenek maguknak az elszenvedőknek, de sokszor leszármazottaiknak és még azoknak is, akik az adott közösséghez tartozónak érzik magukat.

Egy traumatikus esemény az egyénben okozhat nem múló büntudatot és/vagy szégyenérzést, megrendítheti a világ alapvető rendjében és biztonságosságában való hitét, az emberekbe vetett bizalmát.⁴⁶ Jellemző a traumát átélte egyénél a beszűkülés jelensége, az emlékek elfojtása⁴⁷ vagy éppen a túlzott múltban élés.⁴⁸ A traumát átélte áldozatok számára sokszor a trauma feldolgozása és annak elmesélése a legnehezebb. Így gyakori, hogy a hallgatás vagy az események elmesélésének módja miatt a környezet kétségbe vonja az áldozatok szavahihetőségét.⁴⁹

A történelmi traumák sorsközösségeket hoznak létre, ami által az egyéneknél tudatosulhat, hogy nem egyedül szenvedték el a traumát. Ez segítheti számukra a feldolgozást és azt, hogy a történelem kétségbe vonása nélkül, szabadon elmesélhessék az eseményeket. Az egységes narratíva kialakítását, és így a feldolgozást azonban megnehezíti, hogy a társadalom különböző csoportjai gyakran eltérően élnek meg történelmi eseményeket.

⁴⁶ Heller Ágnes: Trauma, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2006

⁴⁷ Herman, Judith Lewis: Trauma és gyógyulás, Budapest, Háttér Kiadó, Kávé Kiadó, NANE Egyesület, 2003

⁴⁸ Molnár Adrienne: „A hátrányt nem tudtuk behozni soha”, in: Elhúzódozó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása (konferencia), szerk. Virág Teréz, Budapest, Animula, 1996, 69-73.

⁴⁹ Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant, Budapest, Anonymus-Ráció, 2008

Emlékezetpolitika

Minden politikai rendszer megteremti saját viszonyát és narratíváját a történelmi eseményekhez, ezzel alakítva (adott esetben átértelmezve, akár újraírva) a nemzeti emlékezetet. Ez a történelmi eseményekről kialakult, széles körben elfogadott és evidenciának tekintett vélekedések rendszere, mely természeténél fogva nem jeleníthet meg minden egyéni megélést.⁵⁰ Ennek megtestesülése az adott kor hivatalos emlékezetpolitikája. Politikai szereplők előszeretettel használják fel a történelmi kérdéseket, eseményeket saját világnézetük, ideológiájuk alátámasztására. A történelmi események és az emlékezés átpolitizálása inkább hátráltatja, mint elősegíti a közös múltról szóló közös narratíva kialakítását és a történelmi traumák feldolgozását.

Műtfeldolgozás

Nem kétséges, hogy a békés társadalmi együttéléshez szükség van a múlt feldolgozására. Ennek része a különböző történelmi események áldozatai által megélt szenvedések hivatalos elismerése, emléknapok és -helyek létrehozása, megemlékezések szervezése, az események reprezentációja a médiában és feldolgozása a kultúra eszközeivel. A múlt megítélése ugyanakkor sokszor megosztja a társadalmat. Egyének vagy akár egyes társadalmi csoportok eltérően élhetnek meg bizonyos eseményeket, amikről így más-más emlékek és jelentések élnek tovább bennük és utódaikban. A traumatikus élmény is eltérő lehet egyének és csoportok számára, és az is megtörténhet, hogy egyes eseményeket valakik traumaként élnek meg, mások viszont nem – ilyen lehet, ha például ugyanazon nemzeten belül találhatók a trauma elszenvedői, okozói (elkövetői) és esetleg passzív szemlélői is. Kibeszélés és közös feldolgozás nélkül ez könnyen elhallgatáshoz, tabusításhoz és konfliktusokhoz vezethet a csoportok tagjai, illetve utódaik és a velük azonosulók között. Az ilyen eltemetett és meg nem oldott konfliktusokat könnyen ki tudják használni társadalmi és politikai szereplők, tovább mélyítve a társadalom különböző csoportjai közti ellentéteket, megosztottságot. Ezért kiemelten fontos a múlt közös feldolgozása, amelynek alapvető eleme egymás traumáinak tisztelete, elfogadása és megértése. A társadalom által sikeresen feldolgozott múlt részévé válik a közös emlékezetnek, és lehetővé teszi a különböző csoportok együttélését, együttműködését.

Mik a meghatározó történelmi traumák a 20. századi magyar történelemben?

A 20. századi magyar történelem eseményei közül az alábbiakban öt olyan történelmi eseményt emelünk ki, melyek társadalmi feldolgozása még nem vagy még nem teljesen történt meg, és melyek ezáltal élő és sokszor megosztó témák a jelenben.

1. Trianon

- 1920. június 4-én az első világháborúban vesztes Magyarország és az antant hatalmak közt létrejött trianoni békeszerződés értelmében az ország elvesztette területének és lakosságának nagyjából kétharmadát, és több millió magyar nemzetiségű személy került Magyarország határain kívülre. Sokan közülük az új uralom előtt Magyarországra menekültek, sokszor családi múltjuk helyszíneit, szeretteiket és vagyonuk egy részét hátrahagyva, vállalva a menekültlét nehéz körülményeit. Az új fennhatóság alá került magyarok gyakran üldöztetés és

⁵⁰ Rainer M. János: A történelmi emlékezet, *Beszélő* 7, 24. szám (1995), <http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-tortenelmi-emlekezet>

diszkrimináció áldozatai lettek, sokszor szintén elvesztve vagyonukat, állásukat, társadalmi pozíciójukat. Az új határ természetesen és szervesen kapcsolódó közösségeket, rokoni, gazdasági és társadalmi kapcsolatokat vágott ketté.

- A megkötött békeszerződéssel/békediktátummal kapcsolatban az okokról, az igazságtalanság mértékéről, a felelősségről száz éve élesen eltérő álláspontok vannak jelen a közbeszédben és a politikában, annak ellenére, hogy szinte mindenki egyetért abban, hogy fájdalmas, máig ható következményekkel járt.

2. Második világháború és holokauszt

- Az 1939-1945 zajlott második világháború az emberiség történetének legnagyobb és legtöbb halottat követelő katasztrófája volt.
- A második világháború Magyarországon is bővelkedett traumatikus eseményekben. Ilyenek voltak például a zsidótörvények, a doni katasztrófa, a bombázások, a zsidó és a roma holokauszt, más kisebbségi csoportokhoz tartozók és politikai másként gondolkodók üldöztetése, a felszabadítás során a szovjet csapatok által elkövetett bűncselekmények, elsősorban is a nők tömeges megerőszakolása, valamint a szovjet megszállás.
- A magyarországi holokauszt során a német és a velük együttműködő magyar hatóságok által meggyilkolt magyar zsidók száma 500 és 600 ezer közöttire tehető, mely az ország zsidóságának több mint felét jelentette. A magyarországi roma áldozatok száma a becslések szerint 5 és 50 ezer közöttre tehető.
- A második világháború során megélt traumák őszinte feldolgozására nem volt lehetőség, azok évtizedekig elfojtva voltak jelen a társadalomban. A szovjetek által elkövetett bűnökről nem lehetett beszélni, a németek és magyar szövetségeseik által elkövetett tettekhez ideológiai alapon, politikai érdekek mentén közelítettek, egyes folyamatok és reflexek pedig továbbra is működtek (pl. antiszemita felhangú kampányok, korábbi nyilasok felvétele a kommunista titkosszolgálatba).

3. Kommunista diktatúra

- A Magyarországon 1949–1989 között fennállt kommunista/szocialista diktatúra fő jellemzői az egypártrendszer, a szabadságjogok semmibevétele, a titkosszolgálatok politikai célokra alkalmazása, az erőszakos államosítás, a szocialista típusú tervgazdálkodás. A korszakot két szakaszra osztjuk, és a vezetők után Rákosi- és Kádár-rendszernek nevezzük.
- A korszak sokak számára trauma volt, mert bár a rendszer igazságos társadalmat ígért, önkényuralom jött létre, felszámolták a szabadságjogokat, állampolgárokat meggyőződésük és véleményük miatt üldözték, feloszlatták a politikai, vallási és civil szerveződéseket, üldözték és korlátozták a vallásgyakorlást és az egyházak működését, felszámolták és államosították a magántulajdont. Bár egyes csoportok számára a rendszer megteremtette a társadalmi felemelkedés lehetőségét, más csoportokat azonban politikai és ideológiai alapon diszkriminált és üldözött (pl. kuláküldözés, kitelepítések, munkatáborok), főleg a korszak első felében, a Rákosi-rendszerben.

4. '56-os forradalom és szabadságharc

- 1956. október 23-án forradalom tört ki Magyarországon a diktatúra és a szovjet megszállás ellen, az ország demokratizálásaért és a gazdaság átalakításaért. A kibontakozó szabadságharcot november 4-ére a szovjet csapatok levertek. A Rákosi-rendszer helyébe lépő Kádár-rendszer újjáépítette a diktatórikus rendszert, a társadalom megfélemlítésének és totális ellenőrzésének intézményeit. Bár az 1960-as évek elejétől megindult az enyhülés, az '56-os eseményeket egészen az 1989-es rendszerváltásig ellenforradalomként kezelték.
- A szabadságharc során mintegy 2700 haláleset történt, alatta és utána nagyjából 200 ezren emigráltak az országból. A megtorlás során több mint 26 ezer személyt ítéltek el a bíróságok, többségüket börtönre, de 367 embert halálra. További 13 ezer embert küldtek internálótáborokba, tízezrek kerültek rendőri felügyelet, 300 ezren rendőrségi megfigyelés alá, és tízezrek veszítették el állásukat.⁵¹

5. Rendszerváltás

- Bár az 1960-as évek elejétől enyhült a diktatúra szorítása, majd gazdasági és társadalmi reformok is megindultak (új gazdasági mechanizmus 1968-tól), a nemzetközi és hazai politikai és gazdasági folyamatok hatására az 1980-as évek második felére egyre látványosabb lett a szocialista tervgazdaság és a pártállami rendszer válsága. Megmozdult a társadalom, ellenzéki csoportok, majd pártok jöttek létre, és az állampártban, az MSZMP-ben is felismerték a rendszerszintű változások szükségességét. Megindult a politikai átmenet, és 1988–1990 között békés módon, tárgyalások útján végbement a rendszerváltás: 1989. október 23-án Magyarország köztársasággá vált, megnyíltak a határok, 1990 tavaszán demokratikus, szabad választásokra került sor, és megkezdődött a szovjet csapatok kivonulása. Megkezdődött a gazdasági rendszer átalakítása is, az átállás az állami tulajdonra és központi irányításra épülő szocialista tervgazdaságról a magántulajdonon, egyéni szabadságon és versenyen alapuló piacgazdaságra.
- A független, szabad és demokratikus Magyarország megszületése ellenére a rendszerváltás sokak számára traumát is hozott, mert az átalakulást övező elvárások és remények közül sok nem valósult meg. A gazdasági átalakulás hatására teljes iparágak szűntek meg, sokan munkanélküliek lettek, emelkedtek az árak, csökkent az életszínvonal, nőtt a szegénység, romlott a közbiztonság. Mindeközben sokan úgy érezték, hogy a privatizáció során hatalmas állami vagyonok kerültek kétes körülmények között magánkézbe, a kárpótlások nem az előzetes elvárásoknak megfelelően valósultak meg, elmaradt az előző rendszer működtetőinek felelősségre vonása. Sokak reménye, hogy az ország gazdaságilag és életszínvonalban hamar utoléri a nyugati jóléti államokat, fokozatosan köddé fozlott, és átadta a helyét a csalódottságnak és kilátástalanságnak.

⁵¹ Csernus Szilveszter: Így működött a kádári megtorló gépezet, MúltKor, 2014.10.04., <https://mult-kor.hu/igy-mukodott-a-kadari-megtorlo-gepezet-20141104?pldx=4>

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, a történelmi eseményeket vagy hatásukat elferdítő, relativizáló, kétségbe vonó egyoldalú megnyilvánulást, illetve radikális, szélsőséges kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a történelmi eseményekkel kapcsolatos kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a történelmi emlékezet és a történelmi traumák témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a történelmi eseményekkel és feldolgozásukkal kapcsolatban.

1. A trianoni békeszerződésre vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- Soha nem szabad belenyugodni a trianoni döntésbe.
- Semmi értelme nincs ma már Trianonnal foglalkozni.
- Trianon kérdése csak politikai okból kerül ilyen gyakran elő, mert alkalmas a nemzeti érzelmek felszítására.
- Trianon emléke nem valódi trauma, inkább politikai eszköz a gyűlöletkeltésre, szavazatszerzésre.
- Az EU a trianoni szerződés során Magyarországot megnyomorító államok utóda.
- A szomszédos államok árulók, ellopták Magyarország területét.
- Trianon feldolgozása azért maradt el, mert mindenki a holokauszttal foglalkozott.
- „Magyar az, akinek fáj Trianon.”⁵²
- „Csonka Magyarország nem ország, Nagy-Magyarország mennyország.”⁵³
- Magyarország magának köszönhetette Trianont amiatt, ahogy korábban a nemzetiségeivel bánt, és hogy támogatta a világháború kirobbantását.

⁵² Az idézet Patrubány Miklóstól származik. Forrás: Bihari Dániel: Magyar az, akinek fáj Trianon – hirtelen felindulásból jött, 2017.06.08. <https://24.hu/tudomany/2017/06/08/magyar-az-akinek-faj-trianon-hirtelen-felindulasbol-jott/>

⁵³ Az idézet B. Szabó Mihálytól származik. Forrás: Bíró-Balogh Tamás: Egyszerű, rövid, populáris, Forrás, 2007, 39. évf. 7-8. szám, <http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/biro.pdf>

- Trianon a nemzet belső ellenségei és árulói aknamunkájának eredménye.

2. A második világháborúra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- Horthy Miklós államférfiként viselkedett, amikor 1944 júliusában leállította a deportálásokat, és ezzel megmentette a magyar zsidóság legalább egy részét.
- A Vörös Hadsereg felszabadította az országot a német megszállás és a nyilasok terrorja alól.
- A szovjetek megszállták, kifosztották, elhurcolták és megerőszakolták Magyarországot, ezért az ellenük küzdők hősök voltak.
- A holokausztot a megszálló német csapatok követték el, a magyar állam és társadalom nem felelős érte.

3. A kommunista diktatúrára vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- A kommunista/szocialista rendszer társadalmilag igazságos volt, mert felemelte az elnyomott és kizsákmányolt parasztokat és a munkásokat.
- A Kádár-rendszer már nem volt diktatúra, az emberek szabadon élhették az életüket, ha nem szóltak bele a politikába.

4. Az 1956-os forradalomra és szabadságharcra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- 1956 polgári forradalom volt, célja a nyugati típusú demokrácia és a polgári Magyarország létrehozása volt.
- 1956 kommunista forradalom volt, ami az élhetőbb kommunizmus megteremtését célozta.
- A Nyugat 1956-ban ismét elárulta Magyarországot: segítséget ígértek, de magunkra hagytak minket.
- 1956 leverőinek és árulóinak követői ma is köztünk élnek, és vissza akarják állítani hatalmukat és befolyásukat.

5. A rendszerváltásra vonatkozó egyoldalú megnyilvánulások

- A rendszerváltás felülről vezérelt, az elit által konstruált esemény volt, nem volt mögötte társadalmi támogatottság, nem a nép akaratát tükrözte.
- 1989-ben nem volt valódi rendszerváltás, a rendszer működtetői átmentették hatalmukat és befolyásukat.
- A demokrácia nem hatékony, a politikusok folyton csak vitáznak, miközben a saját zsebüket tömik.
- A rendszerváltással csak annyi történt, hogy Magyarország Moszkva helyett a Nyugat (Washington és Brüsszel) csatlósa lett. Magyarország még ma sem független és szabad.

- Jobb volt a Kádár-rendszer: mindenkinek volt munkája, biztonság és kiszámíthatóság volt, olcsóbb volt a kenyér, nem volt annyi vita és veszekedés.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Hol, milyen kontextusban hallotok leggyakrabban ezekről a történelmi eseményekről?
- Ismertek olyan történetet a saját családotokból, ami valamelyik 20. századi történelmi eseménnyel kapcsolatos?
- Vannak a családotokban fájdalmas, tragikus történetek valamely 20. századi történelmi eseménnyel kapcsolatban? Szoktatok ezekről beszélni? Ha igen, hogyan? És ha nem, mit gondoltok, mi lehet az oka?
- Mitől válik egy esemény a történelem részévé? Mitől válik egy esemény a világtörténelem/nemzeti történelem/személyes történelem részévé?
- Miért kell ismerni a történelmet, a történelmi eseményeket?
- Mi határozza meg, hogy mennyit és hogyan foglalkozunk egy történelmi traumával? Lehetnek „fontos” és „kevésbé fontos” történelmi traumák?
- Milyen feltételeknek kell teljesülnie ahhoz, hogy az emberek „szabadon” élhessenek egy országban? Milyen szabadságjogokkal rendelkezünk ma? El tudjátok képzelni, milyen lenne ezek nélkül az élet?
- Mit gondoltok, milyen történelmi események lesznek később fontosak azok közül, amiket már ti is átértékeltek? Mire fog az utókor hangsúlyosan emlékezni? Gondolhattok magyarországi és külföldi történésekre is!

Lehetséges tételmondatok

- Fontos rendszeresen beszélnünk a történelmi traumákról.
- A történelmi eseményeket utólag mindenkinek joga van úgy értelmezni, ahogy akarja.
- Minden állampolgárnak meg kell emlékeznie a magyar nemzet összes fontos eseményének évfordulójáról.
- A 20. és 21. századi történelmi eseményeknek még nagyobb hangsúlyt kellene kapniuk a történelemoktatásban.
- El kellene törölni a kötelező iskolai történelmi megemlékezéseket.
- A demokrácia a lehető legjobb államforma.
- Egy diktatúrában is épp olyan boldogan lehet élni, mint egy demokratikus országban.

3. Téma II – Társadalmi nemek (Gender)

3.1 Nemi szerepek és egyenlőtlenségek

Hogyan lesznek a különbségekből egyenlőtlenségek?

„A társadalmi nemi szerepekről beszélni a legtöbb ember számára olyan, mintha egy hálnak kellene a vízről beszélnie.” – mondta Judith Lorber, egy ismert feminista gondolkodó. Ezzel azt próbálta meg érzékeltetni, hogy a társadalmi nemi szerepek körbevesznek minket, és szinte mindent áthatnak, mindenkre nagy hatással vannak. Az, hogy férfinak vagy nőnek születünk, szabályozza viselkedésünket, önkifejezésünket, lehetőségeinket és álmainkat is. Egy, a csecsemőkorunktól kezdve ennyire alapvetésként megtanult dolgot nem könnyű eltávolítani magunktól, megvizsgálni és kritikusan gondolkodni róla. Ám ebben a fejezetben mégis megkíséreljük, hiszen ahhoz, hogy meg tudjuk változtatni ezt a mélyen rögzült munkamegosztást és szokásrendszert, először meg kell értenünk a működését.

A férfiak és a nők pár testi adottságban tagadhatatlanul különböznek egymástól. A legfontosabb különbség, hogy a nők tudnak gyerekeket kihordani, szülni és anyatejjel táplálni. A probléma azzal van, ha ezt a biológiai különbséget nem a helyén kezeljük, hanem messzemenő következtetéseket és korlátozó sztereotípiákat képzünk ebből kiindulva. A különbségekkel nincsen baj, de amint azok átcsapnak rendszerszintű egyenlőtlenségekbe és az egyéneket gúzsba kötő merev elvárásokba, ott szükség van a közös gondolkodásra és a keretek megváltoztatására. Adott különbség például, hogy az anya tudja szoptatni a gyermekét, míg az apa erre nem képes. Viszont ha emiatt az a társadalmi rend alakul ki, hogy az apa nem is kell, hogy aktívan részt vegyen később sem a gyerek táplálásában vagy nevelésében, az már egy társadalmi szokás. Egy ilyen szokás egyes embereknek megfelelő, míg másoknak nagyon zavaró lehet egyéni szinten. Például lehet, hogy az anya szívesen visszamenne dolgozni a szoptatás után, de úgy érzi, hogy ezt nem teheti meg, mert ferde szemmel néznek majd rá. Talán az apa is szívesen kivenne pár hónap gyermekgondozási szabadságot, de tart attól, hogy elveszíti a munkáját, és a főnöke előtt is nevetségessé válna. Ha hosszú távon ez a munkamegosztás a családban, az azt is fogja eredményezni, hogy a nőnek jóval kisebb lesz a jövedelme (GYES, részmunkaidő, előléptetés hiánya miatt), mint a férfinak, ami már egy kézzelfogható anyagi egyenlőtlenség. Ameddig mindent megosztanak, talán nincs is baj, de ha például a nő el akar válni, akkor nem lesz elég pénze saját albérletre, ami erősen korlátozza őt.

Még sok ilyen példát mondhatnánk, ami azt szemlélteti, hogy a berögzült tradicionális nemek közötti viselkedés és munkamegosztás könnyen átcsaphat komoly egyenlőtlenségekbe. Rengeteg adat és kutatás támasztja alá, hogy a nők az élet sok területén hátrányban vannak a férfiakhoz képest.

- A férfiak 15-20%-kal több pénzt keresnek.⁵⁴

⁵⁴ European Commission és Eurostat. 2017. *Key Figures on Europe: 2017 Edition*.

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8309812/KS-EI-17-001-EN-N.pdf/b7df53f5-4faf-48a6-aca1-c650d40c9239>

- Sokkal kevesebb nő van vezetői vagy döntéshozói pozícióban (pl. az 52% női lakosságot⁵⁵ a parlamentben csupán 12% női képviselő képviseli⁵⁶).
- A férfiakhoz képest kb. háromszor annyi fizetetlen házimunkát és gondoskodó munkát végeznek a nők⁵⁷, amit összefoglaló néven reprodukív munkának hívunk.
- A párkapcsolati erőszak áldozatainak 90%-a nő.⁵⁸
- Ám persze van pár olyan terület is, ahol a férfiak vannak hátrányban: például 7 évvel kevesebb a várható élettartamuk a magas stressz és rossz egészség miatt.⁵⁹

Ezek az adatok azt mutatják meg, hogy a jelenlegi merev rendszer, ahol nincs sok átjárás női és férfi életutak, szerepek között, mind a két nemnek nehézséget jelent.

Szexizmus és a nemekről szóló egyoldalú kijelentések

A szexizmus a nők férfiakénál alacsonyabb társadalmi státuszát igazoló ideológia. Ez nem csupán egyfajta cselekvés vagy megszólalás, hanem egy gondolatrendszer, ami arra ad magyarázatokat, azt erősíti meg, hogy a férfiaknak miért van jogosan több hatalma és lehetősége, és miért az ő tapasztalatuk számít alapvetőnek, „normálisnak”. A felsőbbrendű helyzet igazolása rengetegféleképpen történhet: megjelenik a művészetben, a médiában, a hagyományokban, a vallásban, a mindennapos interakciókban, anyagi javak elosztásakor, a nevelésben, akár a jogrendszerben, sőt olyan furcsa területeken is, amikről sose jutna eszünkbe, például az autók tervezésekor.

Az is szexizmus, amikor valaki nyíltan lenézi a nőket (pl. butának titulálja őket), de az is, ha az egyenlőségre törekvő nőket megalázzák (pl. a feministákat undorítóknak, a határozott lányt főnökösödő hárpíának nevezik). Ezt hívjuk ellenséges szexizmusnak.

Van ennél még kevésbé tetten érhető szexizmus is, ami gyakran észrevétlen marad, hiszen bóknak van álcázva. „A férfiak feladata, hogy megvédjék a nőket” vagy „A nők olyan érzékenyek és kedvesek, nem való nekik a politikában való részvétel”. Ezek a mondatok elvileg kedvesek, ám ha belegondolunk, ott van mögötte a feltételezés, hogy a nők valamilyen módon gyengébbek, alkalmatlanabbak, mint a férfiak, ezért nem kellene aktív és vezető pozícióba kerülniük, hanem „maradjanak csak a helyükön”. Ezt nevezzük jóindulatú szexizmusnak.

Az ilyen kijelentésekről fontos beszélni a diákokkal, hiszen a felnőtté érés folyamatának része a megbirkózás a nemi elvárásokkal, a karrierválasztás és a párkapcsolati szabályok kialakítása is. Érdemes erre külön időt szánni, hiszen nem könnyű hátralépni, és a belénk ivódott elképzeléseket felülvizsgálni. Egy komoly, de barátságos és elfogadó légkörben folytatott beszélgetés a diákokkal, ahol elmondhatják a saját tapasztalataikat, sokat segíthet ebben a folyamatban.

⁵⁵ „Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, 1870-2060”. Elérés 2021. január 2.
<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/ország.html>.

⁵⁶ „Hungary,” Hungary | Inter-Parliamentary Union, megnyitva 2021 január 5. <https://www.ipu.org/parliament/HU>.

⁵⁷ „Adatok,” Központi Statisztikai Hivatal, megnyitva: 2020 december 19.

https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_04_07.

⁵⁸ „Szám-Lap – Hozzáértőzők sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények”. Elérés 2020. december 20.
<http://www.ksh.hu/szamlap/életunk.html>.

⁵⁹ „STADAT – 6.1.7. Születéskor várható átlagos élettartam, átlagélettartam (2001–)”. Elérés 2021. január 27.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008.html.

Sok kijelentés úgy állítja be, mintha a nők egységes csoportot alkotnának, amely nagyban különbözik a férfiak egységes csoportjától. De gondoljunk bele, hogy nő és nő között is mekkora különbség van. Van olyan nő, aki 2 méter magas, matekzseni és 5 gyereket akar, de ezzel szemben van olyan is, aki 150 centis, csak a művészet érdekli, és nem szeretne anya lenni. Hívjuk fel a diákok figyelmét, hogy ezek a kijelentések téves általánosításon, sztereotípiákon alapulnak.

Fontos tudatosítanunk a fiatalokban, hogy a társadalmi befolyásnak sokkal nagyobb ereje van, mint hinnénk. Az, hogy matematika fakultáción több fiú van, nem feltétlenül azt jelenti, hogy a fiúk eredendően jobbak matematikából már az őskor óta, hanem abból fakad, hogy a természettudományok és informatika férfias szakmák a társadalmunkban. A társadalmi környezet – pl. szülők, tanárok, média – ezért arra ösztönzi a fiúkat, hogy ebbe az irányba forduljanak, míg a lányokat elbátortalanítja ettől.

Tipikus érvelési hiba azt állítani, hogy a hagyományos dolgok a természetesek és a természetes dolgok jobbak. Az, hogy valami évezredekig egy bizonyos módon működött egyáltalán nem jelenti azt, hogy ez jó is lenne. Például régen megengedett volt a rabszolgaság, és nem létezett internet, de ez nem jelenti azt, hogy akkor jobb volt az élet. Érdekes a beszélgetésben felhívunk a figyelmet arra, hogy a változás a történelem szerves része.

Feminizmus vs. az egyenlőtlenségek tagadása

A feminizmus fogalma gyakran előkerül a nemi szerepekről szóló vitákban. Érdekes ilyenkor tisztáznunk, hogy feministának lenni annyit jelent, hogy az ember azt szeretné, ha a nők és férfiak egyenlők lennének. Mindenki, aki azt gondolja, hogy a két nemnek legyenek azonos lehetőségei és bánjanak velük azonos tisztelettel, az definíció szerint feminista. El kell ismernünk ugyanakkor azt is, hogy a feminizmus igencsak lejáratott szó, sokan nem értik a valódi jelentését, ezért érthető, ha valaki nem akarja magát így nevezni.

A szexizmus egyik formája (az ellenséges és a jóindulatú mellett) a modern szexizmus. Ez a nézet azzal érvel, hogy a férfiak és nők jogilag egyenlők, ezért többé nincsen elnyomás a nemek között. Ezzel az érveléssel igyekeznek a nézet a nőket alárendelt pozícióban tartani, és megakadályozni a változást. Érdekes a fiatalokkal arról is beszélgetnünk, hogy sajnos a jogegyenlőség nem jelent valódi egyenlőséget. További számos példát lehet hozni arra, hogy a jogban egyenlő csoporthoz tartozó emberek hátrányt szenvednek bizonyos területeken (pl. szegények, romák, öregek, fiatalok, bevándorlók, fogyatékossgal élők).

Beszélhetünk arról is, hogy ha egy csoport elveszíti a jogtalan kiváltságait (privilegiumait), az nem elnyomás, hanem az igazság helyreállítása. Például Magyarországon a nők 1874-ig nem kezelhették a saját vagyonukat, hanem a férjük volt az úr ebben a kérdésben. Amikor ezt eltörölték, akkor sok férfi felháborodott, hogy megfosztották őket egy joguktól, ám a történelemben visszatekintve egyértelmű, hogy valójában a nőknek adták meg az azonos lehetőséget. Ehhez hasonlóan a mai „jogfosztások” is lehet, hogy erről szólnak (pl. nem lehet a nőket fogdosni a munkahelyen és szexuális viccekkel illetni).

Bántalmazás és szexuális erőszak

A közbeszédben gyakran találkozhatunk olyan, a nőkre vonatkozó szélsőséges kijelentésekkel, melyek erőszakra buzdítanak, legitimálják az erőszakot, vagy kétségbe vonják az áldozatok tapasztalatait. Tudhatjuk, hogy az erőszak elkövetője azért érzi magát felhatalmazva a bűncselekmény elkövetésére, mert az áldozatára nem teljes értékű emberi lényként gondol empátiával, hanem eltávolítja magától, szinte tárgyként kezeli őt, vagy azt a csoportot, amelynek tagja. Ezért nagyon fontos, hogy az ilyen kijelentéseket ne hagyjuk figyelmen kívül, hiszen megerősítik a nők elleni erőszak elfogadottságát.

Érdeemes megismertetni a diákokkal azt, hogy az erőszaknak számos formája létezik. Nemcsak a verekedés vagy a testi sértés, a nemi erőszak számít ide, hanem a szóbeli (pl. durva beszólás, megalázás), a lelki (érzelmi zsarolás) vagy a gazdasági erőszak is. Erről többet lehet megtudni a NANE az erőszak fajtáiról szóló [háttéranyagában](#).

Tisztázzuk a diákokkal, hogy a (szexuális) erőszakra nincs mentség. Nem számít, hogy az áldozat ittas volt-e, merre sétált, milyen sötét volt, milyen ruhát hordott. Ha nem egyezett bele, akkor bármilyen szexuális közeledés elfogadhatatlan. Amikor valaki azt mondja, hogy az áldozat hibája az egész bármilyen okból, azt áldozathibáztatásnak nevezzük. Ezzel felmentjük az elkövetőt, mintha valójában nem kizárólagosan az ő felelőssége lenne a bántalmazás. Ezekkel a mondatokkal azt üzenjük, hogy ha valaki kihívó sminket rak fel, vagy éjszaka egyedül közlekedik nőként, akkor tulajdonképpen megérdemelte azt, ami történt vele. Egyrészt, ez magában hordozza a sztereotípiát, hogy szexuális erőszakot idegen férfiak követnek el sötét parkokban, pedig az esetek túlnyomó többségében az áldozat ismerőse követi el. Másrészt elképesztően bántó az áldozat számára, hogy nem együttérzést és támogatást kap egy trauma után, hanem hibáztatást és lenézést.

Mivel a nemi erőszakot stigma és hibáztatás kíséri, ezért az áldozati szerep felvállalása rendkívül kiszolgáltatott és megalázó tud lenni. Ilyen ügyben egyszerűen nem éri meg hazudni, és csak bosszúból, rosszindulatból vádolni valakit. A feljelentések elenyésző százaléka hamis vád, sőt a nők inkább titkolják a velük történeteket: a szexuális erőszakot az esetek nagyjából 75%-ában nem jelentik be. A bejelentések alacsony számának hátterében leginkább a bűntudat és a szégyen áll, valamint az attól való félelem, hogy megkérdőjelezzék szavahihetőségüket.⁶⁰ Világszerte minden 5. nő családon belüli erőszak áldozata. Érdeemes lehet ezeket a statisztikákat megosztani a diákokkal, hogy a tények ismeretében tudjunk továbbhaladni.

Az utóbbi időben több olyan írás született radikális férfi csoportoktól, amely azt állítja, hogy a szexuális együttlét ugyanolyan alapszükséglet, mint az élelem vagy a lakhatás, tehát mindenkinek joga ezt megkapni. Ehhez közgazdasági és tudományosnak tűnő érvelést használnak, de azt az „apróságot” kifelejtik a képletből, hogy a nők nem tárgyak, akik teste felett rendelkezni lehet. Ez a fajta tárgyiasítás az erőszak előszobája, ahogyan ezt korábban is említettük. Sajnos ez a tárgyiasító látásmód uralja a pornóipart is, ami sok fiatal elsőszámú forrása a szexualitásról. Mivel ez a látásmód mélyen átjárja a pornókultúrát (is), ezért nem lehet pillanatok alatt megváltoztatni. A nőket oktatással, beszélgetéssel tudatosítani kell abban, hogy mikor éri őket zaklatás, erőszak, szexizmus, és ez nincs rendben. A férfiakat pedig a nők ilyen élményeire, érzéseire kell érzékenyíteni az attitűdváltozás érdekében. Fontos ugyanakkor azt is tudatosítanunk, hogy ha kisebb arányban is, de férfiakat éppúgy érhet zaklatás, bántalmazás és erőszak – férfi és női elkövetőktől is.

⁶⁰ Nyúl Boglárka, Ferenczy Dávid, Kende Anna, Szabó Mónika: A nemierőszak-mítoszok elfogadása skála (NEMES) magyar adaptációja, *Alkalmazott Pszichológia* 18, 1. szám (2018): 115-135., doi: 10.17627/ALKPSZICH.2018.1.115 http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2018/10/APA_2018_1_Nyul_etal.pdf

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, a nemi szerepekhez kötődő sztereotíp vagy előítéletes megnyilvánulást és a nőkről szóló ellenséges kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a nemi szerepekkel kapcsolatos kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a nemi szerepek és egyenlőtlenségek témájához kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a társadalmi nemekkel összefüggő témákban.

A nemi szerepekről szóló beszélgetés során érdemes kitérni a történelmi, társadalmi és kulturális folyamatokra, és bátorítani a diákokat, hogy ismerjék fel az egyéni döntések, preferenciák és vélemények hátterében a hatalom és a társadalmi normák szerepét.

1. Hagyományos nemi szerepekre és munkamegosztásra vonatkozó egyoldalú kijelentések

- Egy férfi feladata gondoskodni a család megélhetéséről, míg a nő gyereket nevel és vezeti a háztartást. Ez évezredek óta így van, ez a világ rendje.
- Egy lánynál nem az a lényeg, hogy okos legyen, hanem hogy szép.
- Egy fiú ne sírjon, mert az ciki/buzis/lányos.
- A fiúk evolúciósan racionálisabban gondolkodnak, ezért jobbak a reál tantárgyakból, míg a lányok érzékenyek, így jobban mennek nekik a humán tárgyak.
- Nem baj, ha lányként nem tanulsz jól, majd keresel magadnak egy okos és gazdag férjet.
- Minden nő életében a legfontosabb cél, hogy sok gyereket szüljön.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Szerintetek miért nehéz ma férfinak lenni? És miért nehéz nőnek lenni? Hogyan lehetne ezeken a problémás területeken változtatni? A férfiak és nők között hatalmi harc van, vagy kialakíthatnánk egy mindenkinek jó rendszert?
- Sokan azt mondják, hogy régen jobb volt minden, amikor a hagyományos nemek közötti munkamegosztás volt a jellemző, azaz a férfiak fizetett munkát végeztek és ellátták a családot, a nők pedig főként a háztartás vezetéséért és a gyereknevelésért voltak felelősek.
 - Ti mit gondoltok erről?
 - Valóban igaz, hogy az egész történelem során a nők nem dolgoztak? Egyáltalán mit nevezünk munkának? Csak azt, amiért pénzt kap az ember?
 - Ha valami sok száz vagy ezer évig egy bizonyos módon működött, az azt jelenti, hogy jobb is volt úgy és ez a „természetes” módja? Tudtok erre ellenpéldát?
 - Ti el tudjátok képzelni, hogy saját jövőbeli családokban ilyen legyen a munkamegosztás?
- A ti közegetekben mennyire néznek furcsa szemmel az alábbi emberekre?
 - női vezérigazgató
 - női taxisofőr
 - óvóbácsi
 - főállású apuka, aki GYED-en (gyermekgondozási szabadság) van a gyerekével otthon
 - felnőtt nő, akinek nincs gyereke és nem is akar
 - női focista
 - férfi balett-táncos

Szerintetek is furcsák? Volt már olyan, hogy rátok nézett valaki furán, mert nem a megszokott módon viselkedtetek? Esetleg éppen amiatt, hogy nem a nemi szerepetektől elvárt módon viselkedtetek?

- Hallottátok már ezeket a mondatokat?
 - Tanár az óra elején: „Fiúk, tud valaki segíteni nekem beállítani a projektort?”
 - Tanár az osztálybuli végén: „Lányok, ki segít a mosogatásban?”
 - Lehetnek valaki számára sértőek ezek a mondatok? Ha igen, miért? Milyen hasonló példákat tudtok még felidézni?

Lehetséges tételmondatok

- Mindenki boldogabb lenne, ha a nők a háztartással és a gyerekekkel törődnének, a férfiak pedig a karrierrel és a pénzkereséssel.
- Hasznos lenne, ha minden gyerekes férfi legalább egy hónapig otthon maradna a kisgyerekével, és ő gondoskodna róla.
- Be kellene vezetni a női kvótát a magyar országgyűlésben.

- A férfiak és nők közötti (nem testi) különbségekben meghatározóbb a társadalmi hatás, mint a biológia.
- Egy férfinak kevesebbet kellene törődnie a külsejével, mint egy nőnek.

2. Az egyenlőtlenségek tagadására vonatkozó egyoldalú kijelentések

- A feministák férfigyűlölő nők, akik megkeseredtek, mert olyan rondák, hogy senki nem akar lefeküdni velük.
- A nőmozgalom mára elvesztette az értelmét, mert jogegyenlőség van a férfiak és nők között, tehát aki feministának vallja magát, az valójában a nők felsőbbrendű helyzetét szeretné biztosítani.
- A férfiak manapság teljesen el vannak nyomva az élet szinte minden területén (pl. már nem lehet bókolni sem, nem veszik fel őket munkahelyekre stb.)

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Van olyan köztetek vagy az ismerőseitek között, aki feministának vallja magát? Mit jelent számotokra a feminizmus? Mit jelent azok számára ez a szó, akik nem mondják magukat feministának?
- A nőket milyen hátrányok szokták érni az alábbi területeken? Ti (vagy ismerőseitek) tapasztaltatok ezekből valamit?
 - egyetemen vagy iskolában
 - munkahelyi környezetben
 - kórházban
 - otthon
 - utcán vagy tömegközlekedésen
- Tippeljétek meg, hogy a nőmozgalom mikor érte el az alábbiakat! Majd beszéljétek meg, hogy min lepődtetek meg.
 - A nők először szavazhattak a férfakkal egyenlő feltételek szerint Magyarországon. (1945)
 - A nők először szavazhattak Szaúd-Arábiában. (2011)
 - Glücklich Vilma első nőként járhatott egyetemre Magyarországon. (1896)
 - Slachta Margit az első női képviselő lesz Magyarországon. (1920)
 - Az első nő lefutja a maratont egy hivatalos versenyen Bostonban, miközben sokan megpróbálták megakadályozni ebben lökdössel, gáncsolással. (1967)
 - Az első fogamzásgátló tabletta forgalomba kerül Magyarországon. (1968)
 - Jogilag büntethetővé válik a házasságon belüli nemi erőszak Magyarországon. (1997)

- A nők elkezdnek nadrágot hordani és biciklizni, amit felháborítónak tart a közvélemény. (1900-as évek eleje)

Lehetséges tételmondatok

- A férfiak és nők között megvalósult a teljes egyenlőség.
- A szőke nők viccek ártalmatlanok.
- Férfimozgalmakra is szükség van ma Magyarországon.
- Az iskolában többet kellene beszélnünk a feminizmusról.

3. Bántalmazásra és szexuális erőszakra vonatkozó egyoldalú kijelentések

- Ha a lányok rövid vagy kivágott ruhát vesznek fel, azzal azt jelzik, hogy örülnek a külsejükre tett megjegyzésnek, vagy akár az érintéseknek.
- Ha egy nőt megerőszakolnak, arról ő maga tehet leginkább, mert kihívó volt, és nem vigyázott eléggé.
- A nők sokszor csak azért állítják azt, hogy megerőszakolták őket, hogy bosszút álljanak valakin.
- A szex alapvető jog, ami mindenkinek jár.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Ha egy lány túl rövid szoknyát vesz fel, akkor erkölcstelennek gondolja a társadalom, ha túl hosszú, akkor meg prűdnek. Hogy lehet megfelelni ezeknek az ellentmondó elvárásoknak?
- Ha valakinek kirabolják a házáat, az az ő hibája? Ha valakit leütnek az utcán, és elveszik a mobilját, az az ő hibája? Szerintetek ezeknél a bűncselekményeknél miért nem szokott felmerülni az áldozat hibássága?
- Hallottatok a #MeToo mozgalomról, amikor sok millió nő vállalta fel, hogy ő maga is zaklatás, erőszak áldozata lett? Mit gondoltok erről? Miért dönt úgy sok ember, hogy ezt elhallgatja? Mi lehet ahhoz, hogy egy áldozat meg merjen nyílni, és elmesélje a vele történeteket?
- Lányok, ti örültök neki, ha idegen férfiak bóknak szánt megjegyzéseket kiabálnak utánatok az utcán? Szerintetek miért érzik magukat a férfiak feljogosítva erre?
- Előfordult már, hogy hallottatok az utcán egy nőt vagy egy férfit utána kiabálni egy másik nőnek vagy férfinak? Hogy zajlott ez a jelenet? Mi volt a reakciótok, és hogyan reagáltak azok, akik végignézték a jelenetet?

Lehetséges tételmondatok

- Egy nő mindig azért öltözik fel csinosan, hogy a férfiak figyelmét felhívja magára.
- Ha rossz dolog ér téged, arról elsősorban magad tehetsz.
- A #MeToo mozgalom túllőtt a célján.
- A #MeToo mozgalom sokat javított a nők helyzetén.

3.2 LMBTQ+

Nemi identitás és szexuális orientáció

A nemi szerepekről és egyenlőtlenségekről szóló fejezetben azzal a kérdéssel foglalkoztunk, milyen hatással van a viselkedésünkre, az önkifejezésünkre, a lehetőségeinkre és az álmainkra, hogy férfinak vagy nőnek születünk. Életünk és kapcsolataink alakításában a nemi identitás mellett a szexuális orientációnk is fontos szerepet játszik, ezt a két fogalmat azonban gyakran ma is összemossák vagy összekeverik.

Ahhoz, hogy megismerjük és megérthessük egymást, a nyitott, elfogadó légkör és az érzékeny, odafigyelő párbeszéd mellett arra is szükségünk lehet, hogy tisztázzuk a legalapvetőbb fogalmakat.⁶¹ Fontos ugyanakkor tudatosítanunk, hogy egyetlen kategória definíciója sem kőbe véssett és kizárólagos, és egymás kategorizálásánál fontosabb, hogy megértsük, kinek mit jelent az az identitás és orientáció, amivel azonosul. Egymás megértésének pedig alapvető feltétele, hogy tiszteletben tartjuk és elfogadjuk a másikat – nemi identitástól és szexuális orientációtól függetlenül.

- Nemi identitásként határozhatjuk meg azt az érzést, hogy valaki férfinak vagy nőnek, vagy esetleg egyiknek sem érzi magát, és hogyan viszonyul a születésekor meghatározott neméhez.
- A szexuális irányultság vagy orientáció pedig azt jelzi, hogy valaki milyen nemű emberekhez vonzódik. Nagyon sokféle szexuális orientáció létezik, és mindenki számára nagyon egyéni lehet, hogy melyik nemhez hogyan vonzódik, vagy milyen fantáziái, vágyai vannak. Ezek azonban nem merev kategóriák, a szexuális orientációt sokkal inkább egy skálaként képzelhetjük el, amelyen mindenki úgy helyezi el saját magát, ahogy az számára önazonos.
- Az LMBTQ+ mozaikszóban található betűk különböző szexuális orientációkat vagy identitásokat jelölnek.
- Lesbikus: az a nő, aki nő iránt érez romantikus és/vagy szexuális vonzalmat. (De sokan használják nők közül is a meleg kifejezést magukra.)
- Meleg: az a férfi, aki férfi iránt érez romantikus és/vagy szexuális vonzalmat.
- Biszexuális: aki mind vele azonos, mind tőle eltérő nemű emberek iránt érez romantikus és/vagy szexuális vonzalmat.
- Transz / transznemű: akinek a nemi identitása és/vagy nemi önkifejezése eltér a születésekor kijelölt nemétől. Mindazokra vonatkozhat ez a kifejezés, akik úgy érzik vagy úgy döntenek, hogy öltözködésük vagy testük átalakítása révén a születéskor nekik tulajdonított nemtől (az ehhez a nemhez kapcsolódó elvárásoktól) eltérő módon kell magukat kifejezniük.
- Queer: aki számára a szexuális irányultság és/vagy a nemi identitás képlékeny, nem sorolható egyértelmű kategóriákba. Egyben gyűjtőszó a szexuális és nemi kisebbségekre.
- A + jel mutatja, hogy a gyakoribb csoportok mellett mások is megtalálhatók az LMBTQ+ ernyő alatt. Közéjük tartoznak például az interszexuálisok (akik olyan nemi jellegekkel rendelkeznek,

⁶¹ A fogalmak meghatározásában a Háttér Társaság kiadványa volt a segítségünkre: Sándor Bea (szerk.): Támogató barátok, tehetetlen intézmények – Az LMBTQI diákok iskolai tapasztalatai Magyarországon az Országos Iskolai Környezet Kutatás alapján, Budapest. Háttér Társaság, 2019.

<https://hatter.hu/sites/default/files/dokumentum/kiadvany/iskolai-kutatasi-jelentes-online.pdf>

amelyek alapján nem sorolhatók be egyértelműen a „férfi” vagy „nő” kategóriába) vagy az aszexuálisok (akik nem éreznek szexuális vonzalmat egyik nem felé sem), illetve több más csoport is, akik tovább árnyalják az LMBTQ+ közösséget.

Az LMBTQ+ emberekkel kapcsolatos előítéletek

A homoszexualitás nem betegség, és nem olyasmi, amiből „ki lehetne gyógyulni”, hiába állítják ezt ma is sokan. Az Amerikai Pszichológiai Társaság hivatalosan először 1975-ben nyilatkozott erről, és azóta – a különböző tudományterületek együttműködésével született számos kutatásra alapozva – többször is megerősítette, hogy az azonos neműekhez való szexuális és romantikus vonzódás, érzések és viselkedés az emberi szexualitás normális és pozitív formája⁶².

Az LMBTQ+ emberek felé irányuló előítéletesség és kirekesztés az önmagukról alkotott képükre is hatással van, és ez olyan lelki nehézségeket okozhat számukra, mint a szorongás, a depresszió vagy szélsőséges esetben az öngyilkosság. Az LMBTQ+ emberek számára tehát nem önmagában a nemi identitásuk vagy a szexuális orientációjuk okoz nehézséget, hanem a megbélyegzés, a kirekesztés és az előítéletek, amivel nap mint nap szembesülhetnek, és ami sokuk számára megnehezíti saját maguk elfogadását és egy pozitív önkép kialakítását. Ezért is különösen fontos, hogy a sokszínűség a mindennapi beszélgetéseinkben és a nyilvános közbeszédben is értékként, az emberi élet természetes részeként lehessen jelen.

A család fogalma kultúránként és egyénenként is mindenki számára mást és mást jelenthet, fontos azonban, hogy elfogadjuk, hogy nem csak a két különböző nemű szülőből és gyermekeiből álló család létezik. Ma Magyarországon gyakran éri támadás az azonos nemű párokat, és jogi értelemben is számos akadállyal kell megküzdeniük, ha gyereket szeretnének. Jelentős mennyiségű kutatás szól arról, hogy a szülők szexuális orientációja nem függ össze azzal, hogy mennyire „jó szülők”, és a „szívárványcsaládok” épp olyan támogató és egészséges közeget tudnak biztosítani a gyerekeknek, mint az ellenkező nemű szülők vagy azok, akik egyedül nevelik a gyerekeiket. A gyerekek boldogulására pedig az hat a leginkább, hogy mennyire támogatóak a szüleik, és mennyire szeretetteljes a légkör, amiben felnőnek.

Bár gyakori tévhit, több kutatás cáfolja, hogy ha valakit azonos nemű párok nevelnek fel, az maga is nagyobb eséllyel lehetne meleg. Ugyanígy tudománytalan – és életszerűtlen – azt feltételezni, hogy ha valaki azonos nemű párokat lát, vagy melegekkel találkozik, az bármilyen módon megváltoztathatja a szexuális orientációját. Annál fontosabb lehet viszont a különböző nemi vagy szexuális kisebbséghez tartozók láthatósága, előbújása és az ő pozitív példái azoknak, akik keresik a lehetőséget az előbújásra, és akik így megerősítést nyerhetnek abban, és megélhetik, hogy nincsenek egyedül. A sokszínűség megtapasztalása pedig mindannyiunkat közelebb vihet ahhoz a nyitottsághoz és elfogadáshoz, amire szükségünk van ahhoz, hogy egymást tiszteletben tartva élhessünk.

A legaktuálisabb nemzetközi kutatások (részletesen hivatkozva) megtalálhatók a [Magyar Pszichológiai Társaság LMBTQ szekciójának útmutatójában](#).

A Háttér Társaság pedig azonos nemű szülőkről és gyermekeikről készített [tájékoztatót](#) pedagógusok számára.

⁶² American Psychological Association: Guidelines for psychological practice with lesbian, gay, and bisexual clients. *American Psychologist*, 67(2012), 10–42. <http://dx.doi.org/10.1037/a0024659>

LMBTQ+ diákok az iskolában

Az LMBTQ+ emberek számos sztereotípiának és előítéletnek vannak kitéve, amelyekkel gyakran egész életük során küzdeniük kell. Iskolai környezetben végzett kutatások rendszeresen azt bizonyítják, hogy az LMBTQ+ diákok jelentős része nem érzi biztonságban magát az iskolájában. Gyakoriak a feléjük irányuló előítéletek, és nagyobb eséllyel válhatnak áldozataivá verbális erőszaknak, zaklatásnak, vagy akár fizikai bántalmazásnak. Ha nem számíthatnak segítségre vagy támogatásra, az hosszútávon is rossz hatással lehet jóllétükre, iskolai előmenetelükre, továbbtanulási lehetőségeikre és lelki egészségükre.

A biztonságos és befogadó tanulási környezethez való jog minden diákot megillet, ennek biztosításához azonban rendszerszintű megközelítésre, elköteleződésre és az iskolai élet különböző szereplőinek együttműködésére van szükség.

Az LMBTQ+ diákok iskolai tapasztalatairól Magyarországon a Háttér Társaság jelentetett meg 2019-ben részletes jelentést [Támogató barátok, tehetetlen intézmények – Az LMBTQI diákok iskolai tapasztalatai Magyarországon az Országos Iskolai Környezet Kutatás alapján](#) címmel.

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, az LMBTQ+ embereket érő gyakori megnyilvánulást, sztereotíp vagy előítéletes kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételemondatokat is mellékelünk. Sem az LMBTQ+ emberekkel kapcsolatos általánosító kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételemondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételemondatok mentén megvitatni a nemi identitással és a szexuális orientációval összefüggő kérdéseket. A tételemondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a nemi identitást, a szexuális orientációt, valamint az LMBTQ+ embereket érintő témákban.

A beszélgetéshez kiemelt segítséget nyújthat a Melegség és Megismerés program tanári kézikönyve, mely [Még mindig tabu? LMBT személyek az iskolában](#) címmel különböző LMBTQ+ tematikájú iskolai szituációkat dolgoz fel pedagógiai, pszichológiai szempontból, általános emberi jogi keretben.

Gyakori negatív megnyilvánulások az LMBTQ+ emberekkel kapcsolatban

- Egy férfi csak egy nővel lehet igazán boldog, egy nő pedig csak egy férfival.
- A homoszexualitás ferde hajlam, nem természetes.
- A homoszexualitás betegség, amiből meg lehet gyógyulni.
- A melegeknek is minden joguk megvan, azt csinálnak, amit akarnak – a négy fal között.
- Egy gyermeknek egy apára és egy anyára van szüksége ahhoz, hogy egészséges környezetben nevelkedjen.
- A Pride és a hasonló felvonulások csak arról szólnak, hogy provokálják az embereket.
- Az LMBTQ+ emberek veszélyt jelentenek a kultúránkra, a hagyományos értékeinkre.
- Nem szabad, hogy a gyerekek melegekkel találkozzanak, vagy meleg szereplőket lássanak az utcán, a filmekben vagy könyvekben, mert ennek hatására ők is meleggé válhatnak.
- Sokan csak divatból lesznek melegek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Coming outnak vagy előbújásnak nevezzük azt a folyamatot, amikor valaki felismeri és elfogadja saját szexuális irányultságát, és ezt mások előtt is felvállalja. A coming out gyakran nehéz folyamat, sok félelem és nehézség kapcsolódhat hozzá. Mit gondoltok, milyen támogatásra lehet szüksége valakinek ahhoz, hogy előbújhasson?
- Mit jelent számotokra a család? Mi határozza meg, hogy kit tekintetek családtagnak?
- Mit gondoltok, mi kell ahhoz, hogy egy gyerek szeretetteljes környezetben nőhessen fel? Mitől lesz valaki jó szülő?
- A családjából hozott mintáink, a személyiségünk, a különböző tapasztalataink, a külvilág üzenetei, az eltérő lehetőségeink, vagyis végtelen sok tényező hat arra, hogy milyen partnert választunk, kihez vonzódunk, vagy kivel érezzük jól magunkat egy párkapcsolatban. Beszélgetsetek arról, hogy szerintetek milyen szempontok fontosak a párválasztásban! Mi határozza meg, hogy kihez vonzódunk, vagy kibe leszünk szerelmesek?
- Gondoljatok bele, milyen nehézségeket okozhat az, ha valaki nem vállalhatja fel azt, akit szeret, például nem mutatkozhat vele mások előtt, vagy titkolnia kell a kapcsolatát. Gondoljátok végig, hogy kerültetek-e már hasonló helyzetbe, amikor titkolnotok kellett mások előtt egy számotokra fontos embert, vagy el kellett rejtetnetek az érzéseiteket. Beszélgetsetek arról, milyen hatása lehet annak, ha valakinek sokáig így kell tennie.
- Milyen előítéletekkel vagy bántó megnyilvánulásokkal kell az LMBTQ+ diákoknak az iskolában szembenézniük? Beszélgetsetek arról, mit tehettek közösen azért, hogy az iskolán belül mindenki biztonságban érezhesse magát!

Lehetséges tételmondatok

- Elsősorban a közösség felelőssége az, hogy mindenkinek segítsen beilleszkedni.
- Vannak olyan értékek, amiket nem lehet megkérdőjelezni.
- Jobb lenne, ha minden gyereket gendersemlegesen nevelnék születésétől kezdve.

4. Téma III – Társadalmi ideológiák és vallás

4.1 Politikai ideológiák

Miért kell a politikai ideológiákról beszélni fiatalokkal?

A magyar politikailag az egyik legmegosztottabb társadalom Európában⁶³, amelynek káros hatásai alól a fiatalok sem vonhatják ki magukat. Bár több kutatás azt mutatja, hogy a fiatalok rendkívül apolitikusak⁶⁴, ebben fontos szerepet játszik a politikáról vallott nagyon negatív képük.⁶⁵ A közéleti tájékozódást nehezítik a közösségi média olyan árnyoldalai, mint az információs szűrőbuborék⁶⁶, ami a felhasználók szokásait megfigyelő és a cégek pénzügyi érdekei mentén működő algoritmusok révén a felhasználókat egyre inkább saját véleményük buborékába zárja.⁶⁷ Ennek hatására a felhasználó egyre inkább saját meggyőződésébe záródik, egyre kevésbé jutnak el hozzá annak ellentmondó, azt árnyaló információk. Ez a megosztottság növekedéséhez, a szekértábor-logika és törzsi gondolkodás erősödéséhez, az álhírekre és összeesküvés-elméletekre való nagyobb fogékonysághoz és könnyen radikalizálódáshoz is vezethet.

Sok közéleti kérdésről nagyon nehéz tárgyilagosan beszélgetni, mert a politikai szereplők aktuális érdekeik mentén igyekeznek átpolitizálni és kisajátítani témákat. Tudatában kell lennünk a politikai szereplők narratíváinak, és el kell tudnunk vonatkoztatni azoktól. Az érzékeny társadalmi témákról szóló beszélgetés alapjául pontos információknak és ismereteknek, nem pedig sztereotípiáknak és téves képzeteknek kell szolgálniuk. Hogy túljussunk egymás megbélyegzésén, ismernünk kell a közéleti véleményeket meghatározó ideológiák alapjait. Ebben kíván segíteni az alábbi fejezet.

Melyek a fő politikai ideológiák?

A politikai ideológiák olyan koherens eszmerendszerek, amelyek kifejezik követőik világlátását és értékvalasztásait, és kijelölik a társadalmi kérdések megválaszolásának, a konfliktusok megoldásának irányát és alapelveit. Bár a politikai szereplők általában nem azonosíthatók tisztán egyik ideológiával sem, az általuk vallott és követett ideológia mégis iránymutatásként és magyarázatként is szolgál cselekedeteikhez. A politikai ideológiáknak többféle felosztása létezik, az alábbiakban bemutatjuk a három nagy klasszikus politikai ideológiát, valamint a napjainkban kiemelt szerepet játszó eszmerendszereket.

⁶³ Patkós Veronika: Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai demokráciákban. Politikatudományi Szemle, 2017 <https://tk.hu/a-politikai-megosztottsag-hatasai-a-gazdasagi-eredenyekre>

⁶⁴ Political Capital: NDI Ifjúsági Kutatási Project magyarországi felmérési eredményei 2020 https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_ndi_youth_hun_20201014.pdf

⁶⁵ Kézdí Beáta: „Miért undorodnak a magyar fiatalok a politikától? – tények és kérdések” KötőSzó blog 2016.04.04.

https://kotoszo.blog.hu/2016/04/04/miert_undorodnak_a_magyar_fiatalok_a_politikatol_erdekes_valaszok_es_tenyek

⁶⁶ Gálik Mihály: „A hálózati hírmédia sajátosságai különös tekintettel a visszhangkamra- és a szűrőbuborék-jelenségre” In Medias Res 2019/2 8, 330–342 <https://media-tudomany.hu/wp-content/uploads/sites/13/2019/12/imr-2019-02-08-jav-1.pdf>

⁶⁷ Vincze Hanna Orsolya: Hírközösségek és véleménybuborékok

<http://www.medok.ro/sites/medok/files/publications/pdfs/ME.dok.2019.02.pdf>

Konzervativizmus⁶⁸

A konzervatívok kiindulópontja az ember tökéletlenségébe és az emberi természet javíthatatlanságába vetett hit. Ezért a konzervatív politikai ideológia legfontosabb jellemvonása a hagyományos társadalmi intézmények, mint a közösség (pl. család, nemzet) és vallás, valamint a hagyományok, a fennálló társadalmi és kulturális vívmányok tisztelete. Kizárólag a hagyományokon alapuló, szerves, megfontolt fejlődést tartják elfogadhatónak. A gyors változás szerintük romboló a társadalomra nézve. A konzervatív politikai ideológiában a fontos szervezőelv a társadalom hierarchikus elrendeződése. A társadalom rétegekre tagozódását személyes vonásokkal, mint a motivációban és a tehetségben megmutatkozó különbségekkel magyarázzák. A tulajdont szentnek és sérthetetlennek tekintik, és sokan összeférhetetlennek tartják a szabadságot és az egyenlőséget.

Liberalizmus

A liberalizmus kiindulópontja az erkölcsös, tudatos és szabad ember, aki a politika eszközeivel javítható. Legfontosabb elve az emberi méltóságon alapuló egyéni szabadság, amely mindenáron és mindennel szemben védelmezendő. A liberális gazdaságpolitika szerint a piaci viszonyokba nem szabad beavatkozni az államnak, ezért ellene van a protekcionizmus minden formájának, és támogatja a szabadkereskedelmet. A személyes jogok határai a liberális világnézet szerint addig húzódnak, amíg a cselekvésével nem okoz másnak kárt vagy sérelmet. A liberális ideológia sok törekvése, mint a jogegyenlőség, az általános szavazójog, a szólásszabadság ma már részét képezi a demokratikus berendezkedésű országok jogrendjének, azonban a liberális ideológiáknak továbbra is fontos törekvése az állami szabályozások mértékének a lehető legkisebbre csökkentése és az egyéni és szabadságjogok minél szélesebb körének fenntartása.

Szocializmus

A szocialista ideológia kiindulópontja a megváltoztatható emberi természet. Legfontosabb értéke a társadalmi egyenlőség nem csak jogi, hanem vagyoni értelemben is. A társadalmi, gazdasági és politikai viszonyokból adódó társadalmi különbségek csökkentése érdekében szerintük az államnak be kell avatkozni a piaci viszonyokba. A szocialisták fontosnak tartják a szolidaritás elvét, és vallják, hogy a társadalmi igazságosság olyan cél, melynek eléréséhez az anyagi javak igazságosabb elosztása szükséges. A szocialista idea a kollektív jogokat az egyéni jogok elé helyezi, és korlátozhatónak tartja a magántulajdont és az egyéni szabadságjogokat. Az elvek megvalósítására erős, beavatkozó államot támogat, amely átrendezi a tulajdonviszonyokat, irányítja a gazdaságot, és megvalósítja az egyenlő elosztást.

⁶⁸ A konzervativizmus, a liberalizmus és a szocializmus bemutatásához az alábbi forrásokat használtuk: Freedon, Michael, Lyman Tower Sargent, and Marc Stears. *The Oxford Handbook of Political Ideologies*. Oxford: Oxford University Press, 2015.; Hahner Péter: „A modern politikai irányzatok kialakulása” http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_modern_politikai_iranyzatok_kialakulasa/

Kereszténydemokrácia⁶⁹

A keresztény (elsősorban katolikus) tanokra épülő politika gyökerei messzire nyúlnak vissza, de az önálló ideológia és társadalmi-politikai mozgalom a 19. második felére ki jött létre. Az ideológia alapjainak lefektetésében nagy szerepet játszott XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott Rerum Novarum kezdetű enciklikája, amely a szociális igazságosságot helyezte a keresztény társadalomfelfogás középpontjába, és ennek értelmében buzdított a fennálló társadalmi-gazdasági rendszer megváltoztatására (keresztényszociális mozgalom). A kereszténydemokrácia csak a második világháború után vált a keresztény (főleg katolikus) politikai mozgalom vezető ideológiájává. Az eszmerendszer kiindulópontja az emberi méltóság, és hogy minden ember része valamilyen közösségnek, aminek az alapja elsősorban a család. A kereszténydemokraták hangsúlyozzák az egyén felelősségét, ugyanakkor fontos alapértékük a szolidaritás. Az organikus társadalomfejlődésben hisznek, elvetik a radikális változtatásokat. A szegénység felszámolása, a széleskörű jólét megteremtése érdekében szükségesnek tartják a piac korlátozását és egy szociális biztonsági rendszer kiépítését (szociális piacgazdaság). Elvetik ugyanakkor az erőteljes állami beavatkozást és újraelosztást, ehelyett az állami és társadalmi szereplők (pl. munkaadók, munkavállalók, szakmai érdekképviselők, civilek stb.) párbeszédére helyezik a hangsúlyt. A központosítás helyett a szubszidiaritás elvét vallják, azaz hogy a feladatokat az érintettekhez legközelebbi szinten kell megoldani, a döntéseket a lehető legalacsonyabb szinten meghozni. A második világháború utáni Európában a kereszténydemokrata mozgalom központi gondolata volt a béke megőrzése, amellyel szorosan összefüggött az európai integráció iránti elköteleződés.

Szociáldemokrácia⁷⁰

A szociáldemokrácia kiindulópontja a szocializmus, azon belül is főleg Karl Marx and Friedrich Engels munkássága. Eredetileg a békés átmenetet hirdette a kapitalizmusból a szocializmusba, a már létező politikai eszközöket használva. A 20. század közepére jelentősen mérséklődött az ideológia: a termelőeszközök állami kézbe vétele helyett a termelőeszközök szabályozását hirdette, és kiterjedt szociális ellátórendszerek létrehozását tűzte ki célul. Az államosítás helyébe tehát a magáncégek, az üzleti szereplők szabályozásának célja lépett a méltányos jövedelmek és a gazdasági növekedés érdekében. A szociáldemokraták elhagyták azt a marxí gondolatot is, hogy a demokrácia a burzsoázia eszköze osztályhatalmának fenntartására, és azt vallották, hogy a demokrácia a szocialista idea alapvető eleme.

⁶⁹ A kereszténydemokrácia bemutatásához az alábbi forrásokat használtuk: Enyedi, Zs. (1998). Politika a kereszt jegyében. Osiris; Szabó, R. (2014). A modern kereszténydemokrácia megjelenése Magyarországon. A Demokrata Néppárt 1944–1949. In 70 éves a Kereszténydemokrata Néppárt. (pp. 11-47). Barankovics István Alapítvány.

http://real.mtak.hu/19467/1/A_modern_keresztenydemokracia_megjelenese_Magyarorszagon_u_084722.43199.pdf; Vervliet, C. (2009). Personalism, Christian-Democracy and Shakkanyya. In Human Person (pp. 48-51). Adonis & Abbey Publishers Ltd.

⁷⁰ A szociáldemokrácia bemutatásához az alábbi forrást használtuk: Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. "Social democracy." Encyclopedia Britannica, December 20, 2016. <https://www.britannica.com/topic/social-democracy>.

Ökopolitika (zöld politika)⁷¹

A zöld politika vagy ökologizmus a legfiatalabb politikai ideológia. A zöld politikát az a tudományos felismerés hívta életre, hogy az emberi működés olyan mértékben károsítja a természetes környezetet és a biodiverzitást, amely komoly gazdasági és társadalmi átalakulások nélkül ökológiai katasztrófával fenyeget. Fő célkitűzése a kapitalista társadalmi rendszer átalakítása, mely a fogyasztói társadalom igényeinek kielégítése helyett egy fenntartható gazdasági rendszer kiépítését szorgalmazza, melyben egyszerre érvényesülnek a természetvédelmi elvek és a társadalom igényeinek kielégítése. A zöld politika fókuszában a fenntarthatóság kérdése áll, valamint olyan problémák, mint a globális felmelegedés, a természeti erőforrások elhasználása, az ivóvízkészletek csökkenése, a légszennyezettség növekedése és a természeti sokszínűség csökkenése.

Miért használjuk a jobb- és baloldali felosztást?

Hajlamosak vagyunk jobb-bal felosztásra egyszerűsíteni a politikai szereplők jellemzését. Ezt gyakran a politikai szereplők is ösztönzik, ha céljuk a politikai megosztottság növelése, a fekete-fehér logika érvényesítése, illetve a politikai rendszer eltolása a kétpártrendszer irányába. A jobb-bal felosztás azonban egyrészt önkényes, másrészt nagyon elnagyolt, mert elfedheti az egyes szereplők közti lényeges különbségeket. Csalóka továbbá azért is, mert az eltérő történelem, hagyományok és kontextusok miatt jelentős különbségek lehetnek az egyes országokban jobb- vagy baloldalra sorolt szereplők között.

Mit nevezünk politikai szélsőségeknek?

Ahogy a [szélsőséges érvelésről szóló fejezetben](#) kifejtjük, azt nevezzük radikálisnak vagy szélsőségesnek, ami kívül esik a társadalmilag megszokottn és elfogadottn. Politikai értelemben az minősül szélsőségesnek, ami elutasítja a demokratikus értékeket és az emberi jogokat, meggyőződése érdekében jogosnak tartja az erőszakot is, és ezáltal fenyegetést jelent egyénekre, közösségekre és az alkotmányos társadalmi berendezkedésre. A politikai szélsőségeség alapulhat bármelyik ideológia, de akár vallás elvein is.

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, a politikai ideológiákkal kapcsolatos elferdítő és egyoldalú megnyilvánulást, illetve radikális, szélsőséges kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a politikai ideológiákról szóló kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai

⁷¹ Az ököpolitika bemutatásához az alábbi forrásokat használtuk: Wall, Derek. The No-nonsense Guide to Green Politics. New Internationalist 2010; Mulvaney, Dustin. Green politics: an A-to-Z guide. Los Angeles: Sage Publications. 2011

lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a politikai ideológiákhoz kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak. A [Hova fordulhatok?](#) fejezetben továbbá több olyan [szervezetet](#) is ajánlunk, amelyek foglalkozásokat tartanak vagy értékes [szakmai, módszertani anyagokat](#) publikálnak a politikai ideológiákkal összefüggő témákban.

Politikai ideológiákkal kapcsolatos egyoldalú kijelentések

- A liberálisoknak nincsenek értékeik, szerintük mindent szabad.
- A konzervatívok maradiak, elavult értékekben hisznek.
- A szocialisták a kommunizmust akarják megteremteni, nem hisznek az egyéni szabadságban és a magántulajdonban.
- A szocialisták és a zöldek mindent be akarnak tiltani, ami jó az életben.
- A zöldek tönkreteszik a gazdaságot.
- Vannak olyan értékek (pl. haza, család, nemzet), amik kortalanok, és amikhez mindenkoron ragaszkodnunk kell.
- A liberálisok a külföldi hatalmak érdekeit szolgálják a nemzet ellenében.
- A bal- és a jobboldal között az az alapvető különbség, hogy az egyik jó, a másik rossz.
- Az egyén boldogulása a képességein és a szorgalmán múlik, aki nem képes érvényesülni a mai világban, az nem dolgozik elég keményen.
- Bizonyos esetekben (mint például egy világjárvány alatt) a közösségi érdekek felülírják az egyéni szabadságjogokat.
- A jobboldali szélsőségeség az igazi veszély, mert az a kisebbségek életét fenyegeti.
- A konzervatív értékrendű emberek vallásosak.
- Minden országnak olyan vezetője van, amilyet megérdemel.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Mit jelent az, ha valaki politizál? Mi számít politikának?
- Vajon hogyan alakul ki az emberekben a politikai értékrendjük? Ti beszélgettek otthon/barátaikkal politikáról?
- Mit nevezünk politikai ideológiának? Milyen politikai ideológiákat ismertek?

- Vannak, lehetnek olyan kérdések, melyekben különböző ideológiák képviselői egyetértenek? Vannak olyan szituációk, melyeket azonosan ítélnék meg? Ha igen, szerinted melyek lehetnek azok?
- Hogy képzelitek el a különböző politikai ideológiák képviselőinek együttműködését egy ideális világban?
- Van olyan politikai ideológia, melynek egyetlen gondolatával sem tudtok egyetérteni?
- A különböző ideológiák követői vajon mindenben egyetértenek? Ti mindenben egyetértetek a barátaitokkal?
- Mitől függ, hogy valaki szélsőséges mértékben követ-e egy ideológiát?
- Mik lehetnek a szélsőségesség jelei és veszélyei?
- Milyen tényezőktől függhet, hogy ki melyik politikai ideológiát fogadja el, tartja célravezetőnek?
- Fel tudtok idézni olyan helyzeteket, amikor azt hallottátok, hogy valakit (akár titeket) konzervatívnak, liberálisnak, baloldalinak címkéznek? Mit jelentettek ezek a címkék az adott helyzetben?
- El tudtok képzelni olyan helyzetet, ahol egy ország minden állampolgára elégedett?
- Gondoljátok végig, hogy a történelem során hogy változtak az egyes ideológiák és mikor milyen szerepet töltöttek be, mennyire voltak meghatározóak. Mi lehet ennek az oka?
- Szerintetek hogy születhet meg egy mindenki számára leginkább megfelelő és elfogadható döntés egy közösségben? Ti milyen döntéshozatali és részvételi típusokat ismertek? Nálatok hogyan születnek a döntések, pl. a családban, iskolában, barátok között?

Lehetséges tételmondatok

- Mindenki csak egy politikai ideológiát követhet, csak azt fogadhatja el legitimnek.
- A politikai ideológiák úgy működnek, mint a vallások.
- Politikai elkötelezettségtől függetlenül minden egyén célja, hogy biztonságban élhessen.
- A szabadság azt jelenti, hogy bárki bármit megtehet.
- Ha politizálunk, az rossz hatással van a közösségünkre.
- A tanároknak az iskolában beszélni kellene politikáról a diákokkal.
- Minden családban és baráti társaságban teret kellene adni a politikáról szóló párbeszédnek.
- Mindenkinek magánügye, hogy milyen politikai értékrend áll hozzá közel.
- Szükség lenne rá, hogy az emberek több olyan posztal, véleménnyel találkozzanak a közösségi médiában, amivel nem értenek egyet.
- A közösségi portáloknak ki kellene szűrniük és le kellene tiltaniuk a szélsőséges politikai megnyilvánulásokat.

4.2 Vallás

Miért lehet érzékeny téma a vallás és a vallásosság a fiatalok számára?

A vallásossággal és egyes vallásokkal, egyházakkal kapcsolatban számos sztereotípiát él. A téma gyakran kerül a közéleti viták fókuszába, és számos esetben megbélyegzés áldozatai lesznek akár egyes felekezetek tagjai, akár a nem hívők. A fiatalokra egyre kevésbé jellemző a vallásosság és valamely vallás gyakorlása⁷², így sok fiatalnak nincs közvetlen kapcsolata sem vallással, sem hívő kortárral. Ismereteiket és véleményüket így közvetett módon alakítják ki, és kevés alkalmuk van beszélgetni a témáról.

A vallásosság, a hit a természetfelettiben az emberi természetben gyökerezik, és hol hangsúlyosabban, hol kevésbé meghatározóan, de mindig is része volt az emberiség történelmének. A vallásosságnak jelentős érzelmi, magyarázó és értelmező szerepe van az egyén és a közösség életében is. Számtalan vallás létezik és létezik világszerte. Ezek között megkülönböztetjük a világvallásokat, melyek követőinek száma a többi vallás közt kiemelkedő, minden kontinensen jelen vannak, és egyetemes küldetésstudattal rendelkeznek. Magyarországon az Alaptörvény biztosítja a vallásszabadságot, a vallási vagy világnézeti meggyőződés pedig az az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXCV. törvény szerint védett tulajdonságnak minősül.

Vallásosság Magyarországon

A magyar egy erősen szekularizált társadalom. A népszámlálási adatok szerint 2001 és 2011 között 75%-ról 55%-ra csökkent a magukat vallásosnak tartók aránya⁷³, a Századvég 2017-es kutatása⁷⁴ szerint pedig a felnőtt lakosság mindössze bő hetede éli meg vallásosságát egyháza tanítása szerint. A 2011-es népszámlálási adatok szerint⁷⁵ a legnagyobb vallási felekezet Magyarországon a római katolikus (37%), ezt követi a református (12%), az evangélikus (2%), illetve az egyéb vallási felekezetek (2%) mint a baptista, a Hit Gyülekezete, a Jehova Tanúi, a román ortodox, az adventista, a pünkösd, az izraelita, az iszlám és a buddhista egyházak és felekezetek. A népszámlálás során 27% nem válaszolt a felekezeti hovatartozásra vonatkozó kérdésre, 18% vallási közösséghez, felekezethez nem tartozónak vallotta magát, 1,5% pedig ateistának.

Egyház és társadalom, szekularizáció

A vallásoknak és azok intézményesült formájának, az egyházaknak is nagy szerepe van a társadalmak életében. Az egyének számára közös értelmezési keretet nyújtanak a világ jelenségeire, és útmutatót adnak erkölcsi kérdésekben. A vallásszociológia értelmezésében a vallás elősegíti a társadalmi integrációt, az összetartozás érzését, közösséget épít, legitimálja vagy megkérdőjelezi a fennálló

⁷² Székely Levente (szerk.): Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar ifjúság kutatás 2016. (Budapest: Kutatópont, 2018.), <https://kutatopont.hu/files/2018/07/magyarfiatalok.pdf>, 398.

⁷³ Bodnár Zsolt: A statisztikák szerint Európában csökken a keresztények száma, mégis virágzik a vallásbiznisz, Qubit, 2019.10.25., <https://qubit.hu/2019/10/25/a-statisztikak-szerint-europaban-csokken-a-keresztenyek-szama-megis-viragzik-a-vallasbiznisz>

⁷⁴ Vallásosság és annak megélése, Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 2017.12.21. <https://szazadveg.hu/uploads/media/5f8c88519d936/szazadveg-kutatas-vallasossag-es-annak-megitelese-2017.pdf>

⁷⁵ KSH népszámlálási adatok, Vallás adattábla, http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas

társadalmi intézményeket.⁷⁶ A különböző vallások és egyházak társadalmi szerepe és befolyása változott és változik a történelem során. Európában a 18–19. század folyamán, a nemzetállamok megszületésével párhuzamosan jöttek létre a szekuláris, azaz világi államok, amelyek vallási kérdésekben semlegesek, minden egyházat és vallást egyenlően kezelnek, és polgáraiknak vallásszabadságot biztosítanak. Magyarországon a vallási egyenlőség a zsidó vallás egyenjogúként való elismerésével valósult meg 1895-ben. A szekuláris társadalmakban a vallások és egyházak nem játszanak politikai szerepet, nem vesznek részt az állam működtetésében, de társadalmilag továbbra is aktívak. Az emberi viselkedésre vonatkozó előírásaik, erkölcsi normáik révén egyrészt szerepet játszanak az egyéni és társadalmi élet szabályozásában, másrészt számos társadalmi feladatot látnak el főleg szociális, egészségügyi és oktatási területen (pl. idősek gondozása, betegek ápolása, hátrányos helyzetűek segítése, iskolák fenntartása).

Vallás- és egyházellenesség, megbélyegzés

Különböző vallások közötti konfliktusok azóta léteznek, amióta a vallások, de a vallásnélküliség, illetve a vallásos hitet elutasító ateizmus a felvilágosodásig nem volt jellemző Európában. Magyarországon a kommunista diktatúra kiépülését követően, 1949-től, bár hivatalosan vallásszabadság volt, de a gyakorlatban egyházüldözés zajlott a „klerikális reakció elleni harc” jelszava alatt: egyházi szervezeteket tiltottak be, templomokat romboltak le, üldözték a vallásgyakorlást és a vallásos jelképek viselését is. Ez a jelenség az '50-es években, a Rákosi-korszakban volt a legerősebb, majd a rendszerváltásig folyamatosan gyengült, amikor újra valóság lett a szabad vallásgyakorlás. Ezekből az időkből mégis sok olyan benyomás és kép fennmaradt a magyar társadalomban, melyek politikai irányultsághoz kötik a vallásosságot, illetve a vallásos emberek megbélyegzését eredményezik.

Hogyan beszélgessek ezekről a témákról fiatalokkal?

A téma előzetes körüljárását, megalapozását, valamint a róla szóló párbeszéd strukturálását segítő háttér- és tényanyagok után alább felsorolunk néhány jellemző, a vallásokkal, vallásossággal kapcsolatos elferdítő és egyoldalú megnyilvánulást, illetve radikális, szélsőséges kijelentést. A különböző témákhoz – a foglalkozásvezetői munkát segítve – beszélgetésindító kérdéseket és viták alapjául szolgáló lehetséges tételmondatokat is mellékelünk. Sem a kijelentések, sem a beszélgetésindító kérdések, sem a tételmondatok listája nem teljeskörű, igyekeztünk inkább jellemző típusokat összegyűjteni és arra törekedni, hogy a felsorakoztatott példák jó kiindulási alapjai lehessenek a diákokkal folytatott párbeszédnek. Ezeket elsősorban gondolatébresztőnek szánjuk, amelyekből a csoport érdeklődéséhez és felkészültségéhez igazodva mindenki szabadon válogathat.

Lapozz hátra! A kézikönyv [módszertani fejezetében](#) több konkrét gyakorlatot, ötletet és szempontot gyűjtöttünk össze, amelyek segíthetnek az itt bemutatott beszélgetésindító kérdések és tételmondatok mentén megvitatni a vallásossághoz és a különböző vallásokhoz kapcsolódó kérdéseket. A tételmondatok elsősorban a 6.2 fejezetben bemutatott [közösségi vitagyakorlatok](#) alapjául szolgálnak.

⁷⁶ Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába (Budapest: Osiris, 2006), 460.

A különböző egyházak és vallások képviselői gyakran ellátogatnak iskolákba, hogy a tanárok felkérésére beszélgessenek a diákokkal. A vallásokról történő beszélgetéshez és tanításhoz tehát kiemelt segítséget nyújthat a környékbeli egyházi képviselők felkeresése és meghívása.

1. Vallásokat, egyházakat, hívőket, ateistákat megbélyegző kijelentések

- Aki hisz Istenben, nem tud racionálisan gondolkodni, álmvilágban él.
- Aki nem vallásos, és nem valamely egyház tanításai szerint él, annak nincsenek erkölcsi kapaszkodói, értékek és elvek nélkül él.
- Aki vallásos, az elmaradott, elavult erkölcsi parancsok szerint él.
- A vallásosság a fejlődés útjában áll.
- Aki a vallás és az egyház utasításai szerint él, nem képes az önálló gondolkodásra.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Melyek szerintetek ma a legnagyobb vallások, amelyeknek a legtöbb híve van (akár csak Európában vagy Magyarországon)? Mit gondoltok, hogy változott ezen vallások szerepe a történelem során?
- Szedjük össze közösen a legfontosabb szabályokat, amik irányítják a mindennapi életünket! Mi határozza meg, hogyan viselkedhetünk egymással, mi az, amit megtehetünk és mit nem? És milyen tetteket tiltanak a törvények?
- Milyen parancsokat, szabályokat fogalmaznak meg a nagyobb vallások, amiket ismertek?
- Vannak hasonlóságok a vallások által lefektetett parancsolatok és a társadalmi, állami szabályok között?
- Tudtok mondani olyan jelenségeket, amiknek nem értitek az okát, illetve aminek még a tudósok sem jöttek rá az okára?
- Ismertek vallásos, hívő embereket? Milyen vallásúak? Kérdeztétek már tőlük, hogy számukra mit jelent Isten?
- Szerintetek régmódi az, aki vallásos? Lehet valaki modern gondolkodású és vallásos egyszerre?
- Mi az egyház szerepe ma? Mi volt régen?
- Milyen vallásos ünnepek vannak? Nem hívő emberek is ünnepelhetik ezeket?
- Lehet valláshoz tartozás nélkül is hinni Istenben?
- Milyen mértékben szólhatnak bele a vallási vezetők a hívők életébe?
- Szerintetek csak az nevezhető hívőnek, aki a hite minden vallási előírását betartja? Mondhatunk olyat, hogy valaki inkább hívő/jobb hívő?
- Mit gondoltok a vallásszabadságról?
- Szerintetek vannak olyan, természettudományos módon nem megmagyarázható jelenségek, melyek létezésében nem vallásos emberek is hisznek?

Lehetséges tételmondatok

- Az egyház egy szekuláris államban is beleszólhat közéleti kérdésekbe.
- Csak a vallások biztosítanak szilárd erkölcsi alapot az élethez.
- A modern világban nehezebb hívőnek lenni, mint régen volt.

2. Egyes vallásokat és híveiket megbélyegző kijelentések

- Az iszlám erőszakos vallás, egyenlő a terrorral és a terroristákkal.
- Az iszlám elnyomja a nőket.
- A kereszténység bűnös és erőszakos vallás, mert háborúkat vívtak és embereket üldöztek és öltek a nevében.
- Az egyházi vezetők álszentek.

Lehetséges beszélgetésindító kérdések

- Saját becslésetek szerint mennyire ismeritek az iszlám vallást és parancsait? Mondjuk hányast adnátok magatoknak „iszlámismeretből”? És mennyire ismeritek saját becslésetek szerint a keresztény vallás tanításait, parancsait? Ebből hányast adnátok magatoknak?
- Tudjátok, mi a közös a zsidó, a keresztény és az iszlám vallásban?
- Beszélhetünk egységes keresztény tanításról, egységes kereszténységről? Hány keresztény egyházat ismertek? Mit tudtok ezekről?
- Mennyiben beszélhetünk egységes iszlám vallásról, egységes iszlám tanításról?
- Szerintetek van iszlám egyház? Tudjátok, hogy épül fel a katolikus egyház, és hogy épülnek fel a protestáns egyházak? Hogy épül fel vajon ehhez képest az iszlám egyház?
- Tudjátok, hány keresztény és hány muszlim él a Földön? Ők szerintetek mennyiben hasonlítanak és mennyiben különböznek egymástól? Mitől függhet ez? Vajon mind ugyanúgy értelmezik a saját vallásukat?
- Hallottátok már azt a fogalmat, hogy iszlamizmus? Szerintetek van különbség az iszlám vallás és az iszlamizmus, mint politikai ideológia között? Mi lehet a különbség a muszlim, azaz az iszlám vallás követője, és az iszlamista, a politikai ideológia követője között?
- Milyen szerepet játszottak régen a nők az európai társadalmakban és a kereszténységben?
- Mitől függ, hogy valaki melyik vallás követője lesz?
- Milyen eszközökkel toboroztak magunknak a történelem során a különböző vallások új híveket? Hogyan térítették meg az embereket? Mit gondoltok, működnek ma is hasonló módszerek?

Lehetséges tételmondatok

- Magyarország keresztény ország.
- Az iszlám vallást nehéz összeegyeztetni az európai értékekkel.

- A kereszténységhez túl sok vér tapadt már ahhoz, hogy képviselői a békét és szeretetet hirdessék.
- Kötelezővé kellene tenni minden iskolában a keresztény hittanoktatást.
- A tananyag részeként minden világvallásról tanulni kellene a középiskolában.

5. Hova fordulhatok?

Ebben a fejezetben a kézikönyv témáihoz kapcsolódva szakmai és civil szervezeteket, valamint a fiatalokkal történő foglalkozáshoz hasznos segéd- és háttéranyagokat ajánlunk.

A fejezet első részében összegyűjtött szervezetek oktatási segédanyagaikkal, útmutatóikkal, iskolai foglalkozásaikkal kutatásaikkal, társadalmi szerepevállalásukkal mind tesznek azért, hogy a fiatalok nyitottabbá, elfogadóbbá, a fontos társadalmi problémákra érzékenyebbé váljanak. A fejezet második részében olyan anyagokat gyűjtöttünk össze, amelyek hasznos, gyakorlati segítséget nyújthatnak az egyes témákkal kapcsolatos foglalkozások előkészítéséhez, legyen szó tájékozódásról, elmélyedésről, a foglalkozások során felhasználható gyakorlati ötletekről, vagy akár kész foglalkozástervekről.

Rövid leírásainkkal szeretnénk felhívni rájuk a figyelmet, és minél többeket arra bátorítani, hogy ismerjék meg a szervezeteket és a felsorolt anyagokat. Hiszünk abban, hogy érdemes a különböző társadalmi témákban otthonosan mozgó civilekkel, szakértőkkel, érintettekkel iskolai foglalkozások vagy más programok keretein belül együttműködni, ezáltal is lehetőséget adva a fiataloknak arra, hogy még több nézőpontot megismerhessenek, és még több tapasztalatot szerezhessenek a mindannyiunkat érintő társadalmi problémákról szóló közös gondolkodásban.

Végül hivatkozunk azokra a szervezetekre is, amelyek közvetlen segítséget nyújthatnak azoknak a fiataloknak, akiket valamelyik téma különösen érzékenyen érint, vagy akiknek bármilyen más okból támogatásra, pszichológiai vagy akár jogi segítségre van szükségük.

Bár ez a fejezet elsősorban a foglalkozásvezetőknek szól, azt is szolgálja, hogy ők ötleteket adhassanak a fiataloknak azzal kapcsolatban, hova fordulhatnak támogatásért. Akár ha segítségre van szükségük, ha közelebbről megismernék egy civil szervezet munkáját, ha önkéntesként csatlakoznának egy számukra fontos társadalmi ügyhöz, vagy ha szakértők segítségével mélyülnének el egy-egy társadalmi témában.

5.1 Szervezetek

Általános ajánlások

Adománytaxi

Az Adománytaxi egy fúziós kezdeményezés, amely a szociális ellátás, a közösségépítés és a társadalmi érzékenyítés elemeit ötvözi. Célja egy szolidárisabb és fenntarthatóbb társadalom, melyet egyedi adományozási módszerükön keresztül segítenek elő, hatékonyan hozzájárulva a társadalmi felelősségvállalás népszerűsítéséhez. Tevékenységükkel hozzájárulnak a szociális ellátáshoz, az adománykultúra fejlesztéséhez, a társadalmi érzékenyítéshez, a társadalmi felelősségvállalás népszerűsítéséhez és partnertelepüléseik számára történő kapacitásfejlesztéshez.

<https://www.adomanytaxi.hu/>

Amnesty International – emberi jogi oktatási program

Az Amnesty International Magyarország emberi jogi oktatási programjának célja, hogy segítse a gyerekeket, szülőket és pedagógusokat abban, hogy a világra nyitott, az emberi jogokat tisztelő generációk nőjenek fel Magyarországon. Módszertanuk változatos: interaktív játékokkal, drámapedagógiai eszközökkel ismertetik meg az emberi jogokat 45-90 perces foglalkozásokon.

<https://oktatas.amnesty.hu>

EJHA (Emberi Jogi Nevelők Hálózata) – EjhaCKni módszertani ötlettár

Az EjhaCKni az EJHA munkacsoportja, mely civil szervezetek képviselőiből és tanárokból áll. A munkacsoport célja segítséget nyújtani tanároknak/iskoláknak/tanodáknak, eszközöket kínálni az emberi jogi nevelés iskolai megvalósításához. A munkacsoport készített egy kiadványt iskolai használatra, melyben óratervek, módszertani ajánlók, civil szervezetek programjai és további, az emberi jogi nevelés témájához kapcsolódó hasznos háttéranyagok találhatók.

<http://ejha-halozat.hu/index.php/2019/12/04/megjelent-az-ejhackni-modszertani-otlettar/>

Élő Könyvtár

Az Élő Könyvtárban a „könyvek” emberek, akik valamilyen társadalmi kisebbséghez tartoznak, az „olvasás” pedig beszélgetés. Az Élő Könyvtár olyan emberek közössége, akik vállalják, hogy átadják önmagukat és történetüket mindenkinek, aki nyitott és érdeklődő, mindenkinek, aki kész arra, hogy mindenféle előítéletet hátrahagyva az egyedi emberrel találkozzon a sztereotípiák helyett. Egy Élő Könyvtár közösségében általában olyan emberek vannak, akik valamiért, valamiben „mások”, illetve sok velük kapcsolatban a téves sztereotípiák, vagy diszkrimináció áldozatai – például fogyatékkal vagy lakhatási szegénységben élők, romák, transzneműek, menekültek vagy akár sokgyermekes anyák.

<https://sokszinusegoktatas.hu/hirek/elo-konyvtar-modszer-program-es-kozosseg>

Emberség Erejével Alapítvány

Emberi jogi és demokratikus állampolgárságra nevelési programjaikkal arra keresik a választ, hogyan lehet szórakoztató módon, mégis komolyan foglalkozni olyan témákkal, mint az esélyegyenlőség, demokrácia, aktív állampolgárság, társadalmi felelősségvállalás, szolidaritás. Programjaik kidolgozása során figyelmet fordítanak arra, hogy illeszkedjenek a hatályos Nemzeti Alaptantervhez és figyelembe vegyék az iskolák igényeit.

<https://www.emberseg.hu/emberi-jogi-neveles/>

Foresee Kutatócsoport

A Foresee kutatócsoport a társadalmi egyenlőtlenségek kialakulásának megelőzéséhez és csökkentéséhez, az alternatív konfliktuskezelés szemléleti és módszertani elterjesztéséhez, a társadalmi kirekesztődés mértékének és formáinak objektív felméréséhez, a társadalomban kialakuló előítéletek csökkentéséhez és megelőzéséhez, valamint a marginalizálódott vagy nehéz helyzetű társadalmi csoportok integrációjának és esélyegyenlőségének elősegítéséhez járul hozzá képzési, programfejlesztő, tanácsadói, kutatói és hálózatépítő tevékenységeivel.

<http://www.foresee.hu/>

Fortély-sátor Alapítvány

A Fortély-sátor Alapítvány olyan társadalmi vállalkozás, amely hátrányos helyzetű, elsősorban 10 és 18 év közötti gyerekek és fiatalok társadalmi beilleszkedését segíti társadalmi érzékenyítés útján. Egyedi módszerük a szabadulószoza, melyet pedagógiai eszközzé alakítottak. Logikai feladatokkal erősítik a fiatalok együttműködését és problémamegoldó képességeit. A sajátélmény-alapú foglalkozásaik elérhetők iskolák, tanodák és egyéb fiatalokkal dolgozó szervezetek számára.

<https://www.fortelysator.hu>

Gyűlölet-bűncselekmények Elleni Munkacsoport

A munkacsoportot az Amnesty International Magyarország, a Háttér Társaság, a Magyar Helsinki Bizottság, a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda, valamint a Társaság a Szabadságjogokért hozta létre 2012 elején, hogy összefogja a gyűlölet-bűncselekmények elleni fellépés területén működő magyarországi civil szervezeteket. Oldalukon gyűlölet-bűncselekményekkel kapcsolatos információk találhatók.

<http://gyuloletelen.hu/>

KÁVA – a résztvevő színháza

Céljuk olyan előadások, színházi akciók, komplex drámaprogramok létrehozása, melyek középpontjában a részvételiség áll, és elsősorban a fiatal résztvevőket hozzák helyzetbe. Munkájuk sok szállal kapcsolódik a különböző drámapedagógiai módszerekhez, az interaktív elemeket használó színházi hagyományokhoz és a közösségi színházcsináláshoz.

<https://kavaszhaz.hu>

Kerekasztal Színházi Nevelési Központ

Olyan színházi előadásokat hoznak létre, melyek interaktív módon vetnek fel – életkortól függetlenül mindenki számára érdekes – társadalmi és erkölcsi kérdéseket. Előadásaik során a fiatalok nem egyszerűen nézői, hanem alkotó résztvevői a színházi eseménynek. Céljuk, hogy gondolkodásra ösztönözzenek.

<http://kerekasztalszhaz.hu/>

Magyar Helsinki Bizottság

Civil jogvédő szervezet, amelynek fő tevékenysége az alapjogsértések dokumentálása és jogi segítség nyújtása. Kiemelten foglalkoznak kisebbségvédelemmel, menekültek képviseletével, valamint fellépnek a jogállami elvek és intézmények védelmében. Fiatalokkal való foglalkozáshoz felhasználható a szervezet által készített Emberi Jogi Kalendárium, ami az év minden napján feleleveníti a történelemből egy súlyos emberi jogi sértést vagy egy példát az emberi jogok melletti kiállásra. A kalendárium elérhető [írásos](#) és [audió](#) formában is.

<https://www.helsinki.hu/>

Partners Hungary Alapítvány

A Partners Hungary Alapítvány az oktatás, az alternatív konfliktuskezelés és a társadalmi integráció területén egy olyan színes és befogadó társadalomért dolgozik, melyben az együttműködés és a párbeszéd az egyének között, a közösségeken belül és a közösségek között is megjelenik.

<https://partnershungary.hu/>

Sokszínűség Oktatási Munkacsoport

A Sokszínűség Oktatási Munkacsoport különböző civil szervezetek és szakemberek együttműködésével jött létre; célja, hogy támogassa a sokszínűség-oktatást és a bullying-ellenes fellépést a magyar iskolák mindennapjaiban. Az együttműködők különböző kisebbségekkel, sérülékeny csoportokkal, gyermekjogokkal, emberi jogi képzéssel foglalkozó szervezetek képviselői, akik szeretnék átadni tapasztalataikat, tudásukat az oktatás szereplőinek. Honlapjukon olyan információkat és anyagokat gyűjtenek, ami segítséggel vagy inspirációval szolgálhat a témában akár tanárok, akár szülők számára: többek közt ismeretterjesztő anyagokat, film- könyv- vagy programajánlókat, a szervezetek által vezetett foglalkozások bemutatását, tévhitekkel kapcsolatos információkat, óratervet, játék-ötletet, videókat, kutatások összefoglalásait.

<http://www.sokszinusegoktatas.hu>

Szubjektív Értékek Alapítvány

Fő céljuk, hogy lehetőséget teremtsenek fiatalok számára kreatív ötleteik megvalósítására, illetve kulturális sokszínűséget hangsúlyozó projekteket bonyolítsanak le velük együtt. Céljuk továbbá a hátrányos helyzetű fiatalok képzésének elősegítése, társadalmi beilleszkedésük támogatása, a társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó konfliktusok kezelése, a fenntartható társadalom megteremtése és az európai gondolat elterjesztése Magyarországon.

<https://szubjektiv.org>

Társaság a Szabadságjogokért

A TASZ munkatársai az 1994-es megalakulás óta azért dolgoznak, hogy Magyarországon mindenki megismerhesse alapvető emberi jogait, és érvényesíthesse azokat a hatalom indokolatlan beavatkozásaival és mulasztásaival szemben. Többek közt ingyenes jogi tanácsadást nyújtanak az alapvető jogaikban sérelmet szenvedett polgárok számára és képviselőket biztosítanak stratégiai fontosságú ügyekben. De tartanak jogtudatosító képzéseket, készítenek oktatási programot, tájékoztató kiadványokat és videókat is.

<https://tasz.hu/>

Tom Lantos Institute

A Tom Lantos Intézet (TLI) egy független emberi és kisebbségi jogi szervezet, mely elsősorban emberi jogokkal és identitással kapcsolatos ügyekkel foglalkozik. Kiemelten fontos témái a zsidó élet és antiszemitizmus, a romák állampolgári és emberi jogai, valamint a magyar kisebbségek. Aktívan foglalkozik az emberi és kisebbségi jogok oktatásának elősegítésével, valamint zsidó közösségek identitásának és társadalmi részvételének támogatásával.

<https://tomlantosinstitute.hu/hu/>

Cigányellenesség

Autonómia Alapítvány

Az Autonómia Alapítvány célja egy olyan igazságos társadalom létrejöttének támogatása, mely tagjai szabadok, aktívan és felelősen alakítják saját, valamint közösségük sorsát. Az Alapítvány egyenlőségelvű integrációs megoldásokat, javaslatokat nyújt roma integrációs szakpolitikák alakításához, illetve szakmai támogatást ad, együttműködik kisközösségekkel, településekkel, intézményekkel, segíti az előrelépéshez szükséges bizalom, együttműködés kiépítését.

<http://autonomia.hu/hu/>

Független Színház

A Független Színház munkatársai azért dolgoznak, hogy hátrányos helyzetű, cigány és nem cigány fiatalokból sikeres művész, tréner, valamint eltérő területeken profi szakember és aktív állampolgár váljon. Oktatási projektjeiken keresztül minél többekkel meg szeretnék ismertetni a roma színház sokszínűségét. Céljuk, hogy társadalmi kihívásokra reagáló művészeti alkotásokat hozzanak létre, emellett kulturális, oktatási és gazdasági integrációt kezdeményezzenek.

<https://independenttheater.hu/>

Phiren Amenca

A Phiren Amenca roma és nem roma önkéntesek és önkéntes szervezetek hálózata, melynek célja olyan lehetőségek teremtése informális oktatásra, párbeszédre és bevonódásra, amik által megkérdőjelezhetőek a sztereotípiák és a rasszizmus. A Phiren Amenca önkéntesei megtapasztalhatják, milyen más országokban és közösségekben élni, másokkal dolgozni, projekteken részt venni. A szervezet foglalkozik roma fiatalok kapacitásépítésével, a kultúrák közti párbeszéd előmozdításával. Képzéseket tartanak olyan témákban, mint az interkulturális tanulás, roma történelem és kultúra, a diszkrimináció és kirekesztés mechanizmusai.

<https://phirenamenca.eu/>

Romaversitas

A Romaversitas az első, tehetséges roma fiataloknak szóló komplex képzési program Magyarországon. Húsz éves fennállása alatt hozzájárult ahhoz, hogy több mint 300 roma diák szerezzon diplomát, és váljon jól felkészült, sikeres szakemberré. A Romaversitas egy közösség, ahol a kritikai gondolkodás, a szolidaritás, a közösségi részvétel és az elfogadás a kiindulási alap.

<https://romaversitas.hu/>

Tom Lantos Institute (leírást ld. az [Általános ajánlásoknál](#))

UCCU Alapítvány

Az Uccu célja a romákkal kapcsolatos tévhitek és előítéletek csökkentése a roma és nem roma fiatalok közötti párbeszéd megteremtése a romákról szóló ismeretek átadása révén. Általános és középiskolai diákoknak teremtenek lehetőséget a találkozásra és a beszélgetésre roma fiatalokkal.

<https://www.uccualapitvany.hu/>

Antiszemizmus

Budapesti Holokauszt Múzeum és Oktatási Központ

A Budapesti Holokauszt Múzeum és Oktatási Központ (BPHM) nonprofit civil szervezet. Legfontosabb célja, hogy modern eszközökkel, közérthető formában ismertesse a magyarországi és az európai holokauszt tragédiáját, megőrkítse az áldozatok emlékét és bemutassa a magyar zsidó kulturális örökséget.

<http://www.bphm.hu>

Centropa Alapítvány

A Centropa Alapítvány a zsidó emlékek megőrzéséért dolgozik Magyarországon, Ausztriában, Németországban és az USA-ban. Zsidó családok élettörténeteit tartalmazó interjúik és fényképeik felhasználásával folyamatosan fejlesztenek oktatási anyagokat, melyek középiskolai keretek közt felhasználhatóak. Egyes történetekből kisfilmeket készítettek, vándorkiállításokat hoznak létre. Céljuk, hogy a személyes történetek kiindulópontként szolgáljanak a múlt eseményeinek feldolgozásához. Közös Nevező programjuk pedig olyan tanárok között katalizálja az együttműködést, akik nyitottak arra, hogy diákjaikat egy felekezetek közötti és interkulturális kapcsolatba vonják be.

<https://www.centropa.org/hu>

Élet Menete Alapítvány

Az Élet Menete Alapítvány fő küldetése, hogy oktatás és ismeretterjesztés révén, holokauszt-túlélők közreműködésével elősegítse a múlttal való megbékélés folyamatát, valamint hogy fellépjen a kirekesztés és az antiszemizmus ellen. Az alapítvány kiállításokat és más eseményeket szervez, valamint foglalkozásokat tart iskolákban.

<https://www.eletmenete.hu/?lang=hu>

Haver Alapítvány

A Haver Alapítvány önkéntes oktatói elsősorban középiskolásoknak és egyetemistáknak tartanak interaktív órákat informális oktatási eszközökkel a zsidóság témájában. A foglalkozások olyan specifikus témákra épülnek, mint a zsidó identitás, zsidó kultúra és tradíció, zsidó történelem, holokauszt, zsidó vallás és közösségek.

<http://haver.hu>

Holokauszt Emlékközpont

A Holokauszt Emlékközpont egyik legfontosabb tevékenysége alapítása óta az aktív részvétel a holokauszt történetének magyarországi oktatásában, a magyar holokauszt megismertetésének segítése és támogatása. Diákcsoportoknak az Emlékközpontban interaktív tárlatvezetést és múzeumpedagógiai programokat, továbbá irodalmi, filmes és tolerancia foglalkozásokat is tartanak. Tanároknak akkreditált továbbképzéseket, szakmai konzultációt és mindennemű segítséget kínálnak az antiszemizmus, rasszizmus, holokauszt témáinak iskolai megjelenítéséhez.

<http://hdke.hu/oktatas>

Tett és Védelem Alapítvány

A Tett és Védelem Alapítvány zsidósággal kapcsolatos kutatások, havi és éves antiszemitizmus jelentések készítése és jogsegély szolgálat üzemeltetése mellett középiskolai oktatási programot is működtet. Ennek keretében hat különböző tematikájú előadással áll az iskolák rendelkezésére.

<https://tev.hu/>

Tom Lantos Institute (leírást ld. az [Általános ajánlásoknál](#))

Yad Vashem Holokauszt Tanulmányok Nemzetközi Iskolája

A Yad Vashem, a holokauszt dokumentációjának, kutatásának és pedagógiai feldolgozásának Jeruzsálemben található világközpontja, sokrétű tanári továbbképző programot kínál, amelynek célja a pedagógusok aktív támogatása és a velük való eleven tapasztalatcsere. Az iskola további fontos feladata foglalkozások és oktatási anyagok fejlesztése általános, ill. gimnáziumi osztályok számára. Több magyar nyelvű anyag is elérhető oldalukon.

<https://www.yadvashem.org/education/other-languages/hungarian.html>

Zachor Alapítvány a Társadalmi Emlékezetért

A Zachor Alapítvány a Társadalmi Emlékezetért egy civil oktatási szervezet. Céljuk, hogy pedagógiai eszközökkel, oktatási programokkal, tananyagokkal és kiadványokkal járuljanak hozzá ahhoz, hogy a fiatalok ismereteket szerezzenek a 20. század drámai társadalmi eseményeiről, a rasszizmus, az antiszemitizmus, az előítéletesség következményeiről. Folyamatosan tartanak képzéseket, nemcsak diákoknak, hanem gyakorló pedagógusoknak is.

<https://www.zachor.hu/>

Idegenellenesség

Artemisszió – Interkulturális Alapítvány

Munkájuk során etnikailag vagy szociálisan hátrányos helyzetű csoportokkal (fiatalok, romák, bevándorlók, menekültek) dolgoznak együtt, illetve mindenkivel, aki velük foglalkozik (szociális munkások, egészségügyi dolgozók, rendőrök, tanárok, civilek, alkotók). Tartanak csoportos foglalkozásokat sérülékeny csoportok számára, felnőttek számára interkulturális és stresszkezelő képzéseket, oktatási programokat pedagógusok számára, valamint iskolai és iskolán kívüli foglalkozásokat fiatalok számára.

<http://www.artemisszio.hu/>

Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület

Több mint két évtizede foglalkoznak a Magyarországra bevándorló, illetve innen elvándorló hazai és külföldi állampolgárok társadalmi integrációjának elősegítésével szociális, oktatási és kulturális programjaikon keresztül. Tartanak érzékenyítő órákat fiataloknak, valamint tartottak ilyen képzéseket rendőröknek és segítő szakembereknek is.

<https://menedek.hu>

Történelmi emlékezet, történelmi traumák

Blinken OSA Archívum

A Blinken OSA Archívum oktatási programjai segítenek eligazodni a történelem bonyolult és vitatott kérdései között. Módszereket, megközelítéseket ajánlanak ahhoz, hogy mindenki a történelmi tények, nem pedig a mindenkor hivatalos iránymutatás alapján alkothasson véleményt fontos történelmi kérdésekről. Ingyenes programjaikkal kiállításait és gyűjteményeiket alapul véve szeretnék kiegészíteni és elmélyíteni a középiskolában és egyetemen tanultakat. Céljuk, hogy a történelmi ismeretek bővítése mellett lehetőséget teremtsenek olyan kompetenciák fejlesztésére is, amelyek kulcsfontosságúak egy jól működő, nyílt társadalom aktív polgárai számára.

<https://edupro.osaarchivum.org/>

Közös Halmaz

A Közös Halmaz Alapítvány célja, hogy párbeszédet kezdeményezzen a 20. század feldolgozatlan történelmi traumáiról, gondolkodásra és együttérzésre ösztönözze az embereket a mindennapjainkban egyet nem értést, konfliktust kiváltó történelmi eseményekkel kapcsolatban. Ezekről tartanak foglalkozásokat 11–12. osztályos diákoknak.

<http://www.kozoshalmaz.hu/>

Történelemoktatók Szakmai Egyesülete

Az egyesület célja, hogy a legszélesebb értelemben vett történelmet – a kapcsolódó rokontudományokat (pl. irodalom, művelődés-, művészet-, zenetörténetet) is ideértve – tanító és kutató szakemberek munkáját hatékony információmegosztással, eredményes érdekképviseléssel vagy bármilyen más módon segítse. Szakmai és módszertani továbbképzéseket, konferenciákat, előadásokat, workshopokat szerveznek, segédanyagokat készítenek.

<http://tortenelemoktatok.hu>

Történelemtanárok Egylete

Történelemtanárok és a történelemtanítás szakmai érdekvédelmi (érdekképviselői) szervezete, amely többek között előadásokat, vitákat, továbbképzéseket, szakmai tanulmányutakat szervez, tankönyveket, taneszközöket tanításhoz, tanuláshoz használható műveket készít, szakmai műhelyeket működtet és üzemelteti a történelmi mítoszokat és álhíreket cáfoló tenyleg.com honlapot.

<https://tte.hu>

Nemi szerepek és egyenlőtlenségek

Közkincs Könyvtár

Budapesti közösségi magánkönyvtár, feminista, gender és LGBTQ tematikájú irodalommal, ahol sok feminista közösségi esemény, rendezvény és előadás is helyet kap.

<https://kozkinckonyvtar.com>

NANE – Nők a Nőkért az Erőszak Ellen

Az Egyesület célja, hogy fellépjen a nők és a gyerekek ellen elkövetett párkapcsolati és családon belüli erőszakkal szemben; tevékenysége egyéni, közösségi és társadalmi szinten folyik.

<https://nane.hu>

Nők a Tudományban Egyesület (NaTE)

Céljuk, hogy támogassák a nők és lányok érvényesülését a tudományos és technológiai pályán. Azért dolgoznak, hogy mindehhez eszközöket és lehetőségeket adjanak a lányok kezébe. Határozott céljuk, hogy a fiatalok bátran és magabiztosan induljanak el a STEM (természettudományok, technológia, mérnöki tudományok, matematika) területek irányába. Női példaképek bemutatásával, folyamatos közösségépítéssel, mentorálással és szakirányú foglalkozásokkal segítik őket ezen az úton. Tevékenységük a kutatási munkától a kreatív eseményszervezésen át a tudománykommunikációig terjed.

<http://nokatud.hu/>

Patent Egyesület – a Patriarchátust Ellenzők Társasága

Nők elleni erőszak áldozatok és reprodukciós jogaikban sértettek számára jogi és pszichológiai segítséget nyújt az egyesület. A [Turn me on](#) az egyesület szexuális felvilágosító projektje az egyenlőségen alapuló szexuális kapcsolatokról. Iskoláknak és tanároknak kézikönyvet és foglalkozásokat és óraterveket kínálnak. Az [Instagram](#) oldalukat diákok számára lehet ajánlani.

<http://patent.org.hu/rólunk>

LMBTQ+

Háttér Társaság

A Háttér Társaság Magyarország legnagyobb és legrégebb jelenleg is működő LMBTQI civil szervezete. Céljuk a szakmai és politikai közvélemény, valamint a tágabb társadalom figyelmének felhívása az LMBTQI emberek problémáira; az őket segítő szolgáltatások működtetése; az LMBTQI emberek társadalmi helyzetének, szükségleteinek megismerése; ezen szempontok érvényesítése a közszolgáltatásokban; az LMBTQI emberek jogainak védelme, hátrányos megkülönböztetésük elleni fellépés; jólétük, egészségtudatosságuk növelése; az LMBTQI közösségek önszerveződésének támogatása, kultúrájuk ápolása, megismertetése.

A Háttér Társaság [részletes katalógusában](#) számos film és könyv is megtalálható LMBTQI témában.

<https://hatter.hu>

Budapest Pride

A Budapest Pride egy feminista és antirasszista szemlélettel működő leszbikus, meleg, biszexuális, transznemű és queer (LMBTQ) szervezet. Fő tevékenységük az évente megrendezett Pride hónap és a Budapest Pride felvonulás megszervezése, amelyek célja a közösség sokszínűségének és a közösséget támogatók számának megmutatása, és a közvetlen kapcsolatteremtés a többségi társadalommal.

Kiemelten kezelik az LMBTQ emlénapokat, minden évben készülnek az LMBTQ Egészségtudatosság Hetére, az AIDS Világnapjára és az Előbújás Napjára. Emellett közösségépítő, szemléletformáló, érzékenyítő és oktatási tevékenységet is végeznek, tréningek, workshopok szerveznek és segédanyagokat, kézikönyveket készítenek.

<https://budapestpride.hu/>

Labrisz Leszbikus Egyesület

Az egyesület azért jött létre, hogy felhívja a közvélemény figyelmét a nők szexuális kisebbségeinek hátrányos megkülönböztetésére, képviselje érdekeiket, és oldja a velük kapcsolatos előítéleteket. Legfontosabb célja a leszbikus, biszexuális és transznemű nők önfogadásának és láthatóságának erősítése, számukra biztonságos, támogató közeg nyújtása. E célok megvalósítása érdekében közösségi és kulturális eseményeket szerveznek, ismeretterjesztő és irodalmi kiadványokat jelentetnek meg, illetve oktatási programot működtetnek.

<https://labrisz.hu/fooldal>

Melegség és megismerés program

A Melegség és megismerés a [Labrisz Leszbikus Egyesület](#) és a [Szimpozion Egyesület](#) közös iskolai nem-formális nevelési programja. A programban speciálisan képzett önkéntesek dolgoznak, sokuk pedagógus vagy pszichológus végzettségű. Két meleg felnőtt – lehetőség szerint egy férfi és egy nő – vállalkozik arra, hogy beszélget a fiatalokkal a melegségről, saját történetén, életeseményein is szemlélítve azt, milyen nehézségekkel kell megküzdenie egy meleg fiatalnak, felnőttnek, mit jelent a melegség a hétköznapiakban.

<http://melegsegesmegismeres.hu>

Szimpozion Egyesület

Az egyesület célja az LMBTQ fiatalok közösségének szervezése, valamint a másság iránti tolerancia növelése a többségi társadalomban – ismeretterjesztő anyagok, vitaestek, az internet és a média segítségével.

<http://www.melegvagyok.hu/>

Politikai ideológiák

Emberség Erejével Alapítvány (leírást ld. az [Általános ajánlásoknál](#))

Történelemtanárok Egylete (leírást ld. a [Történelmi emlékezettel, történelmi traumákkal foglalkozó szervezeteknél](#))

5.2 Szakmai és módszertani anyagok

Általános ajánlások

- [Vedd ki a részed!](#) – Az atlatszo.hu, az Eötvös Károly Intézet, a Magyar Helsinki Bizottság, a NIOK Alapítvány, A Társaság Szabadságjogokért és a Transparency International által kifejlesztett oktatási segédanyagok gyűjteménye, amely pedagógusoknak nyújt segítséget abban, hogyan tudnak közéleti témákról, felelős demokratikus részvételről és emberi jogi kérdésekről iskolai keretek között beszélni a diákokkal
- [EjhaCKni módszertani ötlettár](#) (leírást ld. a Szervezetek [Általános ajánlások](#) részénél)

Álhírekkel kapcsolatos anyagok

- [Digitális Gyermekvédelem](#) – Tudatos internethasználatot segítő linkek, tájékoztatók, segédanyagok, tananyagok, kisfilmek pedagógusoknak és szülőknek
- [DRÓN](#) – a Televele Egyesület kritikai médiaműveltség fejlesztését segítő programja 10-18 éveseknek
- [InfoGrund tanárképzések](#) – Az Idea Alapítvány 13-15 éves diákok számára készült, médiaértést és kritikai gondolkodást fejlesztő, álhírek felismerését segítő tananyagaihoz kapcsolódó, akkreditált tanárképzés
- [Mik azok az álhírek?](#) – infografika, Bűvösvölgy Médiaértés-oktató Központ
- [Hogyan csap be minket az agyunk?](#) – infografika, Bűvösvölgy Médiaértés-oktató Központ
- [Hogyan ismerd fel az álhíreket?](#) – infografika, International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA)
- [Hogyan ismerheted fel az álhíreket?](#) – infografika, Európa Pont
- [Hogyan ellenőrizheted egy cikk hitelességét?](#) – infografika, Bűvösvölgy Médiaértés-oktató Központ
- [Honnan tudjuk, hogy egy híroldal megbízható-e?](#) – infografika, Bűvösvölgy Médiaértés-oktató Központ
- [Megosztás előtt nézz utána!](#) – Útmutató az álhírek felismeréséhez és a közösségi média használatához, Do One Brave Thing
- Eli Pariser: [Óvakodj az online szűrőburkoktól](#) (TED-videó)
- [Érvelési hibák](#) (amelyeket ne kövessünk el, és amelyekre figyeljünk, hogy észrevegyük a megtévesztés és a manipuláció szándékát)
- [Álhírvadász](#) – tudásbázis és teszt
- [Kamuhírek az iskolában](#) – az Urbanlegends négy cikkből álló sorozata az álhírekkel kapcsolatos iskolai oktatásról
- [Hogyan küzdjünk a dezinformáció ellen?](#) – a Political Capital útmutatója

Romaellenesség

- [Módszertani segédlet](#) az UCCU Alapítvány foglalkozásaihoz
- [Kézikönyv önkéntes képzők számára](#), UCCU Alapítvány
- [Tükrök kézikönyv – Emberi jogi neveléssel a cigányellenesség leküzdéséért](#), Phiren Amencia
- [Oktatási segédanyag](#) a roma holokauszt témájában a Holokauszt Emlékközpont oldalán
- [Cigánylabirintus](#), személyes tapasztalat kalandjáték-formában az előítéletekről
- [Roma hősök oktatási módszertan](#), Független Színház

- [TV Baxtale](#) – az Ame Panzh roma aktivista csoport transzfeminista, antifasiszta, antipatriarchális magyar-nemzetközi civil roma online közösségi tévéje
- [Radikalizmusprevenációs oktatási csomag](#), Political Capital
- [The European „Boogie Man” Complex: Challenging Antigypsyism through Non-formal Education](#) – oktatási segédanyag angolul, Phiren Amenca
- [Do you step in? – Manual for combating hate speech and antigypsyism online and offline](#), oktatási segédanyag angolul, Phiren Amenca
- [Museum of the Roma Holocaust](#) – módszertani útmutató oktatók és aktivisták számára oktatási tevékenység és kiállítás szervezéséhez a roma holokauszt témájában angolul, Phiren Amenca
- [Szociopoly](#), érzékenyítő társasjáték a szegénységről

Antiszemizmus

- Yad Vashem [segédanyaga](#) arról, hogyan tanítsunk az antiszemizmusról.
- Office for Democratic Institutions and Human Rights (Demokratikus Intézmények és Emberi Jogok Hivatala, ODIHR) [kiadványa](#) az antiszemizmus elleni oktatás módszertanáról
- Az [Eternal Echoes](#) a Zachor Alapítvány interaktív oktatási felülete, mely az antiszemizmus és a holokauszt oktatásához nyújt segítséget.
- A Yad Vashem, és az ODIHR [útmutatója](#) pedagógusoknak a Holokauszt emléknapjának előkészítéséről
- [Oktatási segédanyagok](#) a Centropa Alapítvány által, melyek kidolgozott óratervek segítségével járulnak hozzá a téma feldolgozásához.
- A Budapesti Holokauszt Múzeum és Oktatási Központ [digitális tananyaga a magyarországi holokausztról](#)
- További anyagok a holokausztról szóló beszélgetéshez a [Történelmi emlékezet, történelmi traumák](#) cím alatt

Idengenesség

- [Idegenek a kertemben](#) – gyűjtemény migrációval foglalkozó dokumentumfilmekből, amelyek Európában élő bevándorlók életmódját, alkalmazkodási stratégiáit, nehézségeit és sikereit mutatják be, egyéni és közösségi sorsokon keresztül szólva elszakadásról és beilleszkedésről, régi és új otthonról, hazáról, családról, barátságról
- [Az interkulturális megközelítés](#) – pedagógiai segédanyag az Artemisszió Alapítvány interkulturális képzéseihez
- [Interkulturális nevelés. Oktatási segédanyag diákoknak és tanároknak](#), Artemisszió Alapítvány
- [Bevándorlókról – kézikönyv segítő szakembereknek](#), Artemisszió Alapítvány
- [A világ az iskolában – Tanulmányok a globalizációról tanároknak](#), Artemisszió Alapítvány
- [Same World Oktatási készlet – Sokszínű pedagógiai anyag társadalmi és környezeti témák beviteléhez az iskolába](#), Artemisszió Alapítvány
- A Menedék Migránsokat Segítő Egyesület online [tudástára](#)
- A Mentőcsónak Egység [Menekülj okosan interaktív színházi társasjátékának](#) leírása
- Az Európai Történelem Háza [oktatási segédanyaga](#) a migráció témaköréhez
- A Vedd ki a részed! kezdeményezés oktatási segédanyaga: [A bevándorlás és a menekültügy alapjai](#)

- [Honnan jöttünk? Történetek a migrációról](#) – oktatási segédanyag

Történelmi emlékezet, történelmi traumák

- [tenyleg.com](#) – a Történelemtanárok Egylete által működtetett, a történelmi mítoszokat és álhíreket cáfoló, valamint a magyar múltszemlélettel kapcsolatos eszmefuttatásokat, híreket és érdekességeket közlő oldal
- [Hogyan olvassuk a történelemről szóló cikkeket?](#) – A Bűvösvölgy médiaértés-oktató központ anyaga
- [Trianon 100](#) – publikációk, információk, videók a trianoni békeszerződés körülményeiről és hatásairól a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kutatócsoportjától
- [A holokauszt Magyarországon](#) – digitális tananyag diákoknak és tanároknak
- A magyarországi holokauszthoz köthető [fotók](#) gyűjteménye
- Átélethető történelem – [online oktatási anyag](#) a holokausztról
- Az 1956-os intézet Oral History Archívuma: [Személyes történetek a XX. századból](#)
- Az [1956-os Intézet oldala](#), kiadványokkal, egyéb tartalmakkal
- A Nemzeti Filmarchívum [oktatási segédanyagai](#) történelemtanításhoz
- A Centropa Alapítvány történelem témájú [oktatási segédanyagai](#)
- A Budapesti Fazekas Mihály Gyakorló Általános Iskola és gimnázium történelem témájú [óravázlatai](#)
- A Blinken OSA Archívum [tanári segédanyagai](#) történelmi témákban
 - [‘89 mifelénk](#) – segédanyagok a Kádár-rendszer és a rendszerváltás történetének interaktív oktatásához
 - [tematikus gyűjtemények és interaktív adatbázisok](#) a 20. századi (magyar) történelem oktatásához. Témák: magyar holokauszt, 1956, szovjet propagandafilmmek, paranoia archívum, 1989, Fekete Doboz
- A Blinken OSA Archívum [akkreditált továbbképzései](#) történelemtanároknak

Nemi szerepek és egyenlőtlenségek

- Nagy Beáta: [Biológia vagy társadalom? Bevezető tanulmány a társadalmi nemek kérdésköréhez](#)
- [Mia Femme](#) – magyar nyelvű podcast feminizmusról, szexualitásról
- [Kvíz a nemi egyenlőtlenségekről](#)
- [Gender Equality Index 2019](#)
- Szabó Mónika: [„Nem vagyok feminista, de...” — az „f betűs szó” felvállalása](#)
- [A magyar nőmozgalom fontos eseményei](#) a Nőkért Egyesület honlapján
- [Az erőszak fajtái](#) a NANE (Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen Egyesület) oldalán
- [Gyakorlatok a párkapcsolati erőszak felismeréséről fiataloknak](#) (NANE)
- [Felkavaró, de tanulságos kiállítás](#) arról, hogy milyen ruhát viseltek szexuális erőszak áldozatai (angol nyelven)
- A [#MeToo-mozgalom](#) és magyar vonatkozásai
- [Mindennapi szexizmus blog](#) több száz anonim vallomással szexuális zaklatásról

LMBTQ+

- A Labrisz Leszbikus Egyesület oktatási [segédanyaga](#) LMBTQ+ személyek és témák megfelelő kezeléséről az iskolában pedagógiai, pszichológiai szempontok figyelembevételével
- A Háttér Társaság kutatási [beszámolója](#) az LMBTQ+ diákok iskolai tapasztalatairól
- A Labrisz Leszbikus Egyesület és a Szimpozion Egyesület Melegség és megismerés (MM) programjában készült, kifejezetten pedagógusoknak szóló anyagainak [gyűjteménye](#) LMBTQ+ fiatalokkal kapcsolatos iskolai helyzetek kezeléséhez

Politikai ideológiák

- A Vedd ki a részed! kezdeményezés [segédanyaga](#) a politika iskolákban való tanításának lehetőségéről, módszertani és óratervi segédlettel
- Az Emberség Erejével Alapítvány által kifejlesztett [DEMO közélet szimulátor](#) egy interaktív játék, mely kiválóan alkalmas rá, hogy fejlessze a diákok szociális és állampolgári kompetenciáit, és alapot szolgáltasson a közéleti kérdésekre adható válaszok ideológiák mentén történő megvizsgálására
- [Politikai Értékretezt](#) (18 éven felülieknek!) – az Új Egyenlőség folyóirat tesztje segít elhelyezni a kitöltőt a politikai értékretekt koordináta-rendszerében

5.3 Segítségnyújtás fiataloknak

Az érzékeny társadalmi témákról szóló beszélgetések során különösen figyelniük kell azokra a fiatalokra, akiket egy-egy téma bármilyen okból közelről érinthet. Fontos észrevenniük, ha a hallgatás vagy épp feltűnően hangosan vállalt vélemény mögött saját érintettség, rossz élmény vagy akár trauma, a bántalmazás nyílt vagy rejtettebb formája bújkol meg. Bármilyen témáról is legyen szó, érdemes képben lenniük azzal, milyen további pszichológiai vagy akár jogi segítséget ajánlhatunk annak a fiatalnak, akinek erre lehet szüksége.

Az elérhető szervezetekről a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány készített egy átfogó gyűjtést, érthetővé téve a diákok nyelvén is azt, milyen problémával kihez fordulhatnak. Érdemes ezt a listát megosztani a diákokkal is: [Mindig van hová fordulnod, ha bajban vagy.](#)

A listában különböző lelkisegély-vonalak, chatszolgáltatások elérhetősége éppúgy megtalálható, mint az iskolapszichológus, az iskolai szociális munkás/segítő, az iskolai gyermek- és ifjúságvédelmi felelős vagy a gyermekvédelmi szolgálat tevékenységének rövid bemutatása. A cikkből a fiatalok és a velük foglalkozó szakemberek egyaránt képet kaphatnak arról, mivel foglalkoznak a fiataloknak segítő különböző országos szervezetek, alapítványok és szolgáltatások, és mikor, milyen kérdésekkel érdemes megkeresni őket.

6. Módszertani gyűjtemény

6.1 Hogyan foglalkozunk az iskolában érzékeny társadalmi problémákkal?

10 pontban foglaltuk össze a legfontosabb alapelveket és kérdéseket.

1. Hogyan teremtsünk megfelelő közeget az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszédhez?

Fontos átgondolnunk, milyen feltételeknek kell teljesülniük ahhoz, hogy az osztályunk/csoportunk/közösségünk tagjai biztonságban megoszthassák egymással a gondolataikat, érzéseiket. Érdeemes a diákokkal együttműködve összeállítani egy olyan szabályrendszert, amelyhez szívesen tartják magukat, és amely biztonságos, tartható keretek között ad teret a tartalmas párbeszédnek. Bár ezeknek a feltételeknek a listája az egyénektől és a csoport dinamikájától függően változhat, hiszünk abban, hogy a következő feltételek minden esetben hozzájárulnak a megfelelő közeg megteremtéséhez:

- **tiszta szabályok és keretek tartása** – annak biztosítása, hogy minden résztvevő számára tiszták és érthetőek legyenek az együttműködés alapszabályai (érdeemes a résztvevőket aktívan bevonni a szabályok kialakításába és megvitatásába)
- **a másik személyének és véleményének tisztelete** – annak tudatosítása és kimondása, hogy senkit nem bánthatunk vagy közösinhetünk ki a hovatartozása vagy a meggyőződése miatt
- **a megszólalás joga, a véleménynyilvánítás szabadsága** – annak biztosítása, hogy a párbeszéd során minden csoporttag lehetőséget kapjon a gondolatainak szabad és félelem nélküli megosztására
- **odafigyelés egymásra** – egymás értő meghallgatása, nyitott és elfogadó hozzáállás egymás felé, az elhangzott érzékeny információk bizalmas kezelése
- **a passzolás joga** – annak biztosítása, hogy a megszólalás mindig önkéntes maradjon, és senki se legyen kényszeríthető a véleményének, álláspontjának vagy saját tapasztalatának megosztására
- **jog a kérdéshez és az egyet nem értéshez** – lehetőség arra, hogy a csoporttagok szabadon feltehessék a kérdéseiket, és meg merjék kérdőjelezni az elhangzott állításokat
- **hiteles információk biztosítása** – az előítéletek és félinformációk helyett a valódi tényekre épülő tudás tiszteletben tartása, a résztvevők segítése ezeknek az információknak a megszerzésében, felkutatásában
- **a foglalkozásvezető facilitátori szerepe** – állandó figyelem arra, hogy a tanár vagy a foglalkozásvezető a párbeszédben ne mint a tudás vagy az egyedüli igazság birtokosa, hanem mint a beszélgetés elősegítője, a keretek őrzője legyen jelen

- **a foglalkozásvezető önreflexiója** – a foglalkozásvezető tudatos figyelme az érzékeny társadalmi témákkal kapcsolatos saját véleményére, érzéseire, és annak biztosítása, hogy mindezekkel együtt, az övével ellentétes vagy őt megrázó véleményeket hallva is meg tudja maradni a facilitátori szerepében

2. Hogyan értékeljük, hogy mennyire adottak a megfelelő körülmények az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszédhez?

Egy iskolán belül minden szereplő – diákok, tanárok, szülők, munkatársak – hatással van arra, hogy mennyire ideális a közeg az intézményen belül az érzékeny társadalmi témák megvitatására. Fontos, hogy mielőtt az osztályunkkal vagy csoportunkkal beszélgetni kezdünk ezekről a kérdésekről, végiggondoljuk, milyen a légkör az iskolánkban. Ehhez néhány segítő kérdés példaként:

- **a diákok közötti kapcsolat:** Mennyire jellemző, hogy a diákok megbélyegzik, kiközösítik egymást valamilyen kisebbséghez tartozás miatt? Hogyan reagálnak a diákok egymás között akkor, ha valakit származása vagy bármilyen más kisebbségi csoporthoz tartozása miatt bántanak?
- **a diákok és a tanárok közötti kapcsolat:** Előfordul-e, hogy egy tanár negatívan megkülönbözteti a tanulókat a különböző társadalmi csoportokhoz tartozásuk szerint? Számíthatnak-e a diákok a tanáraikra, ha valamilyen hátrányos megkülönböztetés éri őket?
- **a tantestületen belüli viszonyok:** Jellemző-e, hogy a tantestületen belül tere van társadalmi kérdésekben az eltérő nézőpontok ütköztetésének?
- **a tanárok és a vezetőség közötti viszony:** Érhet-e hátrány egy tanárt az iskolán belül a társadalmi kérdésekben kinyilvánított véleménye miatt?
- **a diákok és a szülők közötti kapcsolat:** Milyen mintákat hoznak magukkal a diákok, ha a különböző kisebbségekhez, társadalmi csoportokhoz fűződő viszonyukról van szó? Jellemző-e, hogy a diákok beszélgetnek otthon társadalmi kérdésekről?
- **a tanárok és a szülők közötti kapcsolat:** Felveszik-e a szülők a tanárokkal a kapcsolatot, ha úgy érzik, hogy a gyereket valamilyen csoportba tartozás miatt hátrányos megkülönböztetés ér az iskolában? Felveszik-e a tanárok azokkal a szülőkkel a kapcsolatot, akiknek a gyereke radikális nézeteket vall?
- **+1 szabályok az iskolában:** Vannak-e egyértelmű iskolai szabályok arra vonatkozóan, hogy mit kell tenni és kihez lehet fordulni, ha az intézményen belül valakit egy kisebbségi csoporthoz tartozása miatt hátrányos megkülönböztetés vagy bármilyen bántalmazás ér? Van-e az iskola házirendjében, Szervezeti és Működési Szabályzatában, etikai kódexében vagy más működési szabályzatában erre vonatkozó rész? Ismerik-e a tanárok, a diákok és a szülők ezeket a szabályokat?

Fontosnak tartjuk a rendszerszemléletet, és azt, hogy a foglalkozásvezető szakember tudatosítsa magában ezeket a kölcsönösen egymásra ható tényezőket. Érzékeny társadalmi témákról beszélgetni az iskolában azonban akkor is érdemes, ha nem ideálisak a feltételek. Minden kis lépés sokat számít, és az érzékeny társadalmi témákról folytatott őszinte és nyílt párbeszéd a kevésbé támogató iskolai légkörben is épp olyan fontos, ha nem még fontosabb, mint az elfogadóbb intézményekben. A

„szövetségesek” megtalálása és az együttműködés más szakemberekkel, az iskola különböző szereplőivel pedig minden helyzetben hasznos lehet.

Az intézményi keretokről szóló kérdések végiggondolásában segíthet a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány Nemecsek Programjának [kérdőíve](#), mely a gyerekek szempontjából biztonságosan működő intézmények jellemzőit foglalja össze.

3. Milyen módszert válasszunk az érzékeny társadalmi témák megvitatásához?

Az egyik legfontosabb lépés, amikor érzékeny társadalmi kérdésekkel foglalkozó alkalmat tervezünk, hogy tisztázzuk, milyen céljaink vannak vele. Egy konkrét konfliktusra vagy közéleti kérdésre kívánunk vele reagálni, érzékenyíteni szeretnénk a fiatalokat, vagy fejlesztenénk a vitakultúrájukat? Bármilyen konkrét célunk, mindig érdemes olyan gyakorlatokat és módszereket választanunk, amelyekkel úgy érezzük, hogy önazonosak tudunk lenni. Előfordulhat, hogy úgy érezzük, egy érzékeny kérdéssről számunkra is nehézséget okoz beszélni, ilyenkor érdemes külső támogatást kérni.

A kézikönyvben az egyes fejezetekhez kapcsolódóan több olyan módszertani gyűjteményt is ajánlunk, amelyben hasznos gyakorlatok szerepelnek az adott társadalmi téma feldolgozására. Továbbá a következő oldalakon is szerepeltetünk néhány olyan konkrét gyakorlatot, amiről úgy gondoljuk, hogy sikerrel alkalmazhatók különböző társadalmi kérdések megvitatására. Az alábbi általános módszerek – következetesen megválasztva – az osztályteremben és azon kívül is jól működhetnek:

- **közösségi vita** – eltérő nézőpontok ütköztetése strukturált formában
- **filmek** – egy társadalmi kérdés megvitatása egy kiválasztott film vagy filmrészlet segítségével
- **szimuláció, szerepjáték** – lehetőség, hogy a fiatalok egy jelenet vagy játék erejéig a sajátjuktól eltérő élethelyzetbe képzeljék magukat
- **érintettek meghívása** – párbeszéd egy társadalmi kérdéssről az érintett társadalmi csoporthoz tartozó vendég vagy a téma szakértőjének bevonásával
- **önkéntesség** – részvétel olyan közösségi munkában, amelynek feldolgozása alkalmat ad fontos társadalmi kérdésekkel történő foglalkozásra
- **projektnap vagy témahét szervezése** – egy fókuszba állított társadalmi téma alaposabb megismerése különböző feladatokon, programokon keresztül

4. Miért elengedhetetlen a fiatalok aktív bevonása az érzékeny társadalmi témák megvitatásába?

Érdemes az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszédre úgy tekintenünk, mint egy tanulási folyamatra, amely csak akkor lehet igazán eredményes, ha a résztvevők aktív bevonásán alapszik. Sokkal izgalmasabbá tehetjük a párbeszédet, ha a résztvevőkben már meglévő tudásra és kíváncsiságra építünk, és nem tudásátadásként fogjuk fel a társadalmi kérdésekkel történő foglalkozást. A fiatalok véleményét és tapasztalatát meghallgatva könnyebben terelhetjük a számukra releváns és érdekes irányba a beszélgetést, és azt is elkerülhetjük, hogy úgy érezzék, valamiféle ideológiát akarunk rájuk kényszeríteni akkor, amikor arra bátorítjuk őket, hogy társadalmi kérdésekről beszélgessenek.

5. Milyen készségeket fejleszthet az érzékeny társadalmi témákról szóló párbeszéd?

A társadalmi kérdésekkel történő foglalkozás a diákok legkülönbözőbb készségeit és képességeit fejlesztheti. Érdemes egy-egy gyakorlat előtt azt is megfogalmaznunk magunk számára, hogy a résztvevők milyen készségeire szeretnénk építeni, és milyen készségeik fejlődését várjuk a közös munkától. A teljesség igénye nélkül néhány példa:

- **kritikus gondolkodás** – a hiteles és nem hiteles forrásból származó információk megkülönböztetése, a manipuláció és a befolyásolás különböző technikáinak felismerése, a tények és vélemények kritikai szempontú értékelése
- **kommunikációs készségek** – az érveléstechnika fejlődése, a kifejezőkészség javulása, értő figyelem elsajátítása
- **együttműködési készség** – tapasztalat a konfliktushelyzetek közös kezelésében, egy-egy téma közös megismerésében, körüljárásában
- **empátia, nyitottság** – az egymástól különböző vélemények elfogadása, mások nézőpontjának megismerése, az eltérő tapasztalatok és álláspontok tisztelete
- **felelősségvállalás** – a felelősség vállalása saját véleményünkért és tetteinkért, saját szerepünk értékelése a különböző társadalmi csoportok viszonyában

6. Mit tegyünk, ha úgy érezzük, hogy egy vita csak még polarizáltabbá teszi a csoportot?

Gyakran tűnhet úgy, hogy a tényekre épülő ellenérvek csak tovább erősítik a vitapartnereket saját hitükben. Sokszor tapasztalhatjuk, hogy ha valaki a véleményével ellentétes tényekkel találkozik, csak még erősebben kezd ragaszkodni eredeti nézeteihez. Ha elbizonytalanítanak minket saját hitünkben, könnyen úgy érezhetjük, hogy a világmépünket sodorják veszélybe. Nem egyszerű feladat egymásnak ellentmondó információkkal megküzdeni, és fontos figyelembe venni, hogy ez másoknak sem egyszerű. Tanárként vagy egy foglalkozás vezetőjeként lényeges feladatunk, hogy empátiára és megértésre biztassuk az eltérő nézőpontok képviselőit, és segítsük, hogy képesek legyenek személyeskedés nélkül meghallgatni egymás véleményét. Hangsúlyozhatjuk, hogy egy számunkra korábban ismeretlen tény vagy egy tőlünk idegen nézőpont elfogadása még nem jár automatikusan világnézetünk megváltozásával. Képviselhetjük azt, hogy attól, hogy elismerjük a másik fél véleményének, döntésének jogosságát, és tisztában vagyunk saját álláspontunk gyenge pontjaival is, még nem kell feladnunk elveinket. Az érzékeny témákról szóló párbeszédet nagyban segítheti, ha a diákokkal együtt állapodunk meg azokban az alapelvekben, szabályokban és keretekben, amelyekhez a beszélgetés során mindannyian tartjuk magunkat. (Lásd részletesebben az [1. pontot](#).)

7. Hogyan kezelhetjük a konfliktusokat a csoporton belül?

Ne ijedjünk meg a konfliktusoktól, hiszen azok akár új tanulási, fejlődési lehetőségek is lehetnek – az egyének és a csoport számára is. Foglalkozásvezetőként nem az a feladatunk, hogy megakadályozzunk minden lehetséges konfliktust, sokkal inkább azt kell segítenünk, hogy a résztvevők meg tudjanak

küzdeni az ilyen helyzetekkel is. Támogathatjuk őket abban, hogy higgadtak maradjanak, és hogy a felkavaróbb érzelmeiket vagy gondolataikat is a másakra odafigyelve tudják megfogalmazni. Fontos, hogy figyeljünk azokra is, akik inkább csak „megfigyelőként” vannak jelen a konfliktusban, és őket is bevonva reflektáljunk a történetekre. Ha szükséges, a konfliktusban közvetlenül érintettekkel egy későbbi időpontban külön is folytathatjuk a feldolgozást – akár külső segítő, szakember bevonásával.

8. Hogyan ismerjük fel, és mit tegyünk, ha „azonnali beavatkozásra” van szükség?

Az iskolai hétköznapiakban számtalan különböző formában találkozhatunk érzékeny társadalmi témákhoz kapcsolódó radikális vagy szélsőséges megnyilvánulásokkal. Közbe kell avatkoznunk, ha meghalljuk, hogy a diákok bántó módon szólnak egymáshoz, például sértő hangnemben migránsnak nevezik egy osztálytársukat? Azonnal reagálnunk kell, ha azt tapasztaljuk, hogy egy diák olyan szélsőséges kijelentéseket tesz, amelyekről úgy ítéljük, hogy sértik a társadalmi normákat? Rögtön vitába kell szállnunk azzal a diákkal, aki általunk szélsőségesnek ítélt összeesküvés-elméletet terjeszt? Számtalan olyan helyzettel szembesülhetünk, ahol joggal érezhetjük úgy, hogy azonnal cselekednünk kell. Az ilyen helyzetekben is fontos azonban, hogy képesek legyünk higgadtan és tudatosan reagálni. Tanárként, fiatalokkal foglalkozó szakemberként képviselnünk kell bizonyos társadalmi normákat, és sokat segít, ha tisztázzuk magunkban, hol vannak számunkra azok a határok, amelyeknek a megsértését nem hagyhatjuk figyelmen kívül. (Ennek a kérdésnek a tisztázásában segíthetnek az iskolai szabályok is – ld. a 2. pont erre vonatkozó részét.)

A tiltás és a figyelmeztetés gyakran nem elegendő – ha fel akarjuk tárni a szélsőséges megnyilvánulások mögötti okokat, „közelebb kell mennünk” ezekhez a helyzetekhez, és megértéssel kell fordulnunk azok felé a diákok felé is, akik viselkedésükkel vagy kijelentéseikkel normát sértenek. Fontos látnunk, hogy gyakran az otthonról vagy más közegből hozott minták azok, amelyek befogadóbbá teszik a fiatalokat a szélsőséges nézetekre. Mindeközben pedig oda kell figyelnünk azokra a diákokra, akiket a társaik szélsőséges megnyilvánulásai különösen érzékenyen érinthetnek. Könnyen előfordulhat, hogy úgy érezzük, nem kezeltünk „megfelelően” egy akut helyzetet. Ilyenkor sokat segíthet a külső segítség: egy olyan kolléga például, akivel meg tudjuk osztani tapasztalatainkat, meg tudjuk vitatni, ki tudjuk elemezni az adott szituációt, és aki segíthet végiggondolni, mit csinálhatunk másként legközelebb. Erre vonatkozóan is adhatnak támpontot az iskolai szabályok, protokollok, és érdemes mérlegelni azt is, melyek azok a helyzetek, ahol már további szakemberek (pl. iskolai szociális munkás, iskolapszichológus, családsegítő, esetmenedzser) bevonása is szükséges. A külső támogatók bevonásához támpontot adhat a Hova fordulhatok? fejezet [Segítségnyújtás fiataloknak](#) pontja is, melyben olyan szervezeteket sorakoztattunk fel, amelyek közvetlen segítséget nyújthatnak azoknak a fiataloknak, akiket valamelyik téma különösen érzékenyen érint, vagy akiknek bármilyen más okból támogatásra, pszichológiai vagy akár jogi segítségre van szükségük.

9. Mit tehetünk, ha azt tapasztaljuk, hogy a szélsőséges megnyilvánulások zaklatáshoz vagy bántalmazáshoz vezetnek?

Számos kutatás bizonyítja, hogy az előítéletek gyakran együtt járnak a bullyinggal, azaz az iskolai zaklatással vagy bántalmazással. Nagyobb eséllyel válhatnak zaklatások áldozataivá azok, akik valamilyen sérülékeny vagy marginalizálódott csoporthoz tartoznak – akár etnikai hovatartozásuk,

nemi identitásuk, szexuális orientációjuk, vallásuk vagy származásuk miatt. Első lépésként mindig arra kell törekednünk, hogy megértsük, mi történik a bullying helyzetben: miért alakul ki, és milyen szerepet játszanak benne a diákok és az iskolai élet további szereplői? Fontos, hogy mindig az adott társas kontextusból induljunk ki, és felismerjük, milyen előítéletek vagy akár szociális normák állhatnak a zaklatás hátterében. A zaklatás és bántalmazás soha nem elszigetelt jelenség: a diákok a társaik, az iskolájuk, a családjuk és a tágabb közösségeik értékeit és normáit hordozzák, és viselkedésükkel is ezeket követik. Ahhoz, hogy megérthessük a zaklatás mélyebb okait, meg kell vizsgálnunk ezeket az értékeket és normákat is.

A szerepek (a bullying áldozata, a zaklatás elkövetője és a szemlélők, azaz bystanderek) azonosítása lényeges lehet a megértés szempontjából, fontos azonban, hogy kerüljük a „címkézést”, és ne bűnösöket keressünk, hanem ezekre a szerepekre reflektáljunk. Az iskolai közegben, akárcsak bármilyen komplex kapcsolatrendszerben, ezek a szerepek gyakran változhatnak – lehetnek egy olyan diáknak is szélsőséges megnyilvánulásai, akit egy másik szituációban bántottak, és zaklathatnak olyan diákot is, aki egyébként gyakran tesz maga is szélsőséges vagy zaklató megjegyzéseket. Koncentrálunk kell legalább ennyire a szemlélőkre is, hiszen gyakran az ő beavatkozásukon (vagy be nem avatkozásukon) múlik a zaklató vagy bántalmazó helyzetek kimenetele.

Fontos végiggondolni ezekben a szituációkban is, hogy milyen támogatásra számíthat az, aki tanárként, foglalkozásvezetőként szembesül a zaklatással, és mikor van szükség további szakemberek bevonására.

A bullying mögött húzódó okok és szerepek megértésében sokat segíthet a Sokszínűség Oktatási Munkacsoport [háttéranyaga](#), a bullyinggal kapcsolatos leggyakoribb kérdésekről szóló [összefoglalójuk](#), valamint a Bűvösvölgy Médiaértés Oktató Központ [esetmegbeszélési stratégiái](#) a bullying és cyberbullying iskolai kezeléséhez.

10. Hogyan előzhetjük meg az iskolai bántalmazást?

Az iskolai bántalmazás megelőzése komplex feladat, melynek segítésére az elmúlt években számos hazai kezdeményezés, program és magyar nyelvű útmutató született. 2015-ben például *„Együtt az iskolai zaklatás ellen. Iránymutatás és képzés az iskoláknak kisebbségi diákjaik védelmére”* címmel négy hazai civil szervezet (a Háttér Társaság, a Romaversitas, a TASZ és a Tett és Védelem Alapítvány) indított projektet, melynek részét képezte egy kutatás és egy pedagógusképzés is, és melynek eredményeként összeállítottak egy olyan [útmutatót](#), mely jól használható módon összegzi tanárok számára a program elméleti anyagát és gyakorlati tapasztalatait.

A kiadvány részletesen kitér az iskolai zaklatás formáira, okaira, hatásaira, és külön a kisebbségek elleni iskolai zaklatásra. Az útmutató fontos részét képezik a biztonságos iskola megteremtésének jogi keretei, a zaklatás elleni fellépés elemei, valamint olyan segédanyagok és érzékenyítő gyakorlatok is, amelyek reflektálnak a kisebbségek helyzetére, és hozzájárulhatnak az iskolai zaklatás megelőzéséhez.

Az iskolai zaklatás és bántalmazás megelőzésében, a biztonságos iskolák megteremtésében nyújthat segítséget továbbá a [Békés Iskolák program](#) és a Hintalovon Gyermekjogi Alapítvány [Nemecsek programja](#) is.

6.2 Milyen módszerekkel vitathatunk meg érzékeny társadalmi problémákat?

A következő részben ahhoz nyújtunk ötleteket, milyen gyakorlatokkal lehet körüljárni a tematikus fejezetekben ismertetett társadalmi problémákat. Tippet adunk, hogyan érdemes egy érzékeny társadalmi témáról szóló foglalkozást felépíteni, és bemutatjuk, milyen keretek között működhetnek a közösségi vita különböző formái és más, a diákok aktív részvételére épülő módszerek az iskolában.

Hogyan építsünk fel egy érzékeny társadalmi témáról szóló foglalkozást?

Ha van rá lehetőségünk, hogy társadalmi témáról külön foglalkozások keretein belül beszéljünk, elengedhetetlen, hogy ezeket a foglalkozásokat tudatosan tervezzük meg. Ez különösen igaz akkor, ha nem egy-egy elszigetelt alkalmat szánunk ezeknek a témáknak, hanem egy egész folyamatot építünk fel. Bár sok szakember számára az itt felsorolt lépések alapvetésnek tűnhetnek, a következő kérdések és szempontok végiggondolása a foglalkozástervezésben soha nem felesleges.

Egy foglalkozás megtervezésekor mindig tegyük fel ezeket a kérdéseket:

- Mi a foglalkozás vagy a folyamat célja?
- Milyen előzetes tapasztalatokkal rendelkeznek a résztvevők a foglalkozás témájáról? Hogyan viszonyulnak ehhez a témához?
- Milyen tevékenységek és gyakorlatok szolgálják legjobban a céljaimat? Milyen módszerekkel szeretnék dolgozni?
- Milyen feltételek adóttak (vagy nem adóttak) a megvalósításhoz?
- Milyen nehézségek várhatóak? Hogyan fogjuk tudni kezelni ezeket?

Egy „elég jó” foglalkozáshoz általában három fő összetevőre van szükség: 1) a témára történő ráhangolódásra; 2) a téma kibontására és a 3) reflexióra, feldolgozásra. Érdemes a tervezés során végiggondolnunk, hogyan adhatunk teret mindhárom résznek, és milyen célokat, konkrét feladatokat társíthatunk hozzájuk.

- **ráhangolódás:** célja lehet az érdeklődés felkeltése, vagy annak tisztázása, miért épp itt és most foglalkozunk a kiválasztott témával.
- **a téma kibontása:** fő funkciója, hogy a résztvevők elmélyedjenek a témában, és különböző nézőpontokat gondolhassanak végig, megismerhessék egymás véleményét a középpontba állított kérdésekkel kapcsolatban.
- **reflexió:** jelentősége, hogy teret adjon a történések feldolgozására, a tanulságok megfogalmazására és a tapasztalatok, érzések, gondolatok megosztására.

Rövid gyakorlatok

Ebben a részben három olyan gyakorlatot mutatunk be, mely különböző variációkban jól használható a foglalkozás témájára történő ráhangolódásra, de magában is alkalmas a párbeszéd elindítására, az adott témáról szóló gondolatok megosztására.

1. Három kérdés

1. Készítsük elő a feladatot azzal, hogy kigondolunk három kérdést, amely kapcsolódik a foglalkozás témájához. Például, ha a témánk az idegenellenesség, használhatjuk az alábbi három kérdést:
 - Van-e olyan szokásokat vagy tulajdonságokat, amit mások gyakran idegennek vagy furcsának tartanak? Mit gondoltok, miért hat ez mások számára idegennek vagy furcsának?
 - Van-e a kedvenc ételeitek között olyan, ami nem magyar eredetű? Meséljete rőla, osszátok meg, mit tudtok az eredetéről!
 - Mit gondoltok, milyen oka lehet annak, hogy valaki elhagyja a hazáját?
 2. Kérjük meg a résztvevőket, hogy álljanak fel, és kezdjenek el sétálni a teremben.
 3. Séta közben válasszanak maguknak egy beszélgetőpartnert, és válaszolják meg egymásnak a feltett kérdéseket.
 4. Ha a párok végeztek a három kérdéssel, kezdjenek sétálni újra, és találjanak egy új párt.
 5. Folytassuk a gyakorlatot, amíg minden résztvevő 2-3 beszélgetésben részt vett.
- +1. Reflexió: Beszéljük meg, milyen válaszok jöttek elő a beszélgetésben, mik voltak az izgalmas vagy akár konfliktusos témák.

2. Fotóválogatás

1. Üljünk le körben. Helyezzünk el a kör közepén egy kupac fotót, illusztrációt, amelyek valamilyen módon köthetők a kiválasztott társadalmi problémához. (Ezek lehetnek újságból, magazinokból kivágott fotók vagy akár Dixit-kártyák vagy bármilyen, a témához kapcsolódó vagy a fantáziát megmozgató képek.)
2. Kérjük meg a résztvevőket, hogy nézzék meg a képeket, és válasszanak közülük egyet, amely szerintük kapcsolódik a témához.
3. Várjuk meg, amíg minden résztvevő beszerez egy választott képet. Ezt követően üljünk vissza a körbe, és kérdezzük meg, ki miért éppen azt a fotót választotta, a kép hogyan kapcsolódik számára az adott társadalmi problémához.

3. Asszociációk

1. Üljünk körben, és kérjük meg a résztvevőket, hogy egymás után mondjanak egy-egy szót, ami a foglalkozás témájáról eszükbe jut. A szabad asszociációt nem kell megmagyarázniuk. Az elhangzott szavakat írjuk fel. Ha a foglalkozásunk témája az idegenellenesség, lehet a választott hívószavunk például a „haza”, az „idegen” vagy „kultúra”.
2. Kérjük meg a résztvevőket, hogy válasszanak egy szót a listáról (nem fontos, hogy a sajátjuk legyen). A választott szót karikázzák be a papíron/táblán. Olyan szót – ha lehetséges – ne válasszanak, amit már valaki megjelölt.
3. Kérjük meg a résztvevőket, hogy mondják el, a választott szó hogyan kapcsolódik számukra a témához.

Közösségi vitagyakorlatok

A közösségi vita eszköz arra, hogy a közösséget érintő ügyeket, problémákat, dilemmákat feltérképezzük, megértsük, megbeszéljük, és akár arra is, hogy megoldási lehetőségeket vázoljunk fel. A közösségi vita nem csodafegyver, amit bármikor és bárhol be lehet vetni. Sokkal inkább egy lehetőség, amellyel, ha megfelelően élünk, élvezetes a bekapcsolódó résztvevők számára, és jótékony hatással van a közösség egészére. A közösségi vita ötvözik egy sor megismerési és tanulási módszert, valamint sokféle vitatechnikát. Rendszert teremt, és keretet hoz létre a közösség által észlelt és fontosnak tartott ügyek megismerésére és megvitatására. A közösségi vita középpontjában mindig egy dilemma vagy kérdés, társadalmi vagy közösségi probléma áll. Az ilyen vitában a résztvevők higgadtan, mások véleményének és a köz érdekeinek tiszteletben tartásával képviselnek egy álláspontot, amelyet a többiek érvei hatására akár meg is változtathatnak. A közösségi vita célja éppúgy lehet a közösségi konfliktusok megoldása békés eszközökkel, mint maga a tanulási folyamat, amelynek során a felek megismerik egymás álláspontját, és árnyaltabb, megalapozottabb véleményt alakíthatnak ki a középpontba állított kérdésről, társadalmi vagy közösségi problémáról.

A [közösségi vitáról](#) a Taní-tani pedagógiai fórum oldalán is olvashatók további részletek.

1. Miről vitázzunk? – témaválasztás és a tételmondat megfogalmazása

Egy vita élvezeti értékét nemcsak a felkészültség és az érvek minősége határozza meg, hanem az is, hogy miről beszélgetünk. A témaválasztással és a tételmondat megfogalmazásával gyakran eldől, hogy egy érdekes párbeszédben, vagy egy parttalan szóáradatban lesz-e részünk.

Néhány praktikus tanács, amire érdemes odafigyelni témaválasztáskor:

- **A téma mindkét oldala morálisan védhető álláspont legyen.** Egy vita akkor igazán izgalmas, ha rákényszerít minket arra, hogy a saját álláspontunktól eltérő véleményt is képviselni tudjunk. A téma meghatározásakor felelősségünk van abban, hogy meddig feszegetjük ezeket a határokat: törekednünk kell arra, hogy senkit ne hozzunk olyan helyzetbe, hogy egy morálisan elfogadhatatlan álláspontot kelljen védenie egy vitában. Ne válasszunk olyan témát, ami bizonyos embercsoportok megbélyegzését (pl. vita a cigánybűnözésről), jogfosztását (pl. vita a vagyoni cenzusról) vonja maga után. Gyakran nem könnyű megfogalmazni, hol vannak a morális elfogadhatóság határai, de az elmondható, hogy ha a tételmondat bármely oldala ellentmond az általános emberi jogi értékeknek, méltóságnak, demokratikus gondolkodásnak, akkor inkább ne erőltessük. Fontos, hogy felismerjük azokat a helyzeteket, érzékeny területeket is, amelyeknek a kezelésére, megbeszélésére nem a közösségi vita a megfelelő forma.
- **Ne legyen a tételmondatban általánosítás.** A hétköznapi életben sajnos sok vita forog különböző általánosítások vagy sok indulatot kiváltó sztereotip kijelentések körül (pl. „Minden menekült terrorista.”). Ezekből gyakorlatilag lehetetlen érdemi vitát kerekíteni. Nagyon szerencsétlen, ha a vita témája már eleve egy hibás általánosítás, ráadásul érveléstechnikailag is reménytelen helyzet általánosító tételmondatokat védeni.
- **Kerüljük a metaforikus megfogalmazásokat.** Igazán profi vitázók akár olyan absztrakt témákról is képesek valóban jó vitát lefolytatni, mint amilyen például „A kenyér fontosabb, mint a jog”. De ha nem vitabajnokságokra trenírozott résztvevőkkel van dolgunk, akkor válasszunk megfoghatóbb, könnyebben értelmezhető témákat. Szerencsésebb ugyanis, ha a

vita nem egy parttalan adok-kapokba csap át arról, hogyan is kellene értelmezni magát a témát. Bármennyire is izgalmasan hangzanak az elvont témák (A fiataloké a jövő!), irodalmi idézetek (Hass, alkoss, gyarapíts!), ezeket inkább hagyjuk meg az esszék műfajának.

- **Ne legyen a tételmondatban tagadás.** „Ne legyen kötelező a ...” „Nem kellene megengedni...” – ezek mind tagadást tartalmazó tételmondat-kezdemenyek. Nem reménytelen ilyenekről vitázni, de mégis szerencsésebb, ha át tudjuk fogalmazni őket úgy, hogy eltűnjön a tagadó szócska. Főleg a témával ellentétes véleményt képviselő vitázók dolgát nehezítjük meg egy negatív tételmondatral, hiszen nekik a tagadás tagadását kellene védeniük, amiből gyakran zavarodottság keletkezik a vita egyik-másik pontján. A káoszt, amikor senki nem érti már, ki mit állít és mit tagad, egyszerűen elkerülhetjük (vagy legalábbis a lehetőségét csökkentjük), ha már eleve kijelentő mondatot választunk.
- **A téma tényleg legyen vitatható.** Talán ez a legnehezebben megfogható, és mégis legfontosabb szempont. Ugyanis sok, érdekesnek tűnő vitatéma csak látszólag alkalmas arra, hogy jó viták alapanyaga legyen. Vegyük például azt a tételmondatot, hogy „A diákoknak jobban ki kellene venniük a részüket az iskolai közösségi életből”. Elsőre jó témának tűnik, hiszen könnyen csatasorba állíthatunk mellette szóló érveket: a közösségi részvétellel a diákok különböző készségei fejlődhetnek, motiváltabbak lesznek az iskolában stb. És mi a helyzet a téma másik oldalával? „A diákoknak nem kellene jobban részt vállalniuk, mert...?” Itt már nehezebb releváns érveket megfogalmazni. Vagyis a témánk nem kiegyensúlyozott.

Rengeteg olyan téma van, ami izgalmas tárgya lehet egy jó beszélgetésnek, de vitatémaként nem szerencsés, mert nem kellőképpen vitatható, vagy mert az egyik oldalt nem lehet jól alátámasztani.

Például arról vitázni, hogy van-e klímaváltozás, nagyon nehéz (feltéve, hogy elfogadjuk a tudományos eredményeket), mert sokkal több releváns evidencia szól az egyik, mint a másik oldal mellett. Témaválasztáskor érdemes tehát elsajátítani azt a stratégiát, hogy megpróbáljuk beleélni magunkat a vitázók szerepébe, és végiggondoljuk, nem terel-e a tételmondat valamelyik irányba.

Forrás: [Hogyan válasszunk vitatémát?](#) (A DIA összefoglalója)

A különböző társadalmi témákhoz kapcsolódó lehetséges tételmondatokat a vonatkozó fejezetekben tüntettük fel.

2. Véleményvonal

Készítsük elő a gyakorlatot: a foglalkozás témájával kapcsolatban fogalmazzunk meg két ellentétes állítást, s ezeket írjuk fel egy-egy A4-es lapra. Alternatívaként használhatjuk az „egyérték” ill. „nem érték egyet” állításokat.

1. Kérjük meg a résztvevőket, hogy saját álláspontjukat végiggondolva helyezkedjenek el a teremben aszerint, hogy melyik állításhoz érzik magukat közelebb. Azt szeretnénk, hogy egy tornasorhoz hasonló vonalban sorakozzanak fel a két ellentétes vélemény között, kifejezve a különböző lehetséges véleményárnyalatokat.
2. Kérdezzünk meg néhány résztvevőt, miért éppen az adott helyet választotta a sorban!

3. Hozzunk létre négyfős csoportokat úgy, hogy egymástól viszonylag messze álló vagy ellentétes véleményű tagok is kerüljenek a kis csoportba.
4. Adjunk 10 percet a csoportoknak, hogy megbeszéljék, kinek mi az álláspontja a kérdésben, és milyen érvekkel tudja azt alátámasztani. A résztvevők nyugodtan hozhatnak személyes élményeket, érveket, gondolatokat.
5. A gyakorlat végén kérjük meg a csoportokat, hogy néhány mondatban foglalják össze, miről szólt köztük a beszélgetés, és kérdezzük meg, sikerült-e közelíteni az álláspontokat!

3. Páros vita

Ebben a formában a résztvevők párokban és egymással párhuzamosan vitáznak. A vita három fordulóból áll, a fordulók előtt a résztvevőknek mindig új partnert kell keresniük a vitához. Az egyes fordulók témája mindig ugyanaz az állítás (tételmondat).

1. Az első körben a párosok tagjai eldönthetik, hogy melyikük támogatja és melyikük ellenzi a tételmondatot.
2. A vita megkezdése előtt a résztvevők kaphatnak rövid felkészülési időt (néhány percet), hogy átgondolják érveiket.
3. A vitát a támogató fél nyitja, akinek egy perc áll rendelkezésére, hogy elmondja érveit a téma mellett. Az ellenző fél eközben csendben figyel, jegyzetel. Egy perc elteltével cserélnek: az ellenző résztvevő fejtheti ki érveit egy percben.
4. Az első fordulót követően a tételmondatot támogató résztvevők új vitapartnerrel kell, hogy keressenek. Majd az új párok az előzőekhez hasonló módon vitáznak.
5. A harmadik fordulóban ismét új párokat hozunk létre. Ezen a ponton nehezíthetjük a vitát: növelhetjük az időkereteket, vagy oldalcserét vezethetünk be (aki eddig a tételmondat mellett érvelt, az ezután ellene vitázik).

4. Kétsarkos vita

A vita résztvevői két ellentétes álláspont közül választhatnak a vita által feldolgozott témában. Ezek: egyetértek/támogatom, illetve nem értek egyet/ellenzem. (Az álláspontokat írjuk fel egy-egy lapra, és helyezzük ki a terem két sarkában).

1. A résztvevők csak e két álláspont közül választhatnak, nem állhatnak a két ellentétes pólus közé. Ha az érvek hatására megváltoztatják a véleményüket, átállhatnak az ellentétes állásponthoz.
2. A vita megkezdése előtt adjunk lehetőséget a két oldal képviselőinek, hogy átgondolják (esetleg össze is írják) az érveiket, és csak ezután indítsuk el a vitát, melyet a támogató oldal nyithat meg. A vita utolsó felszólalásának az ellenző oldaltól kell érkeznie.
3. Egyszerre csak egy résztvevő beszélhet, a figyelmet megkönnyíthetjük, ha egy labda jelképezi a felszólalás jogát, amit a résztvevők tovább adhatnak.
4. Az egyes felszólalásokban a résztvevők cáfolhatják a korábban elhangzottakat, és új érveket is hozhatnak.

5. A csapatok tagjai közbevetett kérdéseket is feltehetnek az éppen beszélő résztvevőnek, aki viszont dönthet úgy, hogy nem válaszol a feltett kérdésre.
6. A foglalkozásvezető nem szállhat be a vitába, de ha a résztvevők elakadtak vagy kifogytak az érvekből, akkor érdemes néhány mondatban összefoglalni az elhangzottakat.

5. Négyesarkos vita

Ebben a vitában a résztvevők négy előre megadott álláspont közül választhatnak, az álláspontok jelentik a vita négy sarkát. Ezek: egyetértek, inkább egyetértek, inkább nem értek egyet, nem értek egyet.

1. Az álláspontokat írjuk fel egy-egy lapra, és helyezzük el a terem négy sarkában.
2. A résztvevőknek választaniuk kell egy álláspontot, a vita közben azonban megváltoztathatják véleményüket, és átállhatnak egy másik csoporthoz.
3. Vita közben egyszerre csak egy résztvevő beszélhet. Ezt a szabályt könnyebb betartani, ha alkalmazzuk a mikrofontechnikát: mindig csak az beszélhet, akinél a „mikrofont” jelképező tárgy (pl. egy labda) van.
4. A foglalkozásvezető nem foglalhat állást, nem vehet részt a vitában. De ha a beszélgetés elakad, összefoglalhatja az eddig elhangzottakat, vagy kérdésekkel kimozdíthatja a vitát a holtpontról.
5. A felszólalás önkéntes alapon történjen, de egyúttal bátorítsuk is a csendesebb résztvevőket, hogy osszák meg véleményüket.

A négy álláspont jelölhet más kategóriákat is. Például feltehetünk egy kérdést: *Ki/mi tehetne a leginkább azért, hogy Magyarország az idegenekkel szemben elfogadóbb országgá váljon? Az állampolgárok/a kormány/a média/a civil szervezetek?*

A közösségi vitáról szóló leírások és gyakorlatok forrása: Takács Viktória (szerk.): [Gondolkodjunk 3D-ben! A közösségi vita módszertana](#). (DIA, Budapest, 2014.)

+ 1 tipp

Kézjelek használata

A kézjelek használata feszültségcsökkentő, érzelm kifejező vagy épp szórakoztató is lehet. Alkalmazásukat a DIA [videója](#) mutatja be.

Szakértők meghívása

Hatékony és a fiatalok számára is informatív módja az érzékeny társadalmi témák feldolgozásának az, ha olyan külsős szakértőt vonunk be a folyamatba, aki elmélyülten ismeri az adott kérdéskört, releváns gyakorlati tapasztalattal rendelkezik, és rutinos is a témáról történő beszélgetésekben.

1. World Café

A szakértő bevonásának kézenfekvő módja a frontális előadás, majd az azt követő kötetlenebb beszélgetés, mi azonban egy ennél interaktívabb módszert javaslunk a közös munkára, ami lehetővé

teszi azt, hogy a diákok közvetlenül feltehessék kérdéseiket és elmondhassák a véleményüket a meghívott vendégnek.

1. A World Café, mint ahogyan a neve is mutatja, egy strukturált kávéházi beszélgetés. Abban az értelemben tekinthető vitának, hogy ezekben a beszélgetésekben az eltérő vélemények és megközelítési módok ütköztetésének éppúgy helye van, mint bármely más vitában.
2. A vitához rendezzük be a termet asztalokkal és székekkel, akár egy kávéházban: minden asztal mellé kerüljön 5-6 szék. Minden asztalra helyezzünk csomagolópapírt, ezeket ragasszuk le, biztosítsunk filctollakat a jegyzeteléshez.
3. Minden asztalra készítsünk egy A4-es lapon feltüntetett kérdést, gondolatot, provokatív állítást. A lapokat helyezzük el írással lefelé. (Működhet a beszélgetés úgy is, ha az „asztalgazda” – aki lehet egy meghívott szakértő vagy egy résztvevő diák – ott helyben tesz fel egy beszélgetésindító kérdést.)
4. Miután a résztvevők helyet foglaltak az asztalnál, megkezdődhet a vita az asztalon szereplő témáról. Beszélgetés közben folyamatosan jegyzetelhetnek, firkálhatnak a papírra.
5. 15 perc elteltével minden résztvevő új helyet keres magának egy másik asztalnál. Fontos, hogy ne az asztaltársaságok cseréljenek asztalt forgószínpadszerűen. A résztvevők összesen 4 alkalommal váltanak asztalt, és ezzel egyúttal beszélgetőkört.
6. Ez a módszer lehetőséget ad külsős vendégek integrálására. Ebben a vendégek egy-egy asztal „házigazdái”, akik nem változtatnak helyet a World Café közben, hanem minden körben új beszélgetőpartner érkezik hozzájuk.
7. A beszélgetések legvégén érdemes közösen megtekinteni az elkészült jegyzeteket a csomagolópapírokon.

2. Szakértő szervezetek bevonása

Egy-egy vagy több, egyénileg meghívott szakértő bevonása helyett dönthetünk úgy is, hogy egy, a témával foglalkozó külsős szervezetet (mozgalmat, civil szervezetet) kérünk fel arra, dolgozzák fel az adott érzékeny témát diákjainkkal. Ennek a módszernek az előnye az, hogy a téma feldolgozásában rutinos, oktatási tapasztalattal rendelkező szakértők érkeznek a diákcsoportunkhoz, akik objektívebben látnak rá egy-egy problémára, és így hatékonyabbak lehetnek annak kezelésében is. Cserébe viszont nem ismerik annyira a diákjainkat, a hátterüket és az igényeiket, így megeshet, hogy azokra nehezebben is tudnak reagálni.

Ha külsős szervezetet hívunk meg a csoportunkhoz, válogathatunk abból a listából, amit ebben a kiadványban az egyes témákhoz kapcsolódva megadtunk (ld. a [Hova fordulhatok?](#) részt.)

Művészeti alkotások feldolgozása

Érzékeny témákat művészeti alkotások feldolgozásával is megvitathatunk. Zenék, filmek, képzőművészeti alkotások, prózai és lírai művek egész sora áll rendelkezésünkre, amik ilyen témákkal foglalkoznak, és az ezekkel kapcsolatos problémákra reflektálnak. Az oktatásban kötelezően feldolgozandó művek között is számos ilyen található, de még jobb, ha a fiatalok szempontjából

újdomságnak, izgalmasnak számító kortárs műveket is beemelünk a forrásaink közé. Használjuk ezeket bátran beszélgetésindítóként!

Forrásfeldolgozás esetén hangsúlyozottan fontos, hogy olyan művet válasszunk, amely érthető és befogadható a csoportunk számára. Fontos gyakorlati szempont a választott mű hossza is; egy-egy verset vagy képet könnyedén megismertethetünk és feldolgozhatunk a fiatalokkal egy 45 perces foglalkozás keretében, egy hosszabb novellát vagy filmet azonban – amennyiben a csoporttagok nyitottsága, motivációja vagy lehetősége engedi – érdemes házi feladatként, otthoni megismerésre kiadni, hogy a közös feldolgozásra már mindenki felkészülten érkezzen.

Reflexió

Minden folyamatnak megvan a maga íve, és ennek a lezárás éppen úgy része, mint a ráhangolódás. Azért fontos a foglalkozás résztvevői szempontjából a reflexió és a záró beszélgetés, hogy meg tudják fogalmazni, pontosan mit éltek át, milyen élményeik voltak, és mi következik mindebből számukra. A reflexió kör azonban nemcsak a fiatalok, hanem a foglalkozásvezetők számára is hasznos. Képet kaphatunk arról, mit értettek meg a résztvevők a gyakorlatokból, mit éreznek, mit gondolnak, mit tapasztaltak. Ezek a visszajelzések nagyon fontosak, mert általuk kiderül, mi működött és mi nem, legközelebb mit tegyünk másként, és hogyan folytassuk a foglalkozást.

Tanácsok és tippek a reflexióhoz

- Ne kommentáljuk, és ne minősítsük a résztvevők visszajelzését, véleményét, ehelyett teremtsünk olyan légkört, amelyben a fiatalok elhiszik, nincs jó vagy rossz válasz.
- Ne akarjunk mindenáron valamilyen konkrét választ kapni a résztvevőktől, és ne sugalljuk se a viselkedésünkkel, se a kérdéseinkkel, hogy van egy mondat, amit hallani szeretnénk.
- Ne fogalmazzunk meg tanulságokat a résztvevők helyett.
- Vegyünk komolyan minden választ, mert ez a legbiztosabb módszer arra, hogy a diákok is komolyan vegyék azt, amit mondanak.
- Bátorítsuk a ritkán megszólalókat, és tartsuk féken a hangadókat.
- A foglalkozás végén mi is adjunk visszajelzést a csoportnak a teljesítményükről, a hangulatról, a megvalósulásról, és szükség esetén térjünk ki arra is, hogy mit tehetne a csoport azért, hogy legközelebb még jobban menjen a közös munka.

A reflexió és a zárókör beindításához több különböző eszközt is használhatunk.

1. Feltehetjük a résztvevőknek például azt a kérdést, hogy „mit visznek magukkal” a foglalkozásról, vagy kérhetjük őket arra, hogy fogalmazzák meg egy mondatban, hogy mit tanultak a beszélgetés alatt magukról vagy a foglalkozás témájáról.
2. Adhatunk a résztvevőknek különböző színű post-iteteket, és kérhetjük őket arra, hogy az egyik színűre írják fel azt, amit izgalmasnak, érdekesnek találtak a foglalkozáson, a másikra pedig valami olyasmit, ami nem tetszett nekik. A post-iteteket csoportosítsuk, és – ha a résztvevők beleegyeznek – tegyük őket jól látható helyre egymás mellé.

3. Használhatunk a reflexióhoz képi eszközöket is, például Dixit-kártyákat. Terítsük ki őket a földre, és bátorítsuk a résztvevőket arra, hogy válasszák ki azt a kártyát, ami a legjobban jellemzi azt, ahogy aktuálisan érzik magukat/amilyennek a foglalkozást találták/amilyennek az adott társadalmi problémát látják, amiről beszélgettek.

6.3 Módszertani tippek az online foglalkozásokhoz

Ha bármelyik óránkat, foglalkozásunkat online tartjuk meg, a fenti gyakorlatok digitalizálhatók, kis átalakítással a webes térben is használhatók. Az online tér persze számos olyan nehézséget teremt, ami egy személyesen megtartott foglalkozáson fel sem merül. Több energiát kell fektetni a fiatalok figyelmének megtartásába, a technikai malőrök értékes perceket vehetnek el egy-egy foglalkozásból, és nyilván a rendelkezésre álló feltételek sem ugyanolyanok minden résztvevőnél.

Ha a körülmények mégis úgy hozzák, hogy az interneten kell foglalkozást tartanunk, ehhez kíván segítséget nyújtani ez a gyűjtés, ami természetesen korántsem teljes.

Az alábbiakat praktikus figyelembe vennünk az online munka során:

- A jelen kiadványban bemutatott gyakorlatokra tapasztalataink szerint online majdnem mindig több időt kell szánni a megszokott tempóhoz képest, ezért kevesebb fér bele 45 vagy 90 percbe, mint a személyes, élő foglalkozásokon. Tervezzünk ennek megfelelően!
- Állapodjunk meg előre a közös beszélgetés szabályaiban: kinek mikor legyen bekapcsolva a mikrofonja, hogyan lehet szót kérni, jelentkezni, illetve milyen időkeretek állnak a résztvevők rendelkezésére!
- A számítógép képernyője előtt töltött idő könnyen egyhangúvá válhat, igyekezzünk ezért változatos eszközöket (pl. több felületet, interaktív alkalmazásokat, honlapokat) használni a foglalkozás során!
- Személyes találkozás híján még nagyobb szerepe van a gyakorlatok előtt a megfelelő ráhangolásnak. Ha tudunk, szánjunk időt arra, hogy minden diáknak lehetősége legyen „megérkezni”: történhet ez valamilyen gyors beköszönős játékkal, amiben mindenkinek meg kell egy pár szó erejéig szólalnia, de a fókuszálást segítheti egy dinamikus, energizáló feladat is. Ezekhez a DIA blogján gyűjtöttünk [ötleteket](#).
- Ha a lehetőségek engedik, kérjük meg a diákokat arra, hogy tartsák bekapcsolva a kamerájukat a feladatok ideje alatt! Így láthatjuk azt, mennyire vonódtak be, és milyen reakciókat vált ki belőlük egy-egy kérdés. Különösen az ilyen érzékeny, megosztó témák megvitatásakor hasznos, ha a nonverbális jeleket is a lehetőségekhez képest a legjobban látjuk.

Hogyan alakíthatók át a beszélgetős feladatok az online térben úgy, hogy megőrizzük az interaktivitást és az egymásra reagálás lehetőségét?

A fentiekben leírt beszélgetős, vitázós feladatok túlnyomórészt a fizikai teret is használják a résztvevők véleményének megjelenítésére (például úgy, hogy egy képzeletbeli skálára kell ráállniuk a diákoknak). Ezt a teret az interneten helyettesíthetjük például egy közösen szerkeszthető, megosztott táblával,

amin felrajzolunk egy vonalat, amire a résztvevők ráírhatják a nevüket, ezzel jelképezve, hova állnának a feladatban. Remek erre a Zoom videóalkalmazás **whiteboard** funkciója, de a [Padlet](#) és a [Miro](#) oldalak is tele vannak ehhez hasznos lehetőségekkel.

Ha két válaszlehetőség közül egyet kell választaniuk a diákoknak, azt jelezhetik **két különböző tárgy** (például két eltérő színű lap) közül az egyik felmutatásával is.

A diákok véleményének megismerésére jól használhatóak a különböző online **kvízalkalmazások, szavazós felületek**, mint a [Mentimeter](#) és a [Redmenta](#). Ha a diákok gondolatainak összegyűjtésére **online post-iteket** szeretnénk használni egy feladathoz, arra is több lehetőségünk van: a fent említett Padlet és Miro felületek mellett a [Scrumblr](#) oldal is remek.

A beszélgetés moderálása – bekapcsolt kamera esetén – néhány egyszerű **kézjel használatával** könnyebb lesz. Ehhez ajánljuk a [Kézjelkódexet](#).

Ha a résztvevők nem kapcsolják be a kamerájukat, úgy jelentkezéshez használható az egyes **videótelefon alkalmazások chat ablaka** is. Itt egy előre megbeszélt módon bárki tudja jelezni, ha szót kér.

Érzékeny témák megvitatása esetén online is fontos, hogy a reflexiós kör ne maradjon el. Ehhez használhatjuk a már ajánlott reflexiós kérdéseket, játékokat is, de rövid visszajelzések adására alkalmas a chat ablak, vagy akár a résztvevők felmutatott hüvelykujjának egy képzeletbeli skálán elforgatással való beállítása is (**ujjbarométer**).

7. Felhasznált irodalom

2011. évi népszámlálási adatok, 10. fejezet: Vallás, felekezet. KSH 2011.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_10_2011.pdf

A család az család – Tájékoztató pedagógusok számára az azonos nemű szülőkről és gyermekeikről, Budapest: Háttér Társaság, 2020.

<https://hatter.hu/sites/default/files/dokumentum/kiadvany/csalad-pedagogus-a5-online.pdf>

„Adatok,” Központi Statisztikai Hivatal, megnyitva: 2020 december 19,

https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlemenyek_tajekoztatok_2017_04_07.

A férfiak és nők fizetése közötti szakadék: okok és megoldási javaslatok, Európai Parlament, 2020.01.09.,

<https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/society/20200109STO69925/a-ferfiak-es-nok-fizetese-kozotti-szakadek-okok-es-megoldasi-javaslatok>

A holokauszt alapjai. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/introduction-to-the-holocaust>

A holokauszttagadás és a holokauszttal kapcsolatos torzítások munkadefiníciója. International Holocaust Remembrance Alliance.

<https://www.holocaustremembrance.com/hu/resources/working-definitions-charters/holokauszttagadas-es-holokauszttal-kapcsolatos-torzitasok>

Alliance Against Antigypsyism: Antigypsyism – A Reference Paper, 2017. június,

https://www.antigypsyism.eu/?page_id=17

A magyar zsidóság embervesztesége. A holokauszt Magyarországon.

http://www.holokausztmagyarorszag.hu/index.php?section=1&type=content&chapter=1_2_5

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Budapest: Osiris, 2006.

Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban Budapest, Tett és Védelem Alapítvány 2019.

https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

Antiszemitizmus. United States Holocaust Memorial Museum: Holokauszt Enciklopédia.

<https://encyclopedia.ushmm.org/content/hu/article/antisemitism>

Balassa Szilvia: Antiszemiták, cigányellenesek, xenofóbok In Bakó Boglárka, Papp Richárd, Szarka László szerk.: Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Budapest: 2007 Balassi Kiadó.

Bencsik Péter: Politikai eszmék és ideológiák a 20. században, 2016.

http://eta.bibl.u-szeged.hu/463/10/politikai_eszmek_ideologiak.pdf

Bernát Anikó, Juhász Attila, Krekó Péter, Molnár Csaba: A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében, 2011.,

https://www.academia.edu/32724685/A_radikalizmus_%C3%A9s_a_cig%C3%A1nyelleness%C3%A9g_gy%C3%B6kerei_a_sz%C3%A9ls%C5%91jobboldal_szimpatiz%C3%A1nsai_k%C3%B6r%C3%A9ben_c_o-authors_Juh%C3%A1sz_Attila_Krek%C3%B3_P%C3%A9ter_Moln%C3%A1r_Csaba

Bernáth Gábor, Messing Vera: Szélretolva, Médiakutató, 2012. tavasz,

https://mediakutato.hu/cikk/2012_01_tavasz/05_roma_mediakep

Bihari Dániel: „Magyar az, akinek fáj Trianon – hirtelen felindulásból jött”, 2017.06.08.

<https://24.hu/tudomany/2017/06/08/magyar-az-akinek-faj-trianon-hirtelen-felindulasbol-jott/>

Binder Mátyás, Pálos Dóra: Romák a kerettantervben és a kísérleti tankönyvekben, CFCF, 2016,

<http://cfcf.hu/sites/default/files/Binder%20P%C3%A1los%20-%20ROMA.TK.KUT.%202016.pdf>

Bíró-Balogh Tamás: Egyszerű, rövid, populáris, Forrás, 2007, 39. évf. 7-8. szám,

<http://www.forrasfolyoirat.hu/0707/biro.pdf>

Bíró-Nagy András: A rendszerváltás megítélése 30 év után, Népszava, 2020.06.14.,

https://nepszava.hu/3081336_a-rendszervaltas-tarsadalmi-megitelese-30-ev-utan

Bodnár Zsolt: A statisztikák szerint Európában csökken a keresztények száma, mégis virágzik a vallásbiznisz, Qubit, 2019.10.25.,

<https://qubit.hu/2019/10/25/a-statisztikak-szerint-europaban-csokken-a-keresztenyek-szama-megis-viragzik-a-vallasbiznisz>

Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. „Social democracy.” Encyclopedia Britannica, December 20, 2016.

<https://www.britannica.com/topic/social-democracy>

Common European Asylum System,

https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/asylum_en

Communities. World Jewish Congress.

<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities>

Cseke Balázs: Döntött a Kúria: ki kell fizetni a kártérítést a gyöngyöspatai roma diákoknak, Index, 2020.05.12.,

https://index.hu/belfold/2020/05/12/gyongyospata_iskolai_szegregacio_roma_diakok_karteritesi_per_itelet_kuria/

Csepeli György: Szociálpszichológia, Osiris kiadó, 2006

Csernus Szilveszter: Így működött a kádári megtorló gépezet, MúltKor, 2014.10.04.,

<https://mult-kor.hu/igy-mukodott-a-kadari-megtorlo-gepezet-20141104?pldx=4>

Czene Gábor: Trianon: hergelésre alkalmas össznépi trauma, Népszava, 2018.08.06,

https://nepszava.hu/3003994_trianon-hergelesre-alkalmas-ossznepi-trauma

dr. Kádár András Kristóf, Körner Júlia, dr. Moldova Zsófia, dr. Tóth Balázs: Szigorúan ellenőrzött iratok – A magyar igazságszolgáltatási gyakorlat hatékonyságáról és etnikai aspektusairól – kutatási jelentés, Budapest: Magyar Helsinki Bizottság, 2008.,

<https://helsinki.hu/wp-content/uploads/books/hu/Szigoruan-ellenorzott-iratok.pdf>

Ellie Keen: Tükrök – Kézikönyv: Emberi jogi neveléssel a cigányellenesség leküzdéséért, Budapest: Council of Europe, 2015.,

<https://rm.coe.int/mirrors-hun-web/16808cf807>

Enyedi, Zsolt: Politika a kereszt jegyében, Osiris kiadó, 1998

European Commission és Eurostat. 2017. *Key Figures on Europe: 2017 Edition*.

<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8309812/KS-EI-17-001-EN-N.pdf/b7df53f5-4faf-48a6-aca1-c650d40c9239>

European Union és Agency for Fundamental Rights. Experiences and Perceptions of Antisemitism: Second Survey on Discrimination and Hate Crime against Jews in the EU. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey_en.pdf

Ex-post paper RAN Polarisation Management Manual, Radicalisation Awareness Network, 2017,

https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-papers/docs/ran_polarisation_management_manual_amsterdam_06072017_en.pdf

Fazekas Zsuzsanna: Hogyan hűtötte le a Fidesz 1956 emlékét?, Qubit, 2019.10.23.,

<https://qubit.hu/2019/10/23/hogyan-hutotte-le-a-fidesz-1956-emleket>

Fazekas Zsuzsanna: Küzdelem az igazi 1956-ért. 1956 eltérő politikai értelmezései a rendszerváltástól az ötvenéves évfordulóig, Valóság, 2017.,

https://www.academia.edu/35871325/K%C3%BCzdelem_az_igazi_1956_%C3%A9rt_1956_elt%C3%A9rt%C5%91_politikai_%C3%A9rtelmez%C3%A9sei_a_rendszerv%C3%A1lt%C3%A1st%C3%B3l_az_%C3%B6tven%C3%A9ves_%C3%A9vfordul%C3%B3ig

Fehér könyv az oktatásról, Budapest: Haza és Haladás Közpolitikai Alapítvány, 2013.

Fejes József Balázs, Szűcs Norbert (szerk.): Én vétkem – Helyzetkép az oktatási szegregációról, Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 2018.,

<https://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf>

Felvégi Emese: A tanulói teljesítményt meghatározó tényezők, Világtükör, 2005/2.,

<https://folyoiratok.oh.gov.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-tanuloi-teljesitmenyt-meghatarozo-tenyezok-pisa-2003>

Freeden, Michael, Lyman Tower Sargent, és Marc Stears, szerk. The Oxford Handbook of Political Ideologies. First published in paperback. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Gálik Mihály: „A hálózati hírmédia sajátosságai különös tekintettel a visszhangkamra- és a szűrőbuborék-jelenségre” In Medias Res 2019/2 8, 330–342

<https://media-tudomany.hu/wp-content/uploads/sites/13/2019/12/imr-2019-02-08-jav-1.pdf>

Ginelli Zoltán: A rendszerváltás narratívái, Tranzitblog, 2020.01.04.,

<http://tranzitblog.hu/a-rendszervaltas-narrativai/>

Glick, P. – Fiske, S. T.: Ambivalens szövetség. Az ellenséges és a jóindulatú szexizmus mint a nemi egyenlőtlenség egymást kiegészítő igazolása. In: Hamilton, D. L. – Fiske, S. T. – Bargh, J. A.: A társak és a társadalom megismerése, Budapest: Osiris, 2006.

Gödri Irén: Nemzetközi Vándorlás, Demográfiai portré 2018, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2018, 237-271.

<http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografiaiportre/article/view/2741/2638>

Hahner Péter: „A modern politikai irányzatok kialakulása”, Rubicon,

<http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a-modern-politikai-iranyzatok-kialakulasa/>

Hajdu Tamás, Kertesi Gábor, Kézdi Gábor: Az általános iskolában tanuló roma és nem roma gyerekek közti barátságok segítik a társadalom összetartozását, Magyar Tudományos Akadémia, 2019.

https://mta.hu/tudomany_hirei/az-altalanos-iskolaban-tanulo-roma-es-nem-roma-gyerekek-kozt-baratsagok-segitik-a-tarsadalom-osszetartozasat-10967

Hann Endre, Róna Dániel: Antiszemita előítéletesség a mai magyar társadalomban, Tett és Védelem Alapítvány, Budapest, 2019,

https://tev.hu/wp-content/uploads/2019/07/TEV_Antiszemitizmus2018-Median_72dpiKE%CC%81SZ.pdf

Hautzinger Zoltán (szerk.): A migráció bűnügyi hatásai, Budapest: A Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozata, 2016,

http://real.mtak.hu/62503/1/Migr_bunu_hatasai_2016_full_u.pdf

Heller Ágnes: Trauma, Budapest, Múlt és Jövő Kiadó, 2006

Herman, Judith Lewis: Trauma és gyógyulás, Budapest, Háttér Kiadó, Kávé Kiadó, NANE Egyesület, 2003 Holokauszt. MAZSIHISZ.

<https://mazsihisz.hu/a-zsidosagrol/tortenelem/holokauszt/holokauszt-1>

Horváth-Kovács Szilárd: Egyre erősebb a romaellenesség Európában, figyelmeztet a szakértő, Transindex, 2020.02.04.,

<https://vilag.transindex.ro/?cikk=28236>

Huddy, Leonie, David O. Sears, és Jack S. Levy, szerk. The Oxford Handbook of Political Psychology. 2. kiad. Oxford University Press, 2013.

<https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199760107.001.0001>.

„Hungary,” Hungary | Inter-Parliamentary Union, megnyitva 2021 január 5.

<https://www.ipu.org/parliament/HU>.

Hungary. World Jewish Congress.

<https://www.worldjewishcongress.org/en/about/communities/HU>

Iványi Zsófia: „Nem gondolhatjuk komolyan, hogy a cigányok vagy bűnöznek vagy a segílyt várják”, Magyar Narancs, 2012.01.27.,

<https://magyarnarancs.hu/belpol/bernath-interju-78498>

Juhász Attila: A „cigánybűnözés” mint „az igazság” szimbóluma, Anblokk, 2010.,

http://epa.oszk.hu/02700/02725/00003/pdf/EPA02725_anblokk_2010_4_012-019.pdf

Kállai Ernő: Cigány csoportok Európában és Magyarországon. In: Orsós Anna (szerk.): A romológia alapjai. Pécs: Pécsi Tudományegyetem BTK Romológiai Tanszék, 2015. 19-48. o.,

<https://core.ac.uk/download/pdf/42939631.pdf> 9. o.

Kapitány Balázs (szerk.): Demográfiai Fogalomtár. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015.

<http://demografia.hu/hu/letoltes/fogalomtar/pdf/menekult.pdf>

Katus Eszter: A többségi társadalom különbséget tesz a roma és a nem roma szegénység között, pedig nem kellene, Átlátszó, 2020.09.25.,

<https://szocio.atlatszo.hu/2020/09/25/a-tobbsegi-tarsadalom-kulonbseget-tesz-roma-es-nem-roma-szegenyseg-kozott-pedig-nem-kellene/>

Kemény István (szerk.): A magyarországi romák, Budapest: Press Publica, 2000.

Kende Ágnes: A romaellenesség a legfőbb oka a roma gyerekek iskolai lemaradásának Magyarországon, Qubit, 2020.09.17.,

<https://qubit.hu/2020/09/17/a-romaellenesség-a-legfobb-oka-a-roma-gyerekek-iskolai-lemaradasanak-magyarorszagon>

Kézdi Beáta: „Miért undorodnak a magyar fiatalok a politikától? – tények és kérdések” KötőSzó blog 2016.04.04.

https://kotoszo.blog.hu/2016/04/04/miert_undorodnak_a_magyar_fiatalok_a_politikatol_erdekes_v_alaszok_es_tenyek

Középpontban az adatok: Rendőri igazoltatások és kisebbségek, Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége, 2010,

https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1132-EU-MIDIS-police_HU.pdf

KSH: Egynegyedével növelné a GDP-t a láthatatlan munka, Központi Statisztikai Hivatal, 2017.04.07.,

https://www.ksh.hu/sajtoszoba_kozlomenyek_tajekoztatok_2017_04_07

KSH. Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint, 1870-2060.

<https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/orszag.html>

KSH Népeség, népmozgalom adattábla,

http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsd001b.html

KSH népszámlálási adatok, Vallás adattábla,
http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_vallas

Menyhért Anna: Elmondani az elmondhatatlant, Budapest, Anonymus-Ráció, 2008

Migrációkutató Intézet. Szótár: Irreguláris (Illegális) Migráció
<https://www.migraciokutato.hu/glossary/irregularis-illegalis-migracio/>

Migrációkutató Intézet. Szótár: Migráció
<https://www.migraciokutato.hu/glossary/migracio/>

Molnár Adrienne: „A hátrányt nem tudtuk behozni soha”, in: Elhúzódtó társadalmi traumák hatásának felismerése és gyógyítása (konferencia), szerk. Virág Teréz, Budapest, Animula, 1996, 69-73.

Mulvaney, Dustin. Green politics: an A-to-Z guide. Los Angeles: Sage Publications. 2011

Munk Veronika: Hogy kerül a cigány a címoldalra? A magyarországi sztárgyár és a sztárgyárban a roma celebek, Apertúra, 2014. nyár-ősz,
<https://www.apertura.hu/2014/nyar-osz/munk-hogy-kerul-a-cigany-a-cimoldalra-a-magyarorszagi-sztargyar-es-a-sztargyarban-a-roma-celebek/>

NANE Egyesület: Miért marad? – Kézikönyv segítő foglalkozású szakemberek számára Budapest: NANE Egyesület, 2015.,
https://nane.hu/wp-content/uploads/miert_marad_2015.pdf

Nyúl Boglárka, Ferenczy Dávid, Kende Anna, Szabó Mónika: A nemierőszak-mítoszok elfogadása skála (NEMES) magyar adaptációja, Alkalmazott Pszichológia 18, 1. szám (2018): 115-135., doi: 10.17627/ALKPSZICH.2018.1.115,
http://ap.elte.hu/wp-content/uploads/2018/10/APA_2018_1_Nyul_et al.pdf

Ónody-Molnár Dóra: Precedensértékű ítélet született, a Kúria is kimondta, hogy jogsértő, amit Kaposvár a roma gyerekekkel művel, 168óra, 2017.10.04.,
<https://168ora.hu/itthon/precedenserteku-itelet-szuletett-a-kuria-is-kimondta-hogy-jogserto-amit-kaposvar-a-roma-gyerekekkel-muvel-7472>

Pap András László: Intézményes diszkrimináció és zaklatás, Magyar Tudományos Akadémia, MTA Law Working Papers, 2017/09.,
https://jog.tk.hu/uploads/files/2017_09_Pap.pdf

Patkós Veronika: Politikai polarizáció és gazdasági sikertelenség az európai democráciákban. Politikatudományi Szemle, 2017
<https://tk.hu/a-politikai-megosztottsag-hatasai-a-gazdasagi-eredenyekre>

Pénzes János et al.: „A roma népesség területi megoszlásának változása Magyarországon az elmúlt évtizedekben”, Területi Statisztika 58, 1. szám (2018): 3-26, doi: 10.15196/TS580101,
<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/terstat/2018/01/ts580101.pdf>

Political Capital: NDI Ifjúsági Kutatási Project magyarországi felmérési eredményei 2020
https://www.politicalcapital.hu/pc-admin/source/documents/pc_ndi_youth_hun_20201014.pdf

Rainer M. János: A történelmi emlékezet, Beszélő 7, 24. szám (1995),
<http://beszelo.c3.hu/cikkek/a-tortenelmi-emlekezet>

Rédai Dorottya, Kövesi Györgyi: Még mindig tabu? LMBT személyek az iskolában, Budapest: Labrisz Leszbikus Egyesület, 2018.,
https://labrisz.hu/content/_common/attachments/file6.pdf

Rostoványi Zsolt: Európa és az iszlám: a migrációs válság kihívásai, Magyar Tudomány 2019/1, Budapest: Akadémiai kiadó, 2019.
https://mersz.hu/hivatkozas/matud_fn_2019_01_22#matud_fn_2019_01_22

Sándor Bea (szerk.): Támogató barátok, tehetetlen intézmények – Az LMBTQI diákok iskolai tapasztalatai Magyarországon az Országos Iskolai Környezet Kutatás alapján, Budapest: Háttér Társaság, 2019.,
<https://hatter.hu/sites/default/files/dokumentum/kiadvany/iskolai-kutatasi-jelentes-online.pdf>

Sik Endre, Simonovits Bori, Szeitl Blanka: Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. REGIO 24. évf. (2016) 2. szám 81-108.,
https://regio.tk.mta.hu/index.php/regio/article/download/114/pdf_95

Sík Endre: Nyomkodja a kormány a pánikgombot, így egyre jobban irtózunk az idegenektől, 24.hu, 2018.12.19.
<https://24.hu/belfold/2018/12/19/migrans-moralispanik-kutatas/>

„STADAT – 6.1.7. Születéskor várható átlagos élettartam, átlagéletkor (2001–)”. Elérés 2021. január 27.
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wdsd008.html.

Statisztikai tükör 2015/85, KSH, 2015
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/harmadik_mpiaci_helyzete.pdf

Szabó Róbert: A modern kereszténydemokrácia megjelenése Magyarországon. A Demokrata Néppárt 1944–1949, In: 70 éves a Kereszténydemokrata Néppárt, (pp. 11-47), Barankovics István Alapítvány, 2014,
http://real.mtak.hu/19467/1/A_modern_keresztenydemokracia_megjelenese_Magyarorszagon_u_084722.43199.pdf

„Szám-Lap – Hozzá tartozók sérelmére elkövetett erőszakos cselekmények”. Elérés 2020. december 20.
<http://www.ksh.hu/szamlap/eletunk.html>.

Székely Levente (szerk.): Magyar fiatalok a Kárpát-medencében. Magyar ifjúság kutatás 2016. Budapest: Kutatópont, 2018.,
<https://kutatopont.hu/files/2018/07/magyarfiatalok.pdf>

Szurovecz Illés: Kapott egy pofont a cigánybűnözés, abcúg, 2014.11.03.,
<https://abcug.hu/kapott-egy-pofont-ciganybunozes/>

Szűcs Norbert (2012): A hódmezővásárhelyi deszegregációs program. In: Arató Ferenc - Varga Aranka: Együttnevelés a gyakorlatban. Válogatás az óvodai és iskolai IPR intézményi adaptációs gyakorlataiból. Közigazgatási és Igazságügyi Hivatal, Budapest. 13-16.
http://polc.ttk.pte.hu/tamop-4.1.2.b.2-13/1-2013-0014/79/a_a_hdmezvsrhelyi_deszegregcis_program.html

Uccu Alapítvány: Kézikönyv Önkéntes képzők számára, megnyitva: 2021.04.28
<https://www.uccualapitvany.hu/pdf/uccu-oktatoi-anyag.pdf>

Uccu Alapítvány: Módszertani segédlet. Megnyitva: 2021.04.28.
https://www.uccualapitvany.hu/pdf/UCCU_glosszarium_A5_01.pdf

Útmutató a meleg, leszbikus, biszexuális, transznemű és gender-nonkonform kliensekkel folytatott pszichológiai munkához, Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 2016.,
http://mpt.hu/wp-content/uploads/2016/12/MPT_APATerapiasUtmutato.pdf

Vallásosság és annak megélése, Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 2017.12.21,
<https://szazadveg.hu/uploads/media/5f8c88519d936/szazadveg-kutatas-vallasossag-es-annak-megitelese-2017.pdf>

Vervliet, Chris: Personalism, Christian-Democracy and Shacanyya. In Human Person (pp. 48-51). Adonis & Abbey Publishers Ltd., 2009

Vincze Hanna Orsolya: Hírközösségek és véleménybuborékok Me.Dok 2019/2 XIV. évfolyam, 2. szám,
<http://www.medok.ro/sites/medok/files/publications/pdfs/ME.dok.2019.02.pdf>

Wall, Derek. The No-nonsense Guide to Green Politics. New Internationalist 2010